

Pusztuló Magyarország?!¹⁾

Írta: SCHNELLER ISTVÁN.

E vészes cízzel jelent meg a »Huszdik Század« különnyomataként is RÁCZ GYULÁNAK egy tanulmánya. A statisztika adatai alapján írja, hogy Magyarország, külellenségnek dülása nélkül pusztul, pusztul önmagában! Igaz-e ez, s ha igaz, nincs e pusztulás ellen óvszer?! Lássuk az adatokat!

Tény az, hogy hazánk kiválóan őstermelő, földművelő ország. Ezer keresőképes egyén közül nálunk 686 őstermelő, míg Nagybritanniában csak 124.²⁾ Ennek megfelelően mi állunk az ipar és kereskedelem dolgában a legalsóbb fokozaton a nyugateurópai államok között. Még városaink gyors növekedése sem bizonyít az ipar és kereskedelem rohamos növekedése mellett, amennyiben alföldi városaink lakosságának igen nagy százaléka csakis földműveléssel foglalkozik s így a város külterületén, tanyákon továbbfolytatja falusi őstermelő életét. Még így is a szorosabb értelemben vett Magyarországon a csak 2,847.000 városi lakossal szemben áll 13,989.255 falun, tanyán lakó egyén.

A földművelés, az őstermelés hazánk ereje: e téren várjuk méltán a mi erőnk kifejtését, annál is inkább, mivel legalább

¹⁾ Jelen értekezés az érdeemes szerző szívességéből már hosszabb ideje áll a szerkesztőségnek rendelkezésére. Minthogy azonban az birtokviszonyaink érdekes tárgyalását tartalmazza, kívánatosnak tartottuk a cikket a folyó hóban tartandó birtokpolitikai értekezletre való tekintettel eddig visszatartani.

²⁾ A többi államok e két szélsőség közt foglalnak helyet: Olaszországban 594; Ausztriában 582; Svédországban 498; Dániában 480; Franciaországban 418; Németországban 375; az Egyesült-Államokban 359; Svájcban 309.

a statisztika adatai szerint mi a földéhséget nem ismerhetjük. Nálunk 19 km²-re csak 60 lélek jut. (Csak Szerbia 53 és Románia 45 lélekkel áll mögöttünk), Ausztriában már 88, Németországban 120, Nagybritanniában 133, Belgiumban pedig éppen 234 lélek esik egy km²-re. A tények e feltevésünknek, sajnos, nem felelnek meg. Van földéhség; mert különben nem vándorolna ki évente sok ezerre menő földműves; s nincs meg a földbirtokban az az erő, mely lekötne tulajdonosát földjéhez s mely módját adná annak, hogy művelése útján boldoguljon. A statisztikai adatok, sajnos, azt mutatják, hogy a földbirtokosok száma évről-évre fogy; a gazdaságok száma apad és a létezőkön a teher rohamosan növekszik. Az önálló birtokosok és bérlők száma 1870-ben 1,973.433 volt, 1900-ban leszállott 1,855.193-ra. E harmincz év után a magyar gazdák száma tehát 118.235-tel kevesbedett. A bérlőket nem számítva, a Dráván inneni Magyarországon a földbirtokosok száma 1870-ben 1,631.071 volt, 1900-ban már csak 1,525.892. így tehát 105.179 önálló magyar birtokos ment ez idő közben tönkre, vagyis évente 3.506. Ezzel párhuzamosan kevesbedett a földbirtokok száma: 1870-től 1896-ig 97.783-al kevesbedett. (1870-ben 2,486.265, 1896-ban 2,388.482.)

Az ily nagyszámú földbirtokosok tönkre menetelének szomorú képét szomorúan egészíti ki a birtokban tartott földnek rohamos megterhelhetése. 1892-ben 91.970 esetben a megszüntetett és az új megterhelhetés összegének különbsége 115 millió. 1903-ban 163.085 esetben a telekkönyvi birtoktestekre bekebelezett új tehertöbblet 260,300.000 korona. Ily megterhelhetés és pedig a nálunk divatos, sajnos, nagy kamatláb mellett, valamint az ismert nagy adó mellett nem csoda, hogy a földbirtok jövedelme csekély s nem hihetetlen az adat, mely szerint a Magyar birodalomban a 725 millió koronás tényleges tiszta földjövedelemmel szemben áll körülbelül 511 millióra rugó tényleges kiadás, úgy hogy a jövedelem 70%-ig le van foglalva a közterhek és kamatok által.

E lesújtó adatok kulcsa nem *magában* a földművelésben s így magyar államunk földművelői jellegében rejlik. A hozánk legközelebb álló, az őstermelésre súlyt fektető államokban a földművelők sorsa nem mutat ily hanyatlást. Míg nálunk 1890-től 1900-ig 1.000 keresetképes egyén után a földbirtoko-

sok (bérlők is) száma 710-ről leszállott 670-ig, tehát 4%-kal, addig Olaszországban a két utolsó népszámlás adatai szerint 567-ről felemelkedett 594-ig; Dániában pedig 271-ről felszökött 480-ig; Hollandiában végre a földbirtokosok száma 1883-tól 1900-ig 90.281 ről 99.290-re; a bérlőké pedig 59.803-ról 83.276-ra. De maradjunk közvetlen szomszédjaink mellett. Ausztria áll Olaszország után legközelebb az őstermelők számát tekintve is hazánkhoz. A mezőgazdaság után megélők (tehát nem csak a birtokosokról és a bérlőkről van itt szó) száma Magyarországon 1870-ben 5,010.000 volt s 1900-ban 6,051.000, ellenben Ausztriában 1870-ben 5,420.000 s harmincz évre reá 1900-ban 8,210.000-re emelkedett. Míg nálunk az emelkedés 21%, addig Ausztriában 52%. Még közelebb áll hozzánk, mint a corona sacra kiegészítő része, Horvátország. Míg nálunk tíz év alatt (a fönti 30 évi számítást véve alapul) 35.060 önálló magyar gazda ment tönkre (RÁCZ GYULA 77.000-ről beszél esetleg a 30 éven belüli egy dekast ragadva ki), addig ugyanazon időszak közben a horvát önálló gazdák száma 20.000-rel *emelkedett*.

A mi gazdasági hanyatlásunknak az oka tehát nem általános természetű, hanem sajátos, hazai viszonyainkban gyökerezik. A birtokváltozás és a birtoknak számbeli csökkenése különö.-en a kis gazdák, a parasztgazdák sorsa. Ausztria a kis gazdák pusztulásával járó közigazdasági veszélyt még jókor észre vette s s törvényhozás útján védte meg parasztmajorátusok felállításával a kis birtokost. Franciaországban, valamint hazánkban nem egy virágzó vidékén, maga a parasztság akadályozza meg a családi birtok elaprózását vagy azzal, hogy a szokásjog alapján e birtokát a gyermekek közül csak az egyik (itt a legidősb, ott a legifjabb fiú) fiú örökli, vagy pedig az egykerendszer által. Az első mód nem törvényes, a másik pedig erkölcstelen. Honatyáink e baj szanálása érdekében a szabadelvűség korszakában a törvényhozás útján alig tettek valamit. Tényleg nem a kisbirtokost, de annál inkább védték az utolsó 30 év alatt a nagybirtokost. 1870-ben a hitbizományi birtokok 463.352 katasztr. holdat, 1900-ban pedig 2,363.822 holdat foglaltak le, úgy hogy a hitbizományi birtokok a liberalismus e 30 éve alatt 1,700.470 katasztr. holddal növekedtek, megnégyszeresedtek.

Igaz, hogy a hitbizományok alapítása a tényleges viszonyokon a jelenben nem változtat s a jelenre nézve az a nagy növekedés is tulajdonképpen illusorius, amennyiben a hitbizomány csak azt köti le, ami a legtöbb esetben már régen volt és a jelenben bőségesen meg van. Nem e növekedés magában, hanem a *jövőre való lekötés*, vagyis a nagy birtoknak favorizálása, szabadalmazása, biztosítása, ez az, ami az igaz liberalismussal, az önzetlenség, az egyenlően osztó igazsággal és még kevésbé a keresztény vallásnak a gyöngét, a kicsinyt, a beteget felsegélyező, gyámolító szeretetnek szellemével meg nem egyeztethető s ami – úgy látom – földművelésünk felvirágoztatásának is egyenesen útját állja. Nálunk e kötött nagybirtokot nemcsak a hitbizományok képviselik, hanem ott vannak a kincstári birtokok, a városi és községi, az egyházi és a vallás és tanulmányi birtokok is. Ezek is a vallás és tanulmányi birtokoktól eltekintve, az utolsó 30 év alatt tetemesen növekedtek, a kincstári birtokok 2,7 23.012-ről 3,191.594-ig, tehát 4(0)7.582 katasztr. holddal, a városi és községi birtokok (0)325.082-ről 8,074.726-ig, tehát 2,349.044 katasztr. holddal, az egyházi birtokok 1,288.012-ről 2,500.275-ig, tehát 417.003 katasztr. holddal. Csakis az állam által kezelt vallás és tanulmányi birtokok kisebbedtek, a 385.682 katasztr. hold 291.208 holdra szállott le. Még így is a korlátolt forgalmú birtokok 17,027.625 holdra terjednek, a lefolyt 30 év alatt 5,934.759 holddal emelkedtek. Nemcsak az állam törvényhozásával, hanem az erkölcsi hatalmak újabb szerzeményeikkel, részben állami dotatiójukkal kedveznek a nagybirtok gyarapodásának, így értjük, hogy éppen nálunk a nagybirtokok, a nagygazdaságok területe aránytalanul áll szemben a kisebb birtokok területével. Nálunk az 1.000 holdnál nagyobb földbirtokok területe a gazdaságok összterületének 3 Γ 20%-ot alkotja.

Hogy e nagybirtokok mintegy hivatalos favorizálása nemcsak erkölcsileg nem helyeselhető, hanem a közgazdagodás, a nemzeti vagyonosodás és belterjes földművelés szempontjából is káros hatású: azt már magában véve az a tény is mutatja, hogy a hozzánk legközelebb álló őstermelő, virágzó földművelési viszonyokat feltűntető államok a kisbirtokosságban, amely nálunk mindinkább gyöngül és pusztul, bírák erejüket.

A következő táblázat, mely a birtokokat területük szerint hektárokból tünteti föl, ezt közelebb megvilágítja a területekhez mellékelt százalékkal. (1 hektár = 1.73 katastr. hold és 1 katastr. hold = 0.575 hektár.)

	I.		II.	
	—50 hektárig	%	50—100 ha.	%
Magyarországon . . .	13,042.393	54.5	850.067	3.55
Németországban . . .	28,554.895	66.00	3,697.961	8.5
Franciaországban . . .	31,972.665	64.73	50—200 ha.	
			9,398.057	19.04%
	III.		IV.	
	100—500 ha.	%	500 hektárnál több	%
Magyarországon	2,549.335	10.67	7,451.640	31.20
Németországban	6,571.104	15.2	4,460.792	10.3
Franciaországban			200-nál több	
			8,017.542	16.23%

Franciaországban lényegileg ugyanazon százalékokban oszlik meg a birtokterület a különböző birtokkategóriák közt, mint Németországban, hogy ha tekintetbe vesszük, hogy a II., III. és a IV. osztály a francziáknál kettőbe foly egybe s így a IV-ből, amelyben nem az 500, hanem a 200 képezi a terminus »a quo«-t, legalább is a 16-ból 6%-ot kell levonni.

Hollandiában a 20 hektáron alóli birtokosok bírják a művelt földterületnek 51%-át. A nagyobb birtokok éppen az újabb időben aprózódtak el, amint erre már utaltunk, kiemelve azt, hogy 1833 — 1900. alatt a földbirtokosok száma 90.281-ről 99.290-re és a bérlők száma 59.803-ról 83.276-ra emelkedett. Dánia törvényhozása már 100 év óta védi a kisbirtokost; Schleswig Holstein elvesztése óta a népakadémiák, parasztok és parasztnők tanfolyamai útján mesés módon emeli a kisbirtokok betérj és kezelését. 118 hektáron alóli birtokokra az összes művelt területnek 81.2%-a esik. Belgium már csak az elrobgó vasútról nézve is a kisbirtokok betérjes gazdálkodásának paradicsoma. Még az amerikai Egyesült-Államok birtokba foglalt és még részben alig művelt gazdaságaikkal is azt mutatják, hogy a belterjesen művelt és a gazdagon termő területek kis- vagy középirtokosok kezében vannak. 1900-ban az összes terület 77%-a, tehát több mint háromnegyed része a kis- és középirtokosok tulajdona. A nagybirtokosok kezében levő, alig egy negyed része a területnek csakis ezután

benépesülő, ma még száraz klímájú s rendszeres öntözés alá csak ezután veendő kevésbé népes vidékeken van. Ausztráliában a birtokbafoglalás idejében nagybirtokosok a kevés munkaerőt igénylő juhnyájaikkal, a gyapjú gazdag jövedelmével osztozkodtak a föld területében. Az amerikai nagyszabású pamuttermelés, különösen a Missisippi gazdag alluvialis partjain, a gyapjút mindinkább kiszorítja, Ausztrália pedig mindinkább népesedik s így az ausztráliai nagybirtok önmagától parcellálódik.

Hazai latifundumaink birtokosai, hitbizományosaink csakis Angliára, Nagybritanniára hivatkozhatnak a nagybirtok védelme érdekében. E hivatkozás azonban mitsem bizonyít. Nagy-Britannia, ez a szigetország nem östermelő, hanem első sorban csakis gyarmataiból élő, kereskedelme és ipara által hatalmas ország. Anglia földművelése, annak jövedelme alárendelt jelentőségű.¹⁾ Doverből Londonba utazva bámulja az ember a gyárvárosok kéményerdőit s ez imponáló füstös régióból kikerülve, ámulva gyönyörködik a nomád kor idyllikus képeiben, a berkekben buja pázsiton legelésző bárányokkan. Mintha bizony a gazdasági gépek hazájában művelendő föld sem lenne. A legfőbb fokra emelkedő gyáripár idegeit a természet ez idyllikus csendjében pihenteti meg. Még London közelében sincsenek belterjes gazdálkodásra valló kertek. A gyári munkások lakásai előtt is csak néhány virág, egy-egy fecske symbolizálja az óhajtott kertet. Londonnak s ehhez hasonló angol városoknak nincs is szükségük kertre, gazdaságra. Egy közönséges szállodai ebéd a különböző világrészek termékeit tálalja fel. A tejet, a vajat Dánia (esetleg-Szibéria is,) szállítja, a húst Amerika, a főzeléket és gyümölcsöt Afrika, a sütemény lisztjét nem egyszer Magyarország s a bort a Cap forró vidéke. Egy közönséges szállodai ebéd Angliát világhatalmi állásában mutatja be. Az egész világ

¹⁾ A munkaerőt nagyrészt a gyáripár köti le; másrészt a gyarmat, Amerika is szívja fel. A földműves itt kap parcellát a farmokban, úgy, hogy a munkásból lesz földbirtokos. Írland lakosságának a száma 1841 óta, amióta a rendes közlekedés Amerikát a helyzetének tudatára ébredt munkáshoz közelebb hozta, kerekében 8 millióról 4 millióra szállott le s e kivándorlás éppen Írlandból még ma is folytonos. (L. Parthes Taschen-Atlas. 1906. 38. 1.)

látja el Angliát élelmiczikkekkel, úgy hogy tényleg nincs is ok, hogy a földműveléssel ő maga fáradozzon, amikor az ipar, a kereskedelem ennél sokkal jövedelmezőbb s gyarmataiban a termelő munkaerő olcsó. Anglia annyira nem termelő ország, hogy idegen élelmezési forrásaitól elzárva s e tekintetben csakis önmagára utalva 6 hét alatt az éhség miatt kénytelen lenne magát megadni. Ily államban, a milliomosok államában természetes a fényűző, dísz- és vadkertekben, berkekben gazdag nagybirtok túltengése. Azonban még itt is és pedig itt is a munkaerő hiánya miatt kénytelen a nagybirtok is, ha egyelőre nem is a parcellázás terére lépni, de mégis a bérlő-rendszer útján a kisbirtokosok számát gyarapítani. így áll ez még abban az országban is, amely a termelés szempontjából hazánkkal össze sem hasonlítható. Nagybritannia népességének ugyanis 77%-a *városi* lakos (1. Perthes: Taschen-Atlas. 1906. 38. 1.), míg nálunk még a rendezett tanácsú városok lakosait is beszámítva csak 18.6%. (L. Kenéz: Magyarország népességének statisztikája. 1906. 25. 1.) Anglia még így is kisbérlő-rendszerével a mi latifundiumaink ellen bizonyít.

Az összehasonlítás adatai tehát mutatják, hogy a mezőgazdaság terén fejlődő és virágzó államok mind, akár törvényhozás, akár a latifundiumok csökkentése útján a kisbirtokosságnak kedveznek s hogy még a latifundiumokban gazdag, de nem östermelő Anglia is a bérlő-rendszer útján a kisembereket támogatja és így a földbirtoknak nagybirtokossági jellegét megváltoztatja. Az összehasonlítás adatai tehát azt a tanulságot vonatják le velünk, hogy a latifundiumok megkötése helytelen s hogy ellenkezőleg az ezek parcellázására irányuló törekvés nemzetgazdasági szempontból igenis kívánatos.

Ugyanerre az eredményre jutunk, ha a *kivándorlás okait* kutatjuk.

Igaz az, hogy a városok, mint az ipar, a kereskedelem, az állami közigazgatás, a szellemi erők központjai természetes erővel vonzzák a vidék lakosságát körükbe. Nálunk is 1890-1900-ban a vármegyék közel félmillió lakost veszítettek s a törvényhatósági jogú városok népessége 400.000-nyi bevándorlási többletet mutat fel. (L. Kenéz i. m. 199. 1.) E nép-

mozgalom egészen általános jellegű, a mai összes államok életének egyik jelensége s nincs is közelebbi összefüggésben a latifundiumokkal, de lényegileg nem is *kivándorlás*, hanem *elvándorlás*. Nálunk is éppen a legműveltebb megyékből élnek legtöbben távol szülőföldjüktől, tehát azok, kik a kornak szellemét megértve azt követik is.

Igaz az is, hogy a kivándorlást nem egyszer nemzetközi lelketlen, önző ügynökök szítják ígéreteikkel s rábeszélő hitegetéseikkel, példázgatósaikkal s nem tagadható az sem, hogy ez ügynökök leggazdagabb aratása ott van, ahol nem is oly nagyok a latifundiumok. A kivándorlásban a statisztikai adatok tanúsága szerint azok a megyék vezetnek, amelyeknek talaja terméketlen s melyeknek nevezetesen bányászata és azzal összefüggő ipara aláhanyatlott.

Tény az, hogy a művelődési központok felé irányuló e vándorlás igen könnyen felveheti a kivándorlásnak jellegét az esetben, hogy ha országhatárunk közel szomszédságában nagyobb művelődési központot képviselő város létezik s ezzel szemben hazánkban éppen ily város nincs.

Bécs és Grác ily szempontból Nyugotmagyarországnak egyik állandó veszedelme. Kivándorlásunk Ausztriába, amióta úgy a hogy, önállósulva mi is kezdünk a kor fejlődő szellemének megfelelően haladni, rohamosan növekszik. 1857-ben 53.047 magyar élt Ausztriában, 1900-ban ellenben a társországok polgáraitól eltekintve, tehát csak anyaországbeli magyar volt 239.185 s ezek közül 129.055 tartózkodott Bécsben és 10.551 Grácban. Ha a bécsi nagy számhoz hozzá vesszük a Bécsben tartózkodó magyarországi 7.130 katonát és az így nyert 136.185 számmal szembesítjük az ugyanakkor Budapesten tartózkodó osztrák polgárok 37.388 és az osztrák katonák 1.202, tehát összesen 38.950 osztrák országának csekély számát s meggondoljuk, hogy e különbözetet képező majdnem 100.000 magyar honpolgár Bécs városát, iparát gazdagítja elélt pénzével és munkaerejével s végre figyelmen kívül nem hagyjuk azt sem, hogy a határszélről többnyire fejlettebb műveltségű, igen gyakran iparhoz is értő német munkások vándorolnak ki, akik már csak nyelvüknél fogva is könnyen asszimilálhatók, úgy talán kiérezzük e kivándorlásnak nemzeti veszedelmét s tudatra ébresztjük arra való kötele-

zetségünket. hogy nyugoti városainkat iparuknak akár mester-séges ápolásával, a tudományt szolgáló intézeteik erőltetett fejlesztésével, kiépítésével az egész vidékre nézve vonzókká tegyük s így a határszélieknek kivándorlása folyamát Ausztriába, de nevezetesen Bécsbe és Gráczba természetes módon ami művelődési központjainkba levezessük. A harmadik egyetem-nek Pozsonyba való felállítását e szempontból nézve elsőrendű nemzeti érdek.

De még e megyékben is a kérdés az, hogy miért talál oly nagy visszhangra az ügynökök szava?! Ha a megélhetés feltételei meglennének, ha a közterhek nem lennének túl-nagyok, a föld és annak jövedelme túlkicsiny, vajjon itt hagy-nák-e eme kivándorlók otthonukat?!

A közelebbi statisztikai adatok még inkább megerősítenek abban, hogy a kivándorlás főoka földművelési viszonyaink kedvezőtlen voltában s nevezetesen a *latifundiumok által okozott földéhségben* rejlik. Ami kivándorlóink legnagyobb része földmunkás¹⁾, és nevezetesen, hogy a nemzetiségre nézve a

¹⁾ Magyarországból Amerikába kivándorlóknak nemzetiségük szerinti foglalkozása

	Tanult munkás	Mezőgazdasági munkás			Munkás, házi vagy személyi szolgálatot végző	Egyéb
magyar	5·9	24·4	72·7	48·3	10·4	11·0
tót	3·8	13·6	66·9	53·3	12·5	16·8
ruthén	1·3	10·8	73·0	62·2	14·3	11·4
horvát	5·3	17·4	86·8	69·4	5·1	2·8
átlag	4·6	17·1	75·0	57·9	9·8	10·6

Az összes bevándorlók foglalkozások szerint :

13·9	14·0	57·8	43·8	12·2	16·1
------	------	------	------	------	------

Nem véletlen, hogy a magyar kivándorlás különösen februártól május haváig nagy, a mezőgazdasági munka idejében.

E kivándorlásnak *földművelői* jellegét *Gonnard René: La Hongrie au XXe siècle.* (Paris, Armand Colin, 1908.) című műve 262. oldalán is a leghatározottabban elismeri. Munkája bevezetésében hálásan elismeri, hogy a földművelésügyi ministerium útján rendelkezésére bocsátott hivatalos adatok alapján dolgozott. Ez alapon állítja, hogy 1905-ben a kivándorlás 142.900 családapa és független nőtlen egyén közül 72.000 napszámos és földi munkás, továbbá 26.400 kisbirtokos, összesen tehát 98.600 földműves

tisztán csak mezőgazdasági munkások százaléka a magyar nemzetiségieknél, tehát azoknál, akik a latifundiumok tövében laknak, a legnagyobb. (L. a vonal alatti adatokat.) Innen, e latifundiumok tövéből szakadnak el országunk leggazdagabb déli határaitól a legmunkásabb családjaink Horvátországba is. Míg az amerikai kivándorlók aránytalan nagyobb része, különösen kezdetben, férfiakból állott, a Dráván túlra költözők többnyire családotul, tehát vissza nem térőleg hagyják el hazájukat. 1900-ban a Horvátországba költöző férfiak száma 67.147, a nőké 66.172 volt. (L. Kenéz i. m. 217. 1.). Nem pénzért mennek el ezek Horvátországba, hogy ezzel a pénzzel otthon szerezzenek birtokot, hanem birtokot kivannak ott a Drávántúl szerezni, ott ahol a harmadik nemzedékben bizonyosan tökéletesen elhorvátosodnak s így Magyarországra nézve teljesen elvesznek. Már az 1890-iki népszámlálásról írott hivatalos munka, kutatva e kivándorlás okait, azt találja, hogy ez *magas földárak* és a *nagy terjedelmű kötött birtokok* mellett az anyaországban a birtokszerzés nehéz volta. (Lásd Kenéz i. m. 216. 1.)

A hivatalos munka, ha az egymás mellé állított tényezőket okozati összefüggésbe helyezzük, világosan azt mondja, hogy a birtokszerzés nehéz voltának oka a magas földárak, ez árak oka pedig az a körülmény, hogy kevés a földkinálat, aminek oka pedig a nagy terjedelmű kötött birtok, úgy, hogy e délmagyarországi nagy bajnak a végső oka a kötött birtok.¹⁾

volt. Ha a kivándorlók e 68 százalékához hozzáadjuk a közelebbi hivatás nélküliek, valamint a közelebbi foglalkozást- nem jelző napszamosoknak csakis két százalékát, a földművesek százaléka 70-re emelkedik. Ezt a számot Gonnard még 10-zel toldja meg oly címen, hogy a vidéki mesteremberek is többnyire földműveléssel foglalkoznak, úgy, hogy 80%-ra teszi végeredményben a kivándorlók közt a földművesek arányát. (263-64. old.) A mi számunkon tehát még túl megy.

¹⁾ A kötött birtok és az ezzel adott birtokszerzés nehézsége okozza e déli megyékben a birtok elaprózásának kikerülése, illetőleg a birtok megőrzése érdekében az egyke-rendszert. A kivándorlás és e végzetes rendszer a természetes szaporodás és még inkább a tényleges szaporodás százalékait e megyékben rettentő módon szállítja le. Hazánkban ugyanis 1890-1900-ra a természetes szaporodás átlaga 11.3%, a tényleges 10.3%.

Ugyanerre a végső okra jutunk a Tisza jobb partján járvány szerűleg a lakosságot megtizedelő¹⁾ kivándorlásnál is. Jól tudjuk, hogy a *közvetlen* ok itt más és pedig nagyon is különböző. Leggyakrabban azt halljuk, hogy a föld terméketlensége kényszeríti e megyék lakóit a kivándorlásra. Magában véve ez nem ok, mivel ha ez lenne a kivándorlás oka magában, érthetetlen lenne az, hogy miért nem vándoroltak ki már előbb s még inkább érthetetlen az, hogy miért kívánják éppen ezt a terméketlen földet megtartani azok, akik kivándorolnak, sőt egyenesen úgy áll a dolog, hogy éppen azért vándorolnak ki és pedig nagyon sokan, hogy ezt a terméketlen földet akár nagy áron is az Amerikában szerzett pénzzel birtokukba vehessék. A tót fajnál oly szépen kifejlődött kegyelet érzelmének megható megnyilatkozása a szülőföldnek, e terméketlen, de mégis szülőföldnek szeretete. Kivándorolnak, hogy a legnehezebb, az életet veszélyeztető munka nagy bérével a lelketlen üzérkedők által felcsapott horribilis áron²⁾ is visszaszerezhessék, kikerekíthessék régi birtokukat.

Ezzel szemben :

	A természetes szaporodás	A tényleges szaporodás
Baranyában	5·0	0·7
Somogyban	9·0	5·4
Tolnában	7·6	0·2
Zalában	12·2	7·7
Bács-Bodroiban	12·3	5·5

Még szembeszökőbb a nagy veszteség, ha számokkal fejezzük ki azt a különbséget, amely e megyékben a születések és halálozások közt létezik. A normális különbsétnél kevesebb születés volt Bács-Bodroiban 39.031 lélekkel, Baranyában 12.391-el, Somogyban 11.576-tal, Tolnában 18.692-vel Zalában 18.062-vel. (L. KENÉZ i. m. 223.)

²⁾ A felsorolt adatok alapján KENÉZ mondhatja, hogy Abauj, Sáros, Szepes, Ung és Zemplén megye majd minden tizedik lakosa az utolsó öt év alatt Amerikába vándorolt. (L. 249. 1.)

³⁾ Ez üzérkedést az egész lelketlen ravaszágában, a helyzetet és kegyeletet kegyetlenül kihasználó erkölcstelen voltában Farkas Pál: »Az amerikai kivándorlás« (Singer és Wolfner, 1907.) című igen érdekes művében leplezi le. V. ö. Szemlének I. évf. 150-163. oldalait. Felhóborító, erkölcsileg fellázító, hogy ha azt látjuk, hogy még a pap, a tanító és más hivatásos vagy közbizalommal bíró egyének is vállalkoznak agensi szerepre először is, hogy a hajózási jegy százalékát megkapják, azután közrejátszanak a kivándorlók birtoka eladásánál az ár leszállításában és a megvétel-

Nem terméketlen föld, hanem ezt és birtokosát terhelő *adósság*, ez űzi e népnek javarészét az újvilágba pénzszerzés céljából. Ez adósság oka igaz, hogy nem egyszer az egyesben, ennek élehetlenségében, könnyelműségében és erkölcstelenségében rejlik, de' még gyakrabban s még inkább a társadalomnak, az állami és egyházi hatóságoknak nemtörődömségében szemben azokkal, akik gyámságra szorulnak, a kis emberekkel szemben. A liberalizmus jelszavaival, mint pajzsral fődözzük lelkiismeretünket, »a létért való küzdelem« tudományosan hangzó jelszavával igazolni kívánjuk azt, hogy mi is modern emberek vagyunk s meg nem gondoljuk azt, hogy a társadalomban, valamint az egyesben felszabadított bestia még a legnemesebb lényeket és intézményeket is tönkreteszi. Csakis a jóknak, a nemeseknek solidaritása, fegyelmező és segítő hatalma az igaz szabadságnak és az igaz fejlődésnek feltétele. Népünket, a kisembereket nem volt szabad odadobni az élet nyomora, az üldözések és nyomások alatt kitanult önző elemnek, amely kitanultságánál és önzésénél fogva a tudatlan és gyanútlan kisembert erkölcsi és anyagi romlásba viszi.

S amint meg kellett volna védeni népünket e romlástól, úgy meg kellett volna akadályozni azt, hogy a nagybirtokosság érdeke a kiscgazdák, a régi zsellérek érdekeit országos intézkedések útján is háttérbe tolja. A tagosításnál akárhányszor

nél annak érthetlen felemelésében. Nincs szomorúbb látvány, mint az, hogy ha azok, kiket akár az egyház, akár az állam, a nép, a nyáj pásztoraivá rendelt, az idegenből jövő ragadozó farkasokkal paktálnak, hogy Ők is a nyáj pusztulásából nyerészkedjenek. Gyámhatóságokat kellene megbízni' illetőleg szervezni, amelyek a kivándorlók birtokaira lehetőleg olcsón előleget adnának, a birtokot a birtokos távolléte közben lelkiismeretesen kéziéinek s az előleg, valamint a birtokkezelési tartozás és egyéb a birtokon levő terhek lefizetése után a birtokot a visszajövőnek visszaadnák. Az embertársa bajából és kegyeletéből ravaszul és kíméletlenül élősködő zsidók e garázdálkodásának így kellene véget vetni. Ily intézkedéssel meg volna nyerhető a nép bizalma, amelyet szolgabírói, rendőri tilalom, kutatás stb. – legyen ez a legjobb intentioju – már csak azért, mivel a policialis jellegű és nem egyszer azért, mivel az ismert zsaroló urak részéről indul ki, nem képes megszerezni. Boldogult Egan Ede, kedves ifjúkori lelkes barátom maradandó érdeme, hogy éles szemével és hajlíthatlan erejével behatolt és bevilágított e szomorú sötét világba s nemes, hazájáért lángoló szíve erejében ritka szervező tehetségével a kimutatott bajon segíteni is akart.

a nagybirtok terül el közvetlenül a falu közelében s csak hosszú út vezet e birtokon át a parasztgazdáknak dülős, rosszabb minőségű szántóföldjére. Régebben a közlegelő lehetővé tette, hogy az a régi zsellér is az egy tehene, kecskéje, disznaja segélyével fentartsa magát, a tagosítás ellenben nem egy helyen a szegényeket e fentartási módtól is megfosztá. Régebben a latifundiumok nagy erdői a szükséglet által szabályozott rendes forgókban vágattak ki s rendes foglalkozást nyújtottak a vágással és szénégetéssel a szegény parasztnak, a nagybirtokosok nagy igényüése vagy 40 évvel ezelőtt azonban mohón ragadta meg az erdőpusztítók nagy kínálatait s a Vág völgy, a Kárpátok lankásabb hegyei, Erdély erdő dús vidéke ma humustól megfosztott, a nap forróságától kiégett, az esőtől és záportól felhasított megmerevült alakban ijesztik meg a közgazdaság iránt érdeklődő utast. A gondos erdő-törvény daczára még most is nagyon is megérzi szegény, a téli időben dologtalan népünk e pusztulás következményeit. S a közadó súlya miatt nehezedik oly elviselhetlen módon népünk szegényeire, hazánk terméketlen földje mívelőire: vajjon nem-e azért is, mivel a gazdag termőföldben dusálkodó nagybirtokosság földbirtokához arányítva, sokkal kevesebb adót fizet, mint az a szegény pór?!

S végre, mi is annak oka; hogy a felföld terméketlen vidékén munkás, de gyermekekben nagyon is termékeny nép még legnagyobb igyekezete és szorgalma mellett sem képes családját fentartani s még a legjózanabb és legszorgalmasabb is az adósságcsinálás lejtőjére kerül? A latifundiumok e népet e terméketlen, hegyes vidékre *felszorították* s ha volt is néha egy-egy jobb termése és megtakarított pénze, itt a kötött és másrészt az elaprózott és így biztos kézben levő föld miatt földet nem szerezhethet s így zöld ágra nem vergődhetik fel. Az alföldi telepítések, parcellázások, Szarvas, Csaba stb. mutatják, hogy e felföldi nép, ha földhöz jut, mily jólétre, gazdagságra küzdi fel magát s hogy távolról sem gondol a kivándorlásra.

E latifundiumokban és ezek birtokosai kedvezésében látjuk ezért is a kivándorlás egyik főokát. Az agrár mozgalom is szomorú és téves kinövésével lényegileg szintén e bajban gyökerezik.

S ezt elismerik azok, kik a kivándorlás kérdésével a mi viszonyaink alapján tudományosan behatóbban foglalkoznak.

FÖLDES BÉLA az abnormis élet- és megélhetési viszonyokért, amelyek azután a kivándorlásra vezetnek, lényegileg a latifundiumokat, a hitbizományokat teszi felelőssé. Szerinte különösen veszélyes a hitbizományok és az egyházi kötött birtokok befolyása a népesség *szaporodására és eloszlására*. *A kötött birtokok megnehezítik a kisgazdák betelepítését és ezért ezek kivándorolnak*. Utal FÖLDES arra is, hogy Németország *nagy kivándorlása* nem a sűrű népességű nyugotról, hanem *a keletről* származik, ahol *gyér a népesség a nagy terjedelmű hitbizományok miatt*. Megállapítja, hogy nálunk uralkodnak *a legkedvezőtlenebb népeségi viszonyok, a hol a hitbizományi (s egyházi) birtok erősen el van terjedve*.

HEGEDŰS LÓRÁNT beható tanulmányainak végső eredményeként, »ceterum censeo«-szerű kijelentéssel állítja, hogy a kötött birtok a kivándorlásnak az oka. Ez elméletnek szükségszerű következménye, hogy a kivándorlás megszüntetése érdekében az okot kell megszüntetni, a birtokot kötöttségi jeliegtől megszabadítani, illetőleg a kötött birtokot megváltani és így már most rendszeresen a parcellázást keresztül is vinni.

FARKAS PÁL máris említett nagyon érdekes monographiájában foglalt HEGEDŰS e felfogásával szemben legalább látszólag határozott állást. Szemére veti HEGEDŰS-nek, hogy következtetésének alapjául szolgáló anyaga szűkkörű (79.1.); megállapítja, hogy HEGEDŰS öt-hat évvel ezelőtt fontos tényezőket nem vehetett figyelembe, nevezetesen nem számolhatott a visszavándorlás azóta különösen FARKAS szorgos utánajárása, gyűjtése útján kimutatott nagyobb arányaival, sem pedig az amerikai pénznek azzal a nagy összegével, amely minden évben hazakerül, s mely pénzbe HEGEDŰS is »minduntalan beleütközik«. E körülmények HEGEDŰS *tévedéseit* indokolják (80. 1.). FARKAS ellenkezőleg arról van meggyőződve, hogy a kötött birtok megváltásának és parcellázásának egyelőre éppen ellenkező eredménye volna; nem csökkentené, hanem fokozná a kivándorlást (80. 1). Óva int ily jelszavak kiadásától. Utal végre arra is, hogy az ilyen *magán* gyűjtés az anyag nagyságánál és nehezen hozzáférhetőségénél fogva nem elegendő;

a kormány feladata, hogy a szükséges és mindenre kiterjedő materiát megszerezze (91. l.). Ez eredmény levonásával bevallja, hogy »nincs több mondanivalója« (u. o.).

Nagyon, de nagyon is tévedünk azonban, hogy ha azt gondolnók, hogy FARKAS e monographiájában HEGEDŰS-sel való polémiájában nem erősíti meg éppen HEGEDŰS állításait.

A kötött birtok tehát, FARKAS szerint, nem oka a kivándorlásnak; e tételre jogosítanak fel FARKAS-nak HEGEDŰS-sel szemben tett kijelentései. Tévedünk azonban e feltevésünkben. A kötött birtokok ugyanis, FARKAS szerint, a kivándorlás kérdésébe belejátszanak (30. l.); sőt a kivándorlás *okainál* is játszanak, ha nem is főszerepet (29. l.). A kötött birtokok hatását nem az okok között, hanem *a következményekben* keresi. E kissé nehezen érthető állítását FARKAS ad hominem meg is magyarázza. »Az a szegény ember, aki idehaza nem tud keresni, akinek a pár holdját adósság nyomja, kétségkívül nem azért váltja meg a hajójegyet, mert a szomszédos hitbizománytól nem tud földet kapni. A szomszédos hitbizomány majd csak akkor lesz útjában, ha már hazajött és hazaküldte a dollárokat« (30. l.). E szerint a kivándorlásnak *következménye* volt, hogy a hazajött dolláros ember, midőn pénzéért földet kíván vásárolni, a kötött birtokba ütközik; *még csak ekkor* emelkedik annak *tudatára*, hogy nem érdemes itt, ahol az uzsora úgy felcsapta a föld árát, ahol a föld megkötve, semmiféle árért meg nem szerezhető, tovább kínlódni; amiért is arra határozza el magát, hogy most már nem az Egyesült-Államokba, hanem Kanadába végleg kivándorol. Mi tehát – kérjük – ez igaz kivándorlásnak oka?! Éppen FARKAS szerint nem felelhetünk másként, mint »a földuzsora és a kötött birtok.« Ámde FARKAS azt mondja, hogy csak a kivándorlás okozta a visszavándorlóban ennek tudatát: úgy hogy e tudat csak az első kivándorlásnak a következménye, de nem oka volt. Jegyezzük meg, hogy az oknak *tudatra jutásáról*, az úgynevezett ismereti okról van itt szó; erről pedig tudjuk azt, hogy az a reális oknak következménye. Valaminek tudatra emelése ugyanis nem esik egybe annak létezésével; sőt előbb kell valaminek léteznie, ami azután tudatra emelkedik. Nem szükségszerű, hogy a kivándorló valódi reális oka szerint tudja is, hogy mi űzi őt a hajóra.

Ő csak azt tudja, hogy adóssága van, hogy az adót, a kamatokat nem tudja fizetni, hogy neki mint nagy betegnek »helyzetváltozásra« (HEGEDŰS találó képe) van szüksége. Románia, Szlavónia, Amerika az ígéret földjeként lebeg nyugtalan szeme előtt s ő megy, megy, mert – érzi – mennie kell. Még csak akkor, mikor Amerikában és Amerikából megnyílnak szemei: csak akkor látja azt, hogy mi üzte volt már első alkalomkor is a kivándorlásra; látja, hogy a nagy kamatnak, adósságnak az uzsora volt egyik oka; látja, hogy a kötött birtok által így feltolva, a termő vidékről mintegy kiszorítva szaporodó családjával elaprózott birtokán meg nem élhet: most látja tisztán, hogy első alkalomkor is tulajdonképpen a nagy uzsora, a kötött birtok üzte el otthonából.

Ha tehát az ismereti és reális ok közti különbséget jól meg tesszük: úgy bizony FARKAS is elismeri a kivándorlás *reális* okaként HEGEDŰS okát, azt tehát, ami ellen ő küzdeni látszik.¹⁾

¹⁾ Amily megkapónak tűnnek fel FARKAS-nak a kivándorlás mellett felhozott okai: olyannyira kell ügyelni arra, hogy ezen apologetikus okok mellett ne tévesszük szem elől magát a bajt s ne leplezzük azt a kivándorlás rossz következményeinek elhallgatásával. A FARKAS. által közölt adatokból nem tűnik ki az, hogy az a visszavándorlás oly nagyarányú lenne. Az általa idézett, egyes tanúi emlegetik a 90%-ot, de vannak, kik ezt 50-re, sőt 30-ra leszállítják. Megengedjük, hogy nagy összeg az a 350 millió: de tán nagyon is devalválódik eme nagy összeg, ha összeszámítanók annak a nagy munkának az értékét, amivel ez a majd egy millióra vagy még ennél is többre emelkedő bevándorolt sereg hazánkat távollétével megrövidíti. Hadd beszéljenek KENÉZ statisztikájának számai (256. stb.). A 20-59 éves munkaképesek Magyarországon 1900-ban az összes népesség 46.4%-át alkották, holott Abaujban csak 43.2%, Sárosban 40.6%, Szepesben 43.4%, Ungban 41.0% és Zemplénben 42.0%-át. A leginkább munkaképes korra leszorítva az évek számát, tehát 20 – 39: az adatok még inkább elszomorítók. Ilykorú munkaképes férfiú és nő volt:

1880-ban		1900-ban	Tehát minus
Abaujban.....	53.360	38.391	14.964
Sárosban	45.132	39.074	6.058
Szepesben	47.227	42.378	4.849

Sáros megyében a csökkenést 1880-tól 1890-ig közelebb a munkaképes férfiakra nézve is megállapíthatjuk. Tanulságos az az, egyes korokra nézve is, amennyiben azt mutatja, hogy a csökkenés a koral kisebbedik.

	1880-ban	1900-ban	Csökkenés tehát	Vagy
20-24 évesek	5.640	4.123	1.517	26.9%
25-29 »	5.152	3.982	1.170	22.7%
30-34 »	5.180	4.089	1.091	21.1%
35-39 »	4.789	3746	1.043	21.8%

RENE GONNARD francia tanár, ki az európai kivándorlással behatóan foglalkozott,¹⁾ a hazánkról irt fentidezett munkájában tárgyalja a kivándorlási kérdést is, keresve ennek közelebbi okait. E munka azon kevés külföldi munkák egyike, amely szakszerűséggel, tárgyilagossággal, de amellet igaz rokonszenvvel a magyar iránt van megírva. A szerző maga járt itt Magyarországon s könyvének anyagát részben személyi érintkezés és közvetlen impressiók útján, részben pedig könyve a több ízben nagy elismeréssel és igaz deferentiával említett földművelésügyi minister ur által rendelkezésére bocsátott hivatalos eredeti iratok alapján készült (VII. 1.). Ő a

De végre is nemcsak kenyérből élünk. Vannak etnikai értékek is. S ha már most ebből a szempontból nézzük a kivándorlást: mennyire komorrá, sötétté válik látóhatárunk. Már maga az az aljas practica, az az üzérkedés, amely a kivándorlással összefüggésben még az erkölcsi hatalmakat, az egyházi és világi hatóság embereit is megmetyéjezi (s melyet éppen FARKAS oly jól ír le a 36. stb. 1.), valódi erkölcsi undorral tölti el az embert. Következményeiben különösen elszomorító a kivándorlás, ha azt demographiai hatásában nézzük. A nemek egyensúlya tudjuk, hogy szám tekintetében majd mindenütt a nő javára billen fel. Nálunk 1.000 polgári férfiúra 1869-ben esett 1.014 nő, 1880-ban 1018, 1890-ben 1028, 1900-ban 1.024 nő. Ezer férfiúra esett Abauj-Tornában 1869-ben 1.065, 1900-ban 1.123 nő, Sárosban 1869-ben 1.029, 1900-ban 1.161 nő, Szepesben 1869-ben 1.061, 1900-ban 1.113 nő, Zemplénben 1869-ben 1.041, 1900-ban pedig 1.126 nő. A nemek egyensúlyának megbillenése társadalmi életünk szivgyökerére, összejtjére, az azt tápláló és az abban differentiálódó családi életre, nézve végzetes! A házasságkötések száma igen természetesen csökken. Az 1871 - 1875. időszak óta Sáros és Szepes megyékben a házasságok száma KENÉZ szerint több mint 28, illetőleg 26%-kal csökkent. Ezzel természetesen fogyott a törvényes házasságból származó gyermekek száma is. Sárosban a fönti 30 év alatt a minus 11 %, Szepesben éppen 14%. A törvénytelenek száma ez időközben nemcsak hogy nem csökkent, hanem emelkedett: és így a törvényes házasságból származók számánál a csökkenés a kimutatottnál is nagyobb. A törvénytelen gyermekek számának növekedése természetes kapcsolatban áll a kivándorolt [férj] távolléte miatt a házasság kötelékének lazulásával, az otthonmaradt nőnek vadházasságban való életével. S amint a nőre végzetes a férjnek kivándorlása: úgy végzetes a férfi erkölcsi érzületére nézve a távolban, az idegenben való időzés.

Végzetes ez nemzeti szempontból is. Honnan merítsen erkölcsi erőt önzetlen, Önfeláldozó, teremtő lelkesedést: ha összejtjét, a családot a számítás, az alkuvás meddő szelleme profanálja?! A magyarnak csak egy

¹⁾ L'émigration européenne du XIX-e siècle: Angleterre, Allemagne, Italie, Autriche, Hongrie, Russie.

magyart nevezetesen ellentálló ereje miatt rokonszenvesen bámulja.¹⁾ A japánival hasonlítja egybe a magyar fajt,²⁾ vele van a legtöbb közös tulajdona, csakhogy a japáni inkább fegyelmezett, míg a magyar rokonszenvesebb. GONNARD a kivándorlás socialis tüneményének e gondos tanulmányozója a kivándorlásban *nagy bajt lát* (255 1.). Magyarországon e baj acute tört ki. Csak Olaszország kivándorlóinak száma a magyarokénál aránylag még nagyobb (259), úgy hogy Magyarországot un grand et unique centre d'émigration-nak (261..1.) nevezi. A kivándorlásnak végzetes természetét éppen a magyar fajra nézve ő is elismeri nemcsak a magyar kivándorlók nagy száma miatt (aránylag még kedvező a magyarra nézve

házája van. A magyar nemzetiség elszórt voltánál s a kivándorló nemzetiségekkel szemben mégis csak parányi számánál fogva idegenben a többiek részéről egy-két nemzedék után felszívódik. Még itt, szorosabb hazánk közvetlen szomszédságában, Horvátországban sem vagyunk képesek a mi odavándorló magyarjainkat megtartani magyaroknak. A többi hazai nemzetiségűek ellenben ott Amerikában, ahol Európa legkülönbözőbb részeiről egybegyűlt fajrokonaikkal találkozhatnak és egyesülnek: ébrednek igazán nemzetiségük tudatára, egy nagy nyelvcsaládhoz való tartozásuk sajátos érzetére. A visszatérők, akikkel kinn a külföldön a hazai egyházi és állami hatóságok mitsém törődtek, most fenntartják a kinn működő propagandával az összeköttetést s így itthon a nemzetiségi széthúzó, a nagy külföldi fajrokon államokhoz szító, nemzetrobbantó elemnek főtényezőivé válnak.

Végre pedig akik a történeti, társadalmi hatalmak köréből kiemelkedtek, a kíméletlen önzés és számító törtetés talajára jutottak s így az internationalis socialismusnak zsákmányaivá válnak. Hazánkban elég nagy az elégedetlen elem: ennek erősítése hazánk legnagyobb veszedelmeinek egyike.

Azt hiszem, hogy ha FARKAS PÁL a kivándorlást nemcsak a fejlődés és a materialis nyereség szempontjából nézi, hanem nevezetesen az ethikai erőket is számba veszi: úgy a lezáró mérlege másfelé billen. A visszavándorlás megkönnyítését állami intézkedés útján elismerjük üdvös voltában; nem is kicsinyeljük ezért is a Cunard-féle hajózási szerződéssel összefüggő rendelkezéseit; fontosabbnak tartanok azonban, hogy az állam és különösen hazai egyházi hatóságaink is a kintlevőknel a hazai intézmények iránti szeretetet és így nevezetesen egyházuk, hazájuk iránti szeretetet istápolják, xígy hogy a hideg idegenben időzők is éreznék a még ide is kiterjeszkedő hazai gondoskodás melegségét. S mindennél fontosabbnak tartjuk azt, hogy a kivándorlást okozó baj szűnjön meg. A baj okának a megszüntetése a kivándorlási kérdésnek alapkérdése. Ezzel pedig a birtok kötöttsége a leg-szorosabb kapcsolatban áll.

¹⁾ L. XII. 1.

²⁾ L. 65. 1. jegyzet.

170.430 magyarországi kivándorlóval szemben: 45.000 magyar 261/2. 1.), hanem azért mivel a kivándorolt magyar helyét nem magyar bevándorló tölti be (261/2); magyar sem jő igen vissza; a kintiek pedig új Magyarországot ott *csekély* számuk miatt nem alkothatnak.¹⁾

E bajnak *okát* ugyanazon *gazdasági viszonyokban* látja, amelyek az agrársocialismust is létesítették (255. 1.) Ez okozó viszonyok részint *személyi*, részint *tárgyi* jellegűek.

A személyi tényezőkről francia udvariassággal, a jónak kellő méltánylása mellett, édes burokba helyezve a keserű adagot, szól. Ezt a burkot lehámozva: a socialis bajnak, a kivándorlás bajának személyi oka a nagybirtokosok, a közép-birtokosok személyiségében rejlik mindenekelőtt.

A nagybirtokosok nem oly önzők, mint az angolok; nem akadályozzák meg, hogy a birtokosok egyéb typusai mellettük, az ő árnyékukban, sőt teljes verőfényökben éljenek,²⁾ sőt érdeklődnek a kisemberek iránt, a nemzetgazdasági és socialis actioban, amely a kisemberek javát célozza jóindulattal és jótékony hatással részt is vesznek:³⁾ utal azonban a középkorra emlékeztető háztartásokra, a nagy szolgaseregre, mely körülöttük mozog és „a sok lóra, kocsira, amelyben gyönyörködnek (179. 1.). Majd megengedi később, hogy ezen mutató, improducliv háztartás mellett nem egy nagybirtokosnál találkozzunk a gazdasági dolgok iránti nemtörődomséggel, butasággal. Mindez megmagyarázza, hogy nem egy nagy úr eladósodik, uzsorások kezébe kerül és tönkrejut. Ezekkel szemben vannak, kik a haladás szellemét megértve gazdálkodnak: de nagyon is kevés az a gazdaság, amelynek minden izét, minden részletét – úgymint azt egyes francia és angol birtokosoknál látjuk – ez a szellem gondosan áthatotta volna.

A középbirtokosok szintén nagy igényűek, sokat költenek, azért ők is eladósodnak s ahelyett, hogy életmódjukon változtatnának uzsorások kezébe kerülve tönkrejutnak. Most

¹⁾ La perte d'hommes que fait la Hongrie est donc, pour elle, à peu près complètement définitive et sans compensation. 266. l.

²⁾ Elle n'empêche pas les autrestypes de propriété de vivre à coté d'elle, sous son ombre, ou même en plain soleil. 155.

³⁾ U. o.

már ahelyett, hogy azzal foglalkoznának, amihez érteniök kellene, a gazdasággal, mint bérlők: ott hagyják e pályát, a közszolgálat terén, nevezetesen a megyénél keresnek hivaltalt, gyermekeiket pedig ahelyett, hogy productiv pályára adnák, pl. kereskedőknek: őket vagy papokká, vagy szintén hivatalnokokká nevelik. A nemzeti szempontból, a nemzeti meggazdagodás szempontjából oly fontos középosztály így kivész s beáll a biztos socialis baj.¹⁾

E socialis baj, veszedelem azonban érthetetlen lenne, ha csakis egyesek tönkrehajtásáról volna szó s azokat a birtoklásban hasonló elem pótolná. Így nem változna a status. A baj, a veszedelem GONNARD szerint abban rejlik, hogy az aristocrazia, a közbirtokos helyébe egy a nemzeti szellemtől idegen, a történeti fejlődés útján a helyzet kíméletlen kihasználására felnevelt elem, a zsidóság lép. Ezeknek, mint uzorásoknak kíméletlen kezébe esnek a földbirtokosok, a fizetéseképtelenség esetében – maga a földbirtok is – kezdetben mint bérlőkébe, majd mint birtokosokéba (198. l.); s ezzel teljesen lazul a földbirtokos és a paraszt közti viszony. A régi földbirtokkal együtt elúszott a kegyelet tőkéje is; az agrárius, socialistikus, éppen a társadalmat megbontó és mindenképen az elégedetlenséget nagyra növesztő eszmék behatolnak a nép közé.²⁾ a helyzet itt az öreg Európában

¹⁾ Az aristocrazia éppen a középosztálylyal nem igen törődik: pedig »si elle (aristocratie) veut conjurer certains dangers sociaux elle devra consacrer aussi ses efforts à une autre oeuvre non moins indispensable: le consolidation et le développement de la classe moyenne. 200. l.

A mi aristocratáink tényleg vajmi gyakran ellenszenvesen viselkednek a polgári elemmel szemben. A város és vidék történeti éles ellentéte az aristocratikus gondolkodásban, az aristocraziát jellemző hagyomány hűségénél fogva mintegy megmerevült. Csak kevés aristocrata emelkedett fel a gondolkozásnak arra a szabadságára, amely magaslaton concipialta gr. PÁLFFY JÁNOS alapítványát, amelyek szellemét eme szavak jellemzik: »úgy voltam és vagyok meggyőződve, hogy a magyar államnak, mint ilyennek feltétlenül szüksége van arra, miszerint a törzséi képező középosztály fentartassék és mindinkább gyarapítva erősíttessék« . . . a középosztály nevelésén és fel-emelésén kell dolgoznunk, ha hazánkat boldoggá akarjuk tenni.« L. GAAL JENŐ cikkét: Magyar Társadalomtudományi Szemle II. évf. 278. l.

²⁾ En maintes régions . . . le socialisme agraire s'est développée grâce au remplacement des anciens propriétaires par les Israélites. 189. l.

túrhetlenné válik: a nép új hazát, túl a tengeren keres, ki-vándorol.¹⁾

E személyi tényezőn kívül van azonban GONNARD szerint is az agrárius bajnak, nevezetesen a kivándorlásnak még egy másik és pedig egy *tárgyi oka* is. A bajnak, a kivándorlásnak mások által is elismert okozója²⁾ a latifundium és nevezetesen a nagybirtoknak *kötöttsége*. Ez akadálya annak, hogy a kis-ember könnyen jusson földbirtokhoz; úgy hogy GONNARD szerint a személyi tényezővel összefüggő uzsorának megszüntetésével és a kis *földbirtok szerzésének lehetőleges megkönnyítésével* a kivándorlási kérdés meg lesz oldva.³⁾

KENÉZ BÉLA »Magyarország népességi statisztikája«-ban a kivándorlás okaival részletesen foglalkozik. A felsorolt okokat nála is két főokra vihetjük vissza: egyrészt a népnek éretlenségére, a szabad versenyre való képtelenségére akár erkölcsi (mértéktelen pálinkaivás), akár intellectualis (alföldi gazdálkodást a felföldön utánozva parodizálja; kisbirtokot elaprózza; szőlőket engedi elpusztulni) defectusa miatt; másrészt az állam kormányára, mely *amint kedvez a nagybirtokosnak* (helyenként *a sok kötött birtok*), olyannyira *elhanyagolja a kisbirtokos érdekeit*, nevezetesen a kedvezőtlen birtokelosztás, a helytelen tagosítás, az erdőtörvény túlbuzgó végrehajtásából származó legelőhiány, a hibás adórendszer mellett a közterhek elviselhetetlen nyomasztó volta miatt, a szegényebb néposztályok hitelgényeinek tisztességes kielégítésére hivatott intézmények hiánya, a galicziai bevándorlás meg nem akadályozása, valamint végre a nép érdekeivel nem mindenütt kellő módon törődő rossz közigazgatás miatt. Kemény vádként hangzanak el a szavak azok ellen, akik országunknak nevezetesen gazdasági ügyeit kezelik és vezetik.

Ha el nem akarunk tényleg »pusztulni«, úgy e protectiók nemzetgazdasági politikai iránynak változnia kell. Nem a

¹⁾ Túlzottnak mondja azt az állítást, amely szerint Magyarország tulajdonképpen zsidóország, de megengedi, hogy a zsidók mindenütt ott vannak, ahol valami történik, s hogy »leur influence est énorme.« 72. 1.; s hogy nevezetesen a socialismus fejlődése Magyarorszáiban zsidó propagandán alapul.« 73. 1.

²⁾ L. 158. 1.

³⁾ L. 268. 1.

nagyok, az egészségesek, nem a műveltek, a gazdagok szorulnak a gyámkodásra, hanem a kis emberek, a betegek, a műveletlenek, a szegények, de törekvők! KENÉZ is, ha okoskodása végokait nézzük, bár ki nem mondotta, ugyancsak arra az eredményre jut, hogy *a kivándorlás és ezzel szorosan kapcsolatos agrárius mozgalom végső oka a latifundiumokban és ezek birtokosai kedvezésében rejlik*. A túlzott irányú, mintegy vulgaris socialisták ama követelése, hogy a földbirtok felosztassék drasztikus alakban, a magánjog korlátain túlcsapongva, jelzi a bajnak az okát.

A terméketlen hegyes vidékre felszorult s a helység közvetlen közeléből a dülőre kiszorult, a föld drágasága miatt a vevők piaczároi leszorult nép, mely csakis a földnek műveléséhez öröklött módon ért, földéhségét itthon ki nem elégítheti, Amerikában és Horvátországban keres új hazát. Világos, hogy a magánbirtok megszüntetése állami communismus útján e bajon nem segít. Az ily állami communismus a magánbirtok megszüntetésével lemond a fejlődésben és haladásban mozgatóként érvényesülő értékforrásokról. A magánbirtok *szerezése* munkásságunk egyik mozgatója, tökéletesbedésünk egyik motívuma, maga pedig a magánbirtok a föld szeretetének, ha öröklött, úgy a kegyeletnek s így általában az otthon szeretetének főforrása, amelyből a hazaszeretnek az egész nemzetet átjáró folyama táplálkozik. Magánbirtok nélkül természetesen megszűnik a külön háztartás, az elkülönült családi élet. ROUSSEAU ugyanazt mondja, midőn gyermekeit minden ismerető jel nélkül a lelenczházba adja, hogy ezzel erkölcsileg érdemes munkát végzett, mivel az ő gyermekei már most nem oly önzően csak egy^férfiura és egy nőre, hanem minden felnőttre vonatkoztatják a gyermeki kegyelet, a testvéri szeretet érzelmeit, mindenkiben atyát, anyát, testvért sejtve. Ez azonban csak frázis, ROUSSEAU-féle erkölcsi declamatio. Az általános szeretetnek és a kegyeletnek igaz forrása a családban létező concret természetes viszonyokból ered. Csak azért szeretünk, mivel anyánk, apánk szeretett annyira s csak azért beszélhetünk testvéri szeretetről, mivel szüleinek szeretetének e gazdag árja minket testvéreket az élet, az értékközösség alapján egységesen áthatott.

S vajjon vallási érzelmeink, nevezetesen keresztény val-

lásunkkal adott Isten iránti kegyelet és bizalom érzelmeivel elképzelhetők-e földi atyánk iránti kegyelet és bizalom érzelmei nélkül?! A magánbirtok megszüntetése tehát merénylet legszentebb érzelmeink, legnagyobb ethikai és vallási érték-képzeink ellen. Sociologus, aki a társadalom építő munkája iránt érzékkel bír, a magánbirtok megszüntetése mellett nem foglalhat állást.

Égészen más azonban a hitbizományban érvényesülő az a törekvés, mely a magánbirtokot egy volt érdem alapján esetleg érdemtelen, pazarló, léha utódok részére meg akarja merevíteni, úgy hogy ahoz senki minden magánkötelezettség kijátszásával, avagy bizonytalan időkre való elhalasztásával, sem nyúlhat.

Érdekes, hogy ez a hitbizományi intézmény, amint erre nagyon tanulságosan GAAL JENŐ: »Néhány szó a hitbizományokról« cikkében*) figyelmeztet, nem magyar eredetű s eltekintve két törvénytől (az 1687. IX. t.-cz. és az 1723. évi L. t.-cz.), a nemzet szelleme ellen uralkodó autokrata királyok császári politikájának tett szolgálatok honorálását mintegy codificalja, és még az országgyűlés is ellene foglalt állást. Az 1790. évi országos küldöttség többsége ellene nyilatkozik, a hitbizományok eltörlését javasolja, az 1825/27. évi országgyűlésnek a hitbizománnyal foglalkozó választmánya ellene érvel, de mégis fentartását, ha 500 jobbágy telekre szoríttatnak, javasolja ugyan, de az országgyűlés kerületi ülése 1834. évi július hó 12-én e javaslatot szótöbbséggel elvetette és kimondta, hogy a majorátusok és senioratusok örök időre eltöröltesse nek. A törvénybe ugyan nem foglalt határozat ellenére a most létező 91 hitbizomány közül 62 a liberalizmus korszakában 1867 óta jött létre, úgy hogy ezzel 1889-ig összesen 2,313.426 hold köttetett le hitbizományilag. Törvényhozásunk 1834 óta e kérdéssel nem foglalkozott, jólehet a magyar jogérzet és igazságosság személyesítői DEÁK FERENCZ és KÖLCSEY FERENCZ a kerületi gyűlésen az intézményt feltétlenül elítélték.¹⁾ Korunk, mely a

*) L. Szemlénk II. évf. 273. 1.

*) L. GAAL JENŐ i. ez. Magyar Társ. Sz. II. 275. 1. »Deák Berzsenyi veit szólva azt mondta, hogy most, mikor a nemesség »sybaritismusba merült, letépte fényes nemzeti bélyegét és hazája feldúlt védfalából rak

függetlenség, a nemzeti önállóság és nemzeti haladás jelszavai hatása alatt DEÁK FERENCZET mint elmaradottat, mint megalakítót lesajnálja, bizonyára nem marad el a tett mezején DEÁK szavai mögött.

De feltéve, hogy a hitbizományok el is tömhetnének, megmaradnak a latifundiumok, mint azok az akadályok, amelyek a kisembert földbirtokhoz nem juttatják. Ezeket pedig megszüntetni, sőt még parcellázni sem lehet anélkül, hogy bele nem ütköznénk a magánjog elemi követelményébe, illetőleg a földbirtokosnak tulajdonával járó rendelkezés jogába.

Mégis indirect módon lehetséges a latifundiumok birtokosait a parcellázás műveletére rávenni és pedig az adóztatási rendszernek következetesen keresztülvitt progressivitása útján.

Új adótörvényünk már emlegeti e socialis követelményt. E törvény alapelveinek ismertetője, TÖRÖK SÁNDOR (MARSCHALKÓ JÁNOS: »AZ új Adótörvények Törvénytárában) a törvény sarkpontját abban is látja, hogy a *progressiv adózásnak is teret nyit* (8. 1.); alapelve az aránytalanságok megszüntetése mellett »a kisemberek kímélése, adójuknak lehető mérséklése, az adók egy részének áthárítása azokra, a kik gazdaságilag erősebbek.« (6. 1.)

Ha azonban közelebb vizsgáljuk az adótörvény intentióját és a progressivitás magyarázatát, úgy arról győződünk meg, hogy ez adótörvényben a progressivitás nem elv, hanem csakis szó. Elve e törvénynek az adó *arányosítása*, az 1848: VIII. t.-cz. következetes keresztülvitele, amely szerint a magyar állam minden lakosa minden közterhet különbség nélkül egyenlően és arányosan viselje (3. 1.); s ezért is igazi célja, hogy az adózásunkban meglevő *aránytalanságok*

palotát heverő helyének«, nincs ok, miért kelljen a pusztá névnek ha&ánk kifejlődését, a nemzeti közérdeket szükség nélkül feláldozni. Azért ő a *természet rendjével és az igazsággal ellenkező, hazánkra káros fideicommissumok eltörlésére* szavaz. *Kölcsey* Ferencz arra utalva, hogy ez az intézmény a *háznépi legszentebb viszonyokat dülja fel, hogy eltépi a szeretet kötelékei atya és gyermek, testvér és testvér között*, szintén elítéli azt. *Nem holt birtokra, hanem a birtokot gyümölcsöztető kezekre van az országnak szüksége. A hitbizomány azért már eredetében bűnös, azt gyökerestől ki kell irtani. Törvényeinket e régi szennytól meg kellene tisztítani.*«

kiegyenlíthessenek (8. 1.); közelebb, »hogy az adóztatás terén egyrészt az indokolatlan előnyök mellőztessenek, másrészt pedig a túlterhelések elkerültessenek és hogy adórendszerünk egységesebb és igazságosabb alapokra fektetessék«. (14/5. 1.) Ily elvek, czélok az adó progressivitását tulajdonképpen kizárják. A köztudat megtévesztése, ha akkor, midőn azt kívánjuk, hogy kiki jövedelméhez mérten egy és ugyanazon kulcs szerint egyenlően és így vagyona, jövedelme arányában adózzék, progresszió vitásról beszélünk. A progressivitásnak pedig az a magyarázata, amelyet a 13-dik lapon olvasunk¹⁾, komolynak nem tekinthető. Hisz maga a magyarázó is világosan megmondja, hogy progresszió adókulcsot nem alkalmaz a törvény. Az a tény, amelyre való tekintettel az arányosság kulcsának alkalmazása ellenére mégis tényleges progresszivitást lát, nem bizonyító. Abból a tényből ugyanis, hogy a kisbirtokokért viszonylag magasabb bérleti összegeket fizetnek[^] mint a közép- és nagybirtokokért éppenséggel sem következik az, hogy ez utóbbiak jövedelme viszonylag amazokénál kisebb s hogy így az arányosság elve reájok viszonylag nagyobb adómegeterhelést jelent. A bérleti összegek viszonylagos különbsége nem a jövedelmezőséggel, hanem a concurrentiával függ össze. Kis lakások viszonylag drágábbak, mint nagyok, vagy éppen igen nagyok, mivel igen sokan keresnek kis lakást s igen kevesen nagy lakást. Nagy birtokokra éppen kevés a concurrentia. Amint azt GONNARD műve is kiemeli, majdnem kizárólag csak zsidók concurrálnak ily bérletekre. Ezek pedig nagyon is jól tudják, hogy miképpen lehet a bérleti összeget leszorítani. Hogy jövedelmük nem csekély, sőt nagyon is dús, azt talán éppen a bérbeadók érezhetik meg leginkább, midőn néhány évi bérlet után éppen tőlük veszik meg készpénzzel az eddig bérelt jószágot, vagy pedig midőn a bérlet lejárta után nem képesek az e közben tett investitiót

*) »Az a különbség, mely a kisbirtokok magasabb és a közép- és nagybirtokoknak viszonylag kisebb bérleti összegei között igazolható, annak a bizonyossága, hogy a birtok nagyságával arányban kisebbedik a tényleges jövedelem, vagyis, hogy anélkül, hogy a földbirtokra valójában progresszió adókulcs alkalmaztatnék, nagyjában és általában ugyanazon adókulcs mellett is a földbirtok fokozódó nagyságával járó viszonylagos kisebb jövedelem ben rejlik a földbirtok adójának progresszivitása.«

átvenni, úgy hogy kénytelenek a nagybirtokot újra a meggazdagodott bérlőnek potom áron bérbeadni.

Nem ily álprogressivitás, hanem egy valóságos progressivitási kulcs szerinti adóztatás képe alakult ki előttem a szociális bajnak, a kivándorlásnak korlátozása, megszüntetése céljából.

Törpegazdaságok, az az egy holdon alóli gazdaságok egészen *adómentesek*. Hazánkban 409.964 ily földbirtokos 147.541 hektárt, vagyis a gazdaságok területének 0.62%-át bírja, egyre esik 0.3 hektár. (L. RÁCZ: Pusztuló Magyarország 10. 1.). Ha a jövedelemadóra vonatkozó új törvény ázt a családot, amely közös háztartásban élve napszámból, illetőleg heti béréből 500 korona évi jövedelmet nem szerez, adóztatás alá nem veti, úgy az ily törpegazdasággal bíró egyén megadóztatása igazságtalan. A székelyföld e törpegazdaságok otthona Az ily paraszt csügg igazán földjén. Nem akar rajta túladni. Napszámba menni derogál neki legalább falujában. Románia, illetőleg Amerika az ő nyomorúságának menhelye. Nem megadóztatni, hanem támogatni kellene e földéhes elemet birtokban való maradásában, illetőleg birtokhoz jutásában. Maga a földadó is a gazdaságok területének minimális százalékánál fogva a behajtási költségek levonása után oly csekély, hogy az állami háztartásban tekintetbe nem jöhet.

Még a törpegazdaságok második fokozatára, az 1-5 holdas birtokosokra is ki lehetne terjeszteni, ugyanez oknál fogva a teljes adómentességet, kivéve a kertileg művelt földeket. Ezzel földbirtokosaink több mint fele 55 százaléka, összesen 1,353.875 földbirtokos 1,467.533 hektárnyi földje után adót nem fizetne. E számok ijesztő nagyoknak tűnnek fel, valóságban azonban a földbirtokosok 55 százaléka a gazdaságok összterületének csakis 6.15%-át bírja. Ez az 55% szemben a 6.15%-kal kirívóan mutatja birtokviszonyaink egészségtelen voltát. A *κατεζοχήν* földművelővé vált magyar népnek 55%-a öt holdon alóli törpebirtokra szorult, amint azt BAROSS JÁNOS »A telepítési javaslat«-ot méltató szép és tanulságos cikkében írja (1. Magyarország 1909 máfczius 10), »meghalni sok, megélni kevés«. Ezeket a küzdő, sínlődő existenciákat még nemzeti áldozat árán is ki-

mélni, támogatni kell. Hisz a földbirtokosok 55 százalékáról van szó! A föld köti a haza polgárát leginkább anyaföldre, a magyar nép lelke – BAROSS szép szava szerint - »föld nélkül elsenyved, lelke elgzasodik, elsovad és elpusztul«. Éppen a magyar gazda pusztul el leginkább. Egyedül Esztergom, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok és Biharmegyében majd 20 ezerrel¹⁾ volt kevesebb gazda 1900-ban, mint tíz évvel előbb.¹⁾ S e pusztulás progressive kell, hogy haladjon, ha az adóztatási rendszer, függelékeivel együtt továbbra is reá nehezedik a törpegazdára. A törpegazda a legtöbb esetben becsületesen bevallja kataszteri jövedelmét. Bajos ezt nem tennie, hisz gazdasága könnyen áttekinthető, jövedelme könnyen kiszámítható.

Ha már most az ily törpegazda tiszta jövedelmének tényleg 25, vagy amint az új törvény rendeli, csak 20 százalékát fizeti, úgy ez is még az 5 hold utáni átlagos csekély jövedelem mellett nagy összeg, amelyhez minden esetben még hozzájárul a fejadó, esetleg a párbér, azután az állami adónak kulcsa alapján megállapított községi, nem egyszer egyházi, továbbá az útdadó, esetleg még az ármentesítési járulék is, amely összességében hazánk 183 községében felér az állami egyenes adó teljes összegével, sőt egyes községekben az adót még meg is duplázza,²⁾ sőt mi több, a maga teljes összegében néhol többre rúg, mint amennyire e törpegazdák birtokának kataszteri tiszta jövedelme.³⁾ Ha ezen fölül még adósság is terheli a birtokot, úgy a törpebirtokosnak biztos pusztulásra vezető, igazán kétségbeejtő

¹⁾ KENÉZ: Gazdák és szakemberek pusztulása. Magyar Társ. Szemle 1. 922. 1.

-) L. e szomorú szakaszt részletesen u. o. 918 stb. lapokon. KENÉZ e nagyon érdekes dolgozatában utal a tagosítás anomáliáira s nevezetesen a közös legelőknék megszüntetésével járó depreciora, amely nevezetesen a törpegazdát sújtja leginkább. A pusztulást előidéző szövevény szálait meggyőzően és tanulságosan analizálva bemutatja.

³⁾ u. o. 919. 1. KENÉZ egy szentesi törpebirtokos példájával illusztrálja állítását. A kataszter e birtokos más félholdas földjének tiszta jövedelmét 20 forintban állapította meg és ugyanez a törpebirtokos adók és különféle közszolgáltatások fejében 26 forintot fizetett a kilenczvenes években. Íme így füst a 25-5, illetőleg csak 10%-os adókulcs a valóságban. (KENÉZ ez esetet ECSERI munkájából idézi.)

állapota nem kétséges. Az állam legnagyobb érdeke különösen most, midőn az általános szavazatjog behozatalával is kívánjuk alkotmányunk democratisálását, hogy ne fogyjon, hanem gyarapodjon azoknak száma, akik nem uraktól, nem pártvezérektől, hanem csakis anyaföldjüktől függenek s így társadalmi és politikai szabadságukat legtermészetesebben megőrizték, megszerezték.¹⁾

Még csak a *kisgazdaságokkal*, tehát az 5 holdon felüliekkel kezdődnek meg a föld megadóztatása. A kérdés, hogy milyen alapon?! A *tulajdonképeni jövedelmi* adóalapon való adóztatás az állampolgári becsületnek sokkal érzékenyebb kifejlődését tételezi fel, mint aminővel nálunk találkozunk. Azonfölül egészen alanyi természetű az életfentartási költségek levonása után fenmaradt úgynevezett *szabad* jövedelem bevallása. A jövedelemnek a *birtok ára* alapján való meghatározása (vagyonadó) is nagyon ingatag alap, amelyet a körülmények börszerűen nagyon is leszállíthatnak, de másrészt mesterségesen fel is emelhetnek. (L. azokat az eseteket, amelyeket FARKAS után mi is említettünk.) Csak a *hozadék-adó*, amely kataszteri lelkiismeretes megbecslés útján, tekintettel legalább 10 évi átlagos termelés *mennyiségére* és ugyancsak a terményeknek átlagos *árára*, az átlagos *termelési költségre* és a helylyel adott *szállítási költségekre*, állapítható meg, ad megközelítő biztosítót a *tiszta* kataszteri jövedelem megállapítására s így e jövedelem megadóztatására.

Míndez azonban csak a gazdaságilag művelt és évi jövedelmet biztosító földekre vonatkozik. Az *erdő* az évi adóztatás tárgyát ezért is nem képezheti. Nem megadóztatni,

¹⁾ A földadóról és a kataszteri kiigazításról szóló 1909. évi V. t.-cz. a létminimum adómentességével is számol, sőt lehetővé teszi a 31. §. alapján, hogy a létminimum felemeltessék. Wekerle miniszterelnök 1909 február 8-iki beszédében a minimumról még liberalisabban szól »hiába állapítom meg törvényben 800 koronában a minimumot, a gyakorlati élet sok minimalistát fog csinálni, akinek jövedelme 800 koronán van. Többszörösen voltam bátor nyilatkozni és ma is az a nézetem, hogy körülbelül 1.100-1.200 korona lesz az effectiv jövedelem, amely nálunk tényleg a minimum alá fog kerülni. Tehát igenis azon kisgazdák nagy része, igen nagy része, ki fog maradni a jövedelmi adó alól és nem fog fizetni jövedelmi adót.« (L. Marschalkó János: »Az új adótörvények Törvénytára« I. 31-32 l.)

hanem az erdősítés érdekében államilag támogatni kellene az erdőculturát. A szabathelvűség és az evvel járó manchesteri elvek korszakában a rablógazdaság nemcsak erdőinket (1. Erdély, Vág folyó völgyeit) tarolta le, hanem kopárrá, vízmosások helyévé tette a dülöket s nem egyszer pusztító áradások színhelyévé a völgy gazdaságait, magát a vidék éghajlatát is megváltoztatta. Nem az erdő, hanem az erdő vágása, a fa eladásakor képezi az adónak tárgyát.

Ugyancsak nem képezné az egyenes állami adó tárgyát a *legelő*. A szabadelvűség korszaka erre nézve is felszabadította a körülményeket, kíméletlenül pillanatnyi nyereség érdekében kihasználó önzésnek rugóját, midőn teljesen a községekre bizta a tagosítás alkalmával a *közlegelőnek* fentartását, illetőleg területének a birtokok arányában való felosztását. A nagyobb birtokosok istállótetéssel, esetleg birtokuk egy részének legelővé való kiszakításával gondoskodtak a marhaállomány eltartásáról, de a kisgazda, nevezetesen a törpebirtokos, aki családját nagyobb részét az ő egy tehenének tejével, földjét ennek munkaerejével, ennek trágyájával művelte meg, most kénytelen volt tehenén, létfentartásának legfőbb javán túladni. A vezetők pillanatnyi önzésén alapuló e gazdálkodásának eredménye nemcsak annak a sok törpebirtokosnak a tönkrejutása,¹⁾ hanem a marhaállomány, nemzeti gazdaságunk egyik főforrásának rohamos apadása.

E számok annál jelentősebbek, ha tekintetbe vesszük, hogy ugyanezen időben, az állattenyésztési művelődési fokozattól, általában az őstermelők fokozatától sokkal távolabb

¹⁾ KENÉZ idézi Vadnay Andor szavait, amelyek e szomorú változást oly szépen színezik: »Amikor és amely kisgazdánál a marhaállomány fogy s ökör helyett ló kerül az eke elé, akkor és ott a szegényedés kezdődik.« Tiszamellékről. Budapest, 1900. 112. 1.

		Hazánk			
		szarvasmarha-	lő-	juh-	sertés-
		á l l o m á n y a			
Még	1895-ben	6,733.000	2,282.028	8,122.681	7,330.091
Ellenben	1906-ban	<u>5,624.600</u>	<u>1,788.416</u>	<u>6,891.080</u>	<u>4,336.921</u>
Kevesebb th. .	"	1,108.400	493.612	1,231.601	2,993.170 ²⁾

²⁾ Az 1906. évi adatok nem állatszámolás, csupán tavaszi állatösszeírás eredményei és inkább csak hozzávetőlegesek.

eső Németországban, a juhállománytól eltekintve, a háziállatok száma nagy emelkedést mutat. E szomorú képet még komorabbá festi az a tény, hogy bár az állati termények kivitele igen tekintélyes számú, mégis másrészt az állatok és állati termékek beviteléhez szintén tekintélyes és pedig növekedő.

E tények világossága mellett látjuk, hogy mily nagy hiba volt az állam részéről az a szabadelvű nemtörődömség, amely megengedte, hogy a vagyonosabbak, valamint a rövidlátó, csak a pillanatnyi hasznot néző törpebirtokosok is belemertek a közlegelők területének felosztásába és így a közlegelők megszüntetésébe. Ennek látása és ezen alapuló belátás az államnak kötelességévé teszi a közlegelők patronizálását, esetleg új tagosítás útján azoknak visszaállítását¹⁾ s így igen természetesen azt is, hogy e célra a közlegelők adómentesége útján is előmozdítsa. A fogyasztási adóban, valamint az exportált állatoknál a vámban fizetik meg ez állatok *közvetve* az őket táplált földnek adóját.

Az évi és egyenes adóztatás alá esik tehát, a közlegelőtől és az erdőtől eltekintve, az 5 holdon felüli birtok. Az adóztatás progressivitása fokozatokat kíván²⁾

Az I. fokozatba tartoznának az 5-10 holdig terjedő kisgazdaságok, melyek 569.534 gazdaságban 2,371.996 hektár területet, tehát az összes művelt területnek 9.93%-át foglalják le. Ezek a kataszteri tiszta jövedelemnek 10%-át fizetnék egyenes adóul.

A II. fokozatba tartoznának a 11 – 50 holdig terjedő kisgazdaságok, melyek 702.822 gazdaságban 7,708.809 hektárnyi területet, tehát az összes művelt területnek 32.26%-át foglalják le. Ezek egyenes adója 12'VVra emelkedik.

A III. fokozatba tartoznának az 51 – 100 holdig terjedő kisgazdaságok, melyek 38.862 gazdaságban 1,494.054 hektárnyi területet, az összes művelt területnek 6.25%-át foglalják le. Ezek egyenes adója 14%.

¹⁾ A legelőügy rendezése és a tagosítás is újabban (1908 óta) nagy erővel folyik.

²⁾ Szerző vonatkozó számításai, melyek egy nagy táblázatba vannak összeállítva, helyszűke folytán közölhetők nem voltak.

A IV. és V. fokozatba tartoznának a 100-500 és az 500-1000 holdig terjedő *középgazdaságok*, melyek 20.797 gazdaságban 3,399.402 hektárnyi területet, az összes művelt területnek 14.22%-át foglalják le. A IV. fokozat adója 15%, az V. fokozatnak 20%.

A *nagygazdaságok* az 1000 holdon fölüli gazdaságok. Hazánkban ily gazdaság 3.977 van és pedig 7,451.640 hektárt, az összterületnek tehát 31%-át foglalva le. A fokozatok 1000 holdanként 2%-kál emelkednek, úgy hogy a 80.000-dik holddal az adó lefoglalja az egész tiszta jövedelmet. Ha már most tudjuk azt, hogy a hitbizományok már a gróf Andrássy-családnál 92.269 holdra s ezután gr. Pálffy-családnál 104.522 holdra, gr. Károlyi-családnál 174.783 holdra, gr. Schönborn-családnál 241.535 holdra s végre gr. Esterházy-családnál 516.039 holdra emelkednek, úgy e számítás egészen nevetéségesnek tűnik fel. E számítás nevetéséges volta azonban megszűnik, ha a következőkre vagyunk tekintettel:

1. Ezek a nagy birtoktestek a már mondottak alapján nem *egészükben* esnek adóztatás alá. Erdők, legelők, pedig éppen a nagybirtokosoknál a birtoktestnek átlag véve 55.4%-át (tehát az igen nagy birtokoknál bizonyára még magasabb százalékát) képezik, úgy, hogy e százalékot a terméketlen 4.5 százaléku területtel együtt levonva, marad 40%, mint az adóztatás tárgya.

2. A százalék emelkedése nem jelenti azt, hogy már most az egész jövedelem e felemelt százalék szerint adóztatandó meg. A százalék hányada mindég csak a százalék fokozatán megadóztatandó holdakra vonatkozik. Az előbbi fokozatok adószámai mind változatlanul egyszerűen csak a felemelt fokozat százalékszámához adandók. Feltéve, hogy egy 80.000 holdnyi birtok esne adózás alá: úgy ennek első 5 holdja szintén nem volna megadóztatandó; ennek 5-10 holdja csakis 10%-ot fizetne; 10-50 holdja 12%-ot; 51-100 holdja 14%-ot; 101-500 holdja 16%-ot; 501-1000 holdja 20%-ot; és ezután, minden 1000 holdanként progressive 2%-kal többet. E szerint az a fokozat, amelyen 100%-ot fizet a birtokos, korántsem azt jelenti, hogy ő a kataszteri tiszta jövedelmet a maga egészében lefizeti adóképpen. 100 százalékot fizet a

XLV. fokozat, de csak a XLV. fokozatra eső 40.001-41.000 hold után.

Az előbbi fokozatok adói érintetlenek maradnak s nem emelkednek az új fokozattal;¹⁾ az új fokozat nem assimilálja a százalék szempontjából az előbbi fokozatok jövedelmeit, így már most érthető, hogy a XLV. fokozaton, amidőn a birtokos a 40.001-41.000 hold után 100%-ot fizet, nem fizet 1,600 000 korona adót (ez volna a 40.000 holdnak a 40 korona kataszteri tiszta jövedelme: $40.000 \times 40 = 1,600.000$), hanem csak 953.052; tehát az egész összegnek nem 100%-át, hanem csakis 59.56%-át. Még csak a LXXXIV. fokozaton, amely fokozat 178%-ot fizet, födi az adó a kataszteri tiszta jövedelmet, sőt azt még 51.652 koronával túl is lépi. E fokozaton a megadóztatandó holdak 79,001-80.000 hold; a kataszteri tiszta jövedelem 3,200.000 korona; az adó pedig progressivitása alapján 3,251.652 korona., A 10.000 holdas birtokos ellenben kataszteri tiszta jövedelméből 24.26%-ot fizetne állami adóként, tehát alig többet, mint amennyit a jelenben fizet. A 10.000 holdas birtokos tehát a progressiv adóval ily alakban kibékülhet.

3. De kibékülhet azzal a 10.000 holdnál többel is bíró földesúr is; legegyszerűbben úgy, hogy az azon fölül szántóföldjeit ezután *legelőre használja vagy pedig erdősíti*; s így a területet az egyenes évi adóztatás köréből kiveszi. Ha pedig e. módokat nevezetesen évi szükségleteinek nem felelne meg, úgy a földbirtok *többletét eladja* s az így nyert összeget a 10.000 holdnyi szántóföldjeinek belterjes művelésére, a nyersanyagok ipari feldolgozására fordítja s így évi jövedelmét az eddiginél nagyon is fokozza. Ha a birtok azonban kötött birtok, úgy hogy az el nem adható, a többletet *haszonbérbe adhatja*. A bérlet az adót a bérlőre hárítja, aki az adót az általa bérelt terület nagysága szerint fizeti, tehát azon scala szerint, amelyet föntebb fölállítottunk.

¹⁾ Ez történik az állami hivatalnokok adóztatása progressivitásánál; a magasabb fokozatba lépve ugyanis nemcsak e magasabb fizetésnek differenciája szemben a régivel esik a magasabb skálába, hanem e magasabb fokozat felszívja az eddigi egész fizetést, úgy hogy nemcsak a differenciáért fizet magasabb adót, hanem a volt alsóbbfokú fizetéséért is.

Az eladásnál és a bérbeadásnál érvényesülhetne már most az *állami actio* socialis irányzattal, nemzeti politikával, az az *actio*, amelyet DARÁNYI-nak f. évi márczius havában bemutatott javaslata a *telepítésekről, az ingatlanok feldarabolásáról* korszakalkotóan kezdeményezni kíván. Igenis nem szabad az államnak – a liberalismus pajzsa mögé húzódva – összekulcsolt kézzel nyugodtan nézni és eltúrní azt, hogy egyes ügyes, a helyzet kihasználásában történetileg nevelt, egyének, kezét fogva procreatorokkal, pénzintézetekkel a föld-uzsora útján a jóhiszemű kisgazdákat birtokuk eladása és új birtok vétele alkalmával lelkiismeretlenül becsapják. Az *igaz* liberalismus nem az erősnek, az értelmesnek feltétlen joga az önérvényesülésre. A szabad versenynek proclamálása tulajdonképpen ennek a jognak a hirdetése. Ez a jog pedig nem egyéb mint a bellum contra omnes állapotának, a *természeti* állapotnak életrekeltése s így a bestialitásnak felszabadítása. A culturalis fejlődés éppen ezen állapottól való távozás, az önzés elvének a köznek szolgálatába való helyezése útján a humanismus országának fokozatos megvalósítása. Minden egyes emberben van egy jobb »Én«, amely az emberiség organismusában mint feltétlen értékű szerv közreműködik egészen sajátosan a szeretet elve által áthatott országnak, melyet vallási szempontból Isten országának nevezünk, kiépítésében. Valamint az egyes nemzetek az államban egységesen szervezve szervek az államok respublicájában az emberiség eszméjének sajátos megvalósítására, úgy az államon kívül létező társadalmi tényezők, le egészen az egyes egyénekig, ismét szervek azzal a feladattal, hogy a társadalomban s ennek útján az államban és ez utón az emberiség országában az *igaz humánus* fokozatosan megvalósítsák, az összes szellemi erőket kifejtve s uralkodva a természet fölött létesítsék a kölcsönösen egymást építő s végre mindenekfölött diadalmaskodó szeretet országát. Ahol az önzés uralkodik, ott nincs *szabadság*. A szabadság csak a sajátos emberi természetnek, tehát az ember erkölcsi természetének meghatározása.

A szabadságnak, az *igaz* liberalismusnak szelleme kívánja azért is a *culturállamtól*, hogy odaadó figyelemmel kísérje a társadalomnak, valamint egyeséinek munkásságát s azt az *igaz szabadság érdekében ellenőrizze, illetőleg támogassa*.

Ellenőrzi azt, amidőn megakadályozza, hogy akár egyes egyén, akár egyesek egyesülete tisztán önző célból egyeseket, a társadalmat, sőt az államot is csakis eszközként használja fel, nevezetesen pedig egyeseknek baját, nyomorát, örömet, legszentebb érzelmeit, esetleg az egyesek járatlanságát, tudatlanságát ravasz módon tisztán önző érdekből kihasználja. Ezért és pedig éppen erkölcsi szempontból nagyon is jogosult és kívánatos lenne, hogy ha a törvény az állam részére földbirtok eladásánál az elővásárlási jogot fentartaná,¹⁾ földbirtok eldarabolásánál (parcellázásánál) és így telepítéseknél is kikötné a feldarabolási és telepítési tervzetnek állami szakközeg (kataszter) útján való jóváhagyását s elrendelné, hogy földet csakis magyar állampolgárok vásárolhatnak s hogy azok a földbirtokosok, akik nem e hazában laknak s így földjük jóvedelmét a külföldön költik el, holdanként egy meghatározandó évi összeget kötelesek egy létesítendő telepítési alap javára az adóval együtt befizetni.

Az így gyakorolt ellenőrzés már positiv természetű intézkedésnek alapját képezi oly *egyének, családok támogatására*, akiknek személyi (erkölcsi) és tárgyi (okmány) minősítése van ily telepítésekre és parcellák birtoklására és művelésére. *Magántermészetű* telepítéseknél és parcellázásnál az államnak hatásköre csak a telepítési és parcellázási tervzetnek jóváhagyására szorítkozik (a tervzethez természetesen nemcsak a felosztás technikuma, hanem az ár is tartozik). E kereten belül a telepítőnek, a parcellázónak szabad a keze. Az *állami* telepítésnél és parcellázásnál azonban az állam szabja meg a minősítést is, amelynek feltétele alatt valaki parcellához juthat.

Mindenkitől megkövetelhető, hogy magyar állampolgár és büntetlen előéletű legyen, vagy legalább annak tanúbizonyosságát mutassa ki, hogy az ő büntetése után egészen megváltozott és erkölcsi, gazdasági tekintetben kifogástalan életet

¹⁾ *Darányi* törvényjavaslata az elővásárlási jogot csak a holtkézi birtokra tartja fenn a földművelésügyi kormánynak (337. §.), pedig a legnagyobb visszaélés éppen a kis- és különösen a középirtokok eladásánál, a kényszer eladásoknál fordul elő.

folytat.¹⁾ Középbirtokosi parcellára pályázhat, aki felsőbb gazdasági tanfolyamot sikerrel végzett, avagy eddig immár saját 50-100 holdas birtokán bizonyította azt, hogy a gazdasághoz tényleg ért s e téren sikerrel működött.²⁾ Végre *kívánatos*, hogy az ily parcellára reflektáló oly összeggel rendelkezzen, amely a gazdasági felszerelés költségének és a vételárnak a kisgazdaságnál 10, a középgazdaságnál 20 százaléka. (Darányi javaslata.)³⁾

Az állam igen hatásosan támogathatja a gyöngye kisgazdát, esetleg középbirtokost is ily parcellák vevésekor, hogy ha gondoskodik oly pénzügyintézetéről, amely az állam szavatolása, jóállása mellett akár járadéklevelek kibocsátása útján - amint azt Darányi javaslata tervezi - akár a birtokra bekebelezett igen kedvező feltételű törlesztéses kölcsön útján magát a vételárt az eladónak kifizetné.

Az államnak a gyöngyét védő és támogató e tevékenysége azoaban csak a *nem* kötött birtokra vonatkozik. A kötött birtok el nem adható. Az adó progressivitása azonban e birtokoknál is kívánja a jövedelmezőség érdekében a 10.000 holdon fölüli birtokrésznek, ha nem is eladását, úgy legalább haszonbérbe való adását, *amely ténynyel az adó a bérlőre hárul és pedig minden tekintet nélkül a birtoktest egészére.*

A kötött latifundiumokon meghonosodó bérrendszer épp

¹⁾ Darányi törvényjavaslata az engedményt nem teszi meg; a kisbirtokostól és a munkástelepestől egyformán büntetlen előéletet kíván, nem számolva azzal a ténynyel, hogy ifjúi hévvel, meggondolatlanságból, esetleg csak egyszer előfordult ittasságában oly tettet követett el, amely miatt ő büntettetett. Igazságtalanság volna ily esetleg józanná vált, munkás és törekvő egyént a telepesek sorából kizárni.

²⁾ Bárányi javaslata a tudományos qualificatióra fektet súlyt; még itt sem elégszik meg a felsőbb gazdasági intézeti képzettséggel, hanem akadémiai képzettséget kíván. Igaz, hogy néhány év óta a felsőbb gazdasági intézetek mind akadémiákká váltak, de igaz az is, hogy a legtöbb qualificált gazda csak felsőbb gazdasági intézetet végzett. Darányi javaslataiban a bebizonyult gyakorlati qualificatio sincs megemlítve; mi pedig éppen arra fektetnék nagy súlyt, hogy a középbirtokos osztály, mely annyi gentry tönkrejutásával annyira meggyöngült, természetes alapon növe erősödne meg ismét.

³⁾ Ami csak »kívánáios«, az alól van kivétel is. Darányi törvényjavaslata szerint a minister megengedheti, hogy a visszavándorlás érdekében, a kívándorlott-e 10, illetőleg 20 százalékot több apró részletekben fizesse ki.

úgy az egyesnek, valamint a nemzetnek szempontjából igen nagy előnyökkel járna. A bérbeadó nagybirtokos földbirtokának jövedelmező voltát tetemesen, az adó progressivitása mellett mesés módon fokozná; a földéhségben szenvedő paraszt, esetleg a törekvő gazda földet és fokozódó intensívesebb gazdálkodására tért nyerhetne; a nemzet pedig visszatárhathatná, illetőleg visszahívhatná a kivándorló és kivándorlóit munkakerőt a nemzeti kincs gyarapítására.

A jövő képének e kialakulására nagyrészt hozzájárulhatna a kötött birtokokon életbeléptetett haszonbérrendszer. Itt is azonban csak akkor, ha országos törvény alapján az állam kormánya gondosan ügyelne arra, hogy egyes speculans, önző alakok ne toladodjanak a nagybirtokos és a tulajdonképi bérlő közé s így a maguk érdekében fel ne forgassák a haszonbérrendszer erkölcsi intencióját. Ily gondolkodás nélkül biztosra vehető, hogy a kötött birtokokat legnagyobb részben lelketlen üzerek vennék ki olcsó áron, avégett, hogy parcellázva a birtokot, drágán kiadják parasztnak, esetleg közép-birtokosoknak albérletbe. így a közvetítő, a furfangos üzérkedő zsebre teszi annak a munkának jutalmát, amelyre a szegény albérlő rászolgált.

E visszaélés megszüntetése céljából a törvény útján ki kellene mondani 1. azt, hogy az albérlőt az adó semmiesetre sem terheli, hogy azt a maga egészében és pedig progressivitásában a főbérlő fizeti;

2. azt, hogy a parcellázási tervezet, a parcellák bérbeadása árával együtt csakis a kataszteri hivatal véleményezése útján a földművelésügyi minister jóváhagyása alapján léptethető életbe;

3. azt, hogy minden magánszerződést, amely a beadott tervezet keretén kívül esik, érvénytelennek declarai.

Az első feltétel azonban csak látszólag terheli a főbérlőt. Ő igen természetesen ez adót megtéríti magának a parcellák haszonbér árának felcsapásával. Csak az állam nyerne az adó progressivitása elvének szigorú alkalmazásával s nem a főbérlő, hanem az albérlő, a kisember fizetné ki az állam e nyereségét. Így tehát éppen azt, ami az egész intézmény intenciója, nem érnők el.

Ezért is legegyszerűbb lenne az, hogy maga az állam

vállalkozna kataszteri hivatalával a kötött birtok bérbeadandó részeinek megfelelő parcellázására s ezeknek a helyi viszonyoknak megfelelő kiadására. A szövetkezetek, amelyek oly áldásosán működnek, s melyek egyes vidékeken munkakörükbe a telepítést is nagy sikerrel bevonták, most a haszonbérleti ügyre is kiterjeszhetnék tevékenységüket s akár általuk, akár magukban is keletkezhetnének a parasztok közt bérletársaságok, amelyek azután nagyon megkönnyíthetnék az állam közbenjárásával a latifundiumoknak a kis-, illetőleg közép-birtokosok által való közvetlen kibérlését.

Az adó progressivitása kíséretében járó eme következmények és intézkedések, amelyek a latifundiumoknak a törpe-, a kis- és a közép-birtokot védő és fejlesztő intézkedések mellett parcellákban való eladását, illetőleg bérbeadását eredményezik, tényleg gyökeresen megakaszthatnák, sőt visszafordíthatnák a kivándorlás eddig folyton dagadozó, áradozó folyamatát s elejét vehetnék azon szerencsétlen socialistikus agrármozgalomnak, amely az irigység, a bosszú szellemének szításával a társadalmat, az államot, a történeti hatalmakat egy üres internationalis egyenlőség fantomja kedvéért – szétrobbantani óhajtja. Mennyire megváltozna ily külső változások hatása alatt a *belső* ember is. Az elszegényesedéssel járó nyomott, duzzogó, az irigységtől lázasan visszafojtott hangulat, amely a lázító, többnyire idegen, mindig declassiert proletár ágensek magvetésének burján termő melegágya – most a vagyonosodással járó munkakedvtől duzzadozó, a munka sikerében boldog örömmel adna helyet; a nyomor által szétszórt család most ismét közös munkára, az egy tűzhely körül szeretettel egymást támogatva gyűlne egybe; az állam hatalmát eddig csak súlyában, de nem felszabadító védő erejében érző szív most újra a haza szeretetére felbuzdulna; az elnémult ének ismét felhangozna, az ember iránti bizalom ismét visszatérne s ezzel a jó Istenbe vetett bizalomteljes hit újra győzedelmeskedne s kiépülne Jézus Krisztus szellemében a szeretetnek boldogító országa!

Mindez azonban csak akkor alakul ki valóban, ha a *belső* ember, tehát az ember érzülete tényleg változik, ha az ember elméje kiművelődik, erkölcsi érzete finomul, a kötelesség tudata és lelkiismeretesség ereje tisztul és fokozódik, úgy

hogy ő az értelmes, okos munkát szeretettel és kitartóan tényleg műveli.

Minden törvény, minden intézmény életet, valóságot csak a személyiség útján nyer. Személyiségeket, kik a földműveléssel okosan, szeretettel és lelkiismeretes kitartással foglalkoznak, kell nevelnünk. Csak így oldjuk meg az agrár kérdést, csak így válik nem igazzá a szó a »pusztuló Magyarországól«. De igazzá SZÉCHENYI szava Magyarország fel-támadásáról, felszabadulásáról, Magyarország függetlenségéről. Erről a nevelésről egy későbbi cikkben.

Főiskoláink és társadalmunk.

Írta s a Társadalomtudományi Egyesület 1910. október 25-én tartott ülésén
felolvasta Ferenczy József.

Ha az az érdeklődés, melyet társadalmunk egyes közintézményünk iránt mutat, igazságos mérlege volna az illető közintézményünk értékének vagy jelentőségének, akkor nagyon sötétnek és aggasztónak kellene látnunk főiskolai oktatásunk ügyét s ezzel tudományos állapotaink helyzetét, - noha rózsaszínből s teljesen megnyugtatónak magunk sem tekintjük. Régi és közismert a panasz a mi társadalmunk ellen, hogy eszményi dolgokért nem igen tud lelkesedni, csak az érdeklő erősebben, a mi anyagi érdekeit is érinti, de még ez irányban való felbuzdulása is – miként már SZÉCHENYI mondta - hamar ellobogó szalmaláng. Hivatkozzam-e bizonyító példákra az utolsó évek politikai küzdelmeiből? melyek sorra szétfoszlottak, megsemmisültek, úgy hogy ma már sokan, olyanok is gúnyolódva emlegetik, akik tüzes harcosai voltak.

Politikai éretlenséget hallunk emlegetni ilyenkor – és nem egészen jogtalanul. Hát minek nevezzük azt a tájékozatlanságot és közömbösséget, melyet társadalmunk a legfontosabb culturalis ügyeink iránt tanúsít?! Több mint negyven év óta vagyunk urai közoktatásunk önálló intézésének, de az állam hivatalos nyelvének tanítását ezer és ezer népiskolában még máig sem tudtuk kötelezővé tenni. Gondol-e vajjon a magyar állam, a magyar törvényhozás, a magyar társadalom arra, hogy mit jelent ez a mulasztás? 1876-ban kérte már Pozsony város hatósága a kormányt, hogy állítsa fel városukban a Deák Ferencz egyetemet s negyedfél évtized óta máig még mindig csak beszélünk a harmadik egyetem felállításának szükségéről, de tenni, semmit sem tet-

tünk, noha a törvényhozásban mindig ültek egyetemi tanárok; noha a társadalom felbuzdítására történtek időnként felszólalások. Emlegette koronként a sajtó, felolvasásokban sürgették hozzáértő s egy egyetem jelentőségét érző szakférfiak, tudósok, írók. Már 1880-ban TREFORT minister királyi felhatalmazást is kapott az »alkotmányos lépések megtételére« a harmadik egyetem érdekében, még sem jött létre, pedig le roi l'a dit. Tartunk tőle, hogy a legutolsó trónbeszédben felhangzott fejedelmi szózatnak is csak annyi eredménye lesz az új egyetemek létesítése tárgyában, mint annak a 42 év előtt kiadott királyi és »legfőbb hadúri« parancsnak, mely az Ausztriában levő katonaság magyar honosságú tisztjeiről intézkedett.

Pedig nekünk, a magyar nemzetnek, égető szükségünk van most már nem is csak a harmadik, hanem új egyetemekre, mert ha még tovább halogatjuk tudományos főiskoláink számának szaporítását, maholnap már a Balkán államok is megelőznek bennünket, már ma is ott vagyunk az európai civilisait nemzetek sorában, hogy csak Oroszország van mögöttünk, még Portugália is előttünk van.

Hiába mondják, hogy a pénzhiány az oka az új egyetemek felállítása elhalasztásának. Ez nem igaz! Régen megvan a pénz az Erzsébet-szoborra, a Szabadságharcz szobrára, még sincs se Erzsébet-szobrunk, se Szabadság-szobrunk. Vagy volt pénzünk Bosznia occupatiójára és annectálására? Mégis megvan Bosznia, noha nekünk annyi hasznunk sincs belőle, mint egy száz kilométeres viczinális vasútból, vagy egy magyar vidéken felállított gymnasiumból.

Csak egy új egyetem felállítása is nagy lendületet adna nemcsak főiskolai oktatásunk eredményességének fokozására, hanem irodalmunk, tudományos életünk fejlődésére s a mit igen fontosnak tartok: közművelődésünk terjedésére és a mit szintén igen fontosnak tartok: tekintélyünknek, jó hírnevünknek a külföldön való emelkedésére. Pedig ez utóbbiakra nagyon nagy szükségünk van.

Bármily hangos szóval hirdeti is olykor-olykor a napi sajtó fajunk culturalis színvonalának magasságát, bármennyire tetszeleg is önmaga előtt s hízeleg olvasóinak műveltségünk, közállapotaink európai fejlettségével, ez a chauvinistikus hang

nem emeli annyira hazafias önérzetemet, mint a mennyire bánt az a szégyenletes jelenség, hogy a magyar kölcsön megbukott a francia pénzpiaczon, vagy a cseklészi lovagdráma, vagy a kir. curia tárgyalásán bebizonyított választási visszaélések sorozata, – és ez országos botrányok csoportja mind egy napra esik!

Említsem-e szégyenletes parlamenti botrányaink hosszú sorozatát, a napi renden levő nemzetiségi atrocitásokat, választási mozgalmaink brutális visszaéléseit, csődtörvényünk hihetetlen fogyatkozásait, a melyek miatt a külföldi gyáros igen gyakran szóba sem akar állni a magyar kereskedővel?! Szóljak-e törvényhatósági, sőt kormányzati közigazgatásunk felháborító lassúságáról, melynek párját csak a régi török rendszerben lehetett találni. Szóljak-e a nálunk mindennapos élelmiszer-hamisításról? melynek nincs párja a civilisait népek életében. Említsem-e közegészségügyi intézkedéseink ázsiai állapotait, mely jelenségek mind új egyetemek felállítását sürgetik, mert mind közműveltségünk hiányosságait hirdetik.

Nemcsak a népoktatás hiányosságán kell sajnálkoznunk az analfabéták nagy száma miatt, hanem az úgynevezett intelligens osztály műveltségbeli fogyatékoságai miatt kell szégyenkeznünk s a főiskolai oktatás fejlesztése útján kell terjesztenünk fajunk értelmisége körében az alaposabb, valódibb műveltséget, a jó ízlést, a közrend iránti tiszteletet, a jog, a becsület, a tisztesség, az igazság, a kötelességérzet, a hazafias érzés nemes eszméit. Egész sereg socialis bajnak gyógyító szere a közműveltség fejlesztése. Tehát a főiskolák szaporítása hazánk egyik legfontosabb társadalmi kérdése is.

De a socialis jelentőségnél még fontosabb szempont a a tudomány szempontja. Mert csak tudományos készültségünk alapossága és terjedtsége ad nekünk, mint számbelileg kis nemzetnek, jogot rá, hogy az európai civilisait nagy nemzetek mellé állhassunk. Csak tudományos készültségünk lehet valódi alapja nemzeti nagyságunknak. *Igazi nemzeti nagyság pedig csak az, a melynek universalis értéke van.* Hiába beszél a Chauvinismus, az egyéni hiúság és nemzeti dőlyf saját nemzeti nagyságról, ha azt mások el nem ismerik és nem hirdetik. Csak egyetemes érvényű igazságok s universalis értékű

tudományos készültség mellett lehet szó nemzeti nagyságról s a művelt nagy nemzetek közötti szellemi solidaritásról. Chauvinismus, egyoldalú műveltség, egyéni hiúság vagy nemzeti dőlyf egyént és nemzetet kirekeszt a művelt nemzetek egyetemességéből, mint a mely tulajdonságok gátjai az eszményi-haladásnak. Nem az egyes kiváló specialisták teszik a művelt nagy nemzetet, hanem a nemzet nagy tömegének egyetemes, nagy műveltsége, miként nem a nagyszámú tornyok alkotják a nagy várost, hanem a nagy épületek tömege.

Az utolsó évtizedek gyakorlati jelentőségű felfedezései és találmányai nagy népszerűséget szereztek a természettudományoknak, de még az úgynevezett intelligens osztályainkban is mily sokan vannak, a kik nem ismerik SCHOPENHAUER philosophiáját, s talán csak névleg hallották emlegetni NIETZSCHÉT.

Pedig a mint az emberiség közkincese az exact tudományok felfedezései, pl. a telegraf, a radium, a bacteriologiai vizsgálatok eredményei, úgy kell az erkölcsi tudományok igazságainak is az emberiség köztudatába átmenniök. A mint PASTEUR vagy MARCONI találmányai az egyetemes emberiség javára szolgálnak, akként kell az egész művelt világ ismeretkörére kiterjednie KANT philosophiai elmélkedéseinek vagy az alapvető irodalmi és szépművészeti doctrináknak. Csak így lesz solidaritás a művelt nemzetek között s az ily nemzetközi solidaritás biztosabb eszköze az emberiség szellemi haladásának, mint a nemzeti gőg, melyből mások értékének kicsinyöl-lenézése, egyoldalú felfogás, elfogultság származik. *Nem az önbírálat mindig a legigazságosabb.* Távoból éppen a legnagyobb dolgok jobban vizsgálhatók. így lesz a legnagyobb angol költőnek, SHAKESPEARE-nek, legelső igazságos méltánylója. egy német kritikus: LESSING; mint a legnagyobb német költőnek: GOETHE-nek legtárgyilagosabb életírója egy angol: LEWES. Róma történetét nem olasz historikus írja meg a legalaposabban, hanem egy német történetíró: GREGOROVIVUS, miként a francia forradalom történetét egy angol történetíró: CARLYE rajzolja a legtárgyilagosabb hűséggel. A nemzeti Chauvinismus vagy tájékozatlanság sok történeti igazságnak megölője, miként a nemzeti dőlyf sok igazságtalanságnak okozója. így tartja a tudós világ a német GRIMMET a történeti nyelvtudomány első megalapítójának, holott a magyar RÉVAI kilencz

évvel megelőzte az *Elaboratio Grammatica Hungarica* című: latin nyelven írt munkájával. Így ignorálja a chauvinismus vagy tájékozatlanság s nem méltatja érdeme szerint PALACZKYT, a csehek nagy történetíróját, vagy MICKEWICZ-et a lengyelek, VULCANUT a románok, VRCHLICKYT a csehek, ZMAJ JOVANOVICST a szerbek tehetséges és érdemes költőjét.

Egyetemes műveltségünk fejlesztése egyik legfontosabb közéleti feladatunk s az e célú szolgáló új egyetemek felállítására egyik legsürgősebb teendőnk, melyért a művelt magyar társadalomnak is mindent meg kell tennie. Új egyetemek állításával szaporítjuk az országban a kulturcentrumokat, amelyeknek pedig nagy híjjával vagyunk; s a mit én első sorban, figyelembe veendőnek tekintek: szélesebb körben kelthetünk érdeklődést a tudományok iránt, amelyeknek nálunk alig van közönsége; s mivel közönsége nincs nálunk a tudományoknak, tehát egyes ágai a tudományoknak éppen nem, vagy csak igen szűk mértékben találnak művelőkre is. Az ujjainkon megszámlálhatjuk a magyar irodalomban figyelmet érdemlő termékeit az astronomia, az aegyptológia, az orientális philologia köréből. Az oceanographiát hírből se halljuk említeni Budapesten, holott a berlini egyetemen rendszeresen tanítják, Parisban meg ezrével tódul a nagy közönség a SORBONNE-nak oceanographiai előadásaira.

De ne is állítsuk előtérbe ezeket a tárgyak természeténél fogva kevesebb általános érdekű tudományágakat. Nézzük azt a közérdeklődést, mely a magyar philosophiai irodalom iránt mutatkozik. Ki merné ezt egy művelt nemzet igényeihez, méltónak nevezni? De tekintsük a bennünket legközelebről érdeklő tudományt, a nemzeti történettudományt, minden-terjedelmessége, minden bő forrástanulmányok és publicatiók mellett vannak-e megkívánható számmal jól megírt monographiáink? Hisz ezredéves történetünk legnagyobb büszkeségét tevő szabadságharczainknak sincs magas színvonalú, pragmatikus története megírva.

Közönséget kell tehát nevelnünk a tudományok számára, hogy ne legyen kénytelen a magyar tudós és író külföldre menni műve számára kiadót és olvasóközönséget keresni, mint SVARCZ GYULA tette. Közönséget pedig a tudományok számára az egyetemek nevelhetnek. A SORBONNE előadásain,

Parisban nagyobb számmal vesz részt a nagy közönség mint a diákság, a Collège de France pedig valósággal a nagy közönség ingyen egyeteme, hova meleg érdeklődéssel jár Parisnak inkább örege mint ifjúsága, hogy erősítse és fokozza tudományszeretetét és büszkélkedjék tudásaiban. Mert ott van becsülete a tudománynak és megbecsülik a tudóst is. Nézzen be bárki Paris vagy Berlin nyilvános nagy könyvtáraiba és nézzen be a budapestiekbe, azonnal tisztában van nemcsak a helyiségek kényelmi és ízlésbeli különbségeivel, hanem közönségük tudományszeretetével is. A Bibliothèque National vagy a Sainte Geneviève Parisban, a königliche Bibliothek Berlinben még a laikust is szinte csalogatják a könyvolvasásra, a mi könyvtáraink szűk, homályos, kényelmetlen helyiségeikkel csaknem elriasztják a tudóst és tudománykedvelőt a könyvolvasástól.

Pedig a könyvolvasásra szinte valamit ki kellene találni nálunk, hogy ráédesgessük közönségünket, annyira kezd kimenni a divatból. Neves írótól hallottam, hogy eladta könyveit, mert a lakásdrágaság miatt kisebb lakást vett fel, a hol nem volt helye könyvei számára. Egy ismert nevű tudósunk mondta, hogy megvált könyveitől, mert már megunta őket s nincs is rájuk szüksége. S ha ilyen nyilatkozatokat azoktól hallunk, a kik maguk is munkás tagjai a könyvliteraturának, lehet-e csodálkoznunk, hogy az intelligens osztályok nagy tömege soha sem olvas egyebet napi lapoknál. Egy tudósunk arról panaszkodott egyszer, hogy vannak nálunk bírák, egyetemi tanárok, képviselők, sőt ministerek, a kiknek nincs könyvtáruk. Bíz ez nem büszkélkedni való dolog, pedig valószínűleg lehetett volna könyvtáruk a szerzőktől beküldött tiszteletpéldányokból. De az is feljegyezni való dolog, hogy van az állami közigazgatásunkban olyan főtisztviselő, a ki húsz év óta nem olvasott könyvet.

Igaz, hogy egyes jelenségek nem tükrözik az általános állapotokat, de ki tagadná, hogy némileg mégis jellemzik.

Nem fölösleges sürgetés tehát, ha egyetemeink szaporítását kívánjuk közműveltségünk terjedése, irodalmunk s tudományos állapotaink fejlődése érdekében. S ezt a sürgetést én kiváló mértékben társadalmi feladatnak is tartom. Ha ország-szerte lehet értekezleteket tartani egy-egy politikai kérdés

megvitatása tárgyában, miért ne lehetne országos mozgalmat támasztani hazánk egyik legéletbevágóbb culturalis ügyének, a főiskolák szaporításának kérdésében. Szinte a komikummal határos, hogy ez a nagyjelentőségű országos ügy egyes városok versenyésének lett kicsinyes objektuma.

Annál sürgősebb a főiskolák szaporítása kérdésének elvi eldöntése s most már helyeiknek is végleges megállapítása, mert sok részletkérdés is vár megoldásra, még az új egyetemek felállítása és megnyitása előtt.

Egyik legfontosabb és legsürgősebb teendőnek tartom ezek sorában *a főiskolák ügyeinek törvénnyel való rendezését*, mert egyetemi közigazgatásunk szégyenfoltjának tekintem, hogy még máig is irányadók az absolut időkből származó osztrák ministerek rendeletei. Annál sürgősebbnek és könnyebbnek találok az egyetemi törvény létrehozását, mert hozzá már az előmunkálatok is régen megvannak. Hisz már báró EÖTVÖS JÓZSEF újabb alkotmányos életünk első kultuszministere törvénnyel akarta szabályozni főiskolai oktatásunkat. MÉSZÁROS FERENCZ tanácsosával el is készítette a tervezetet a theologiai facultást megszüntető állami egyetemekről. A tervezet felől kimerítő emlékiratot készített a budapesti egyetem két facultása, mely munkálatban nagy része volt GREGUSS ÁGOST-nak. Ez emlékirat is ellenezte a theologiai facultust, akként okoskodván, hogy a 4 keresztény facultas mellett egy ötödik zsidó facultást is kellene állítani s így az egyetem túlnyomóan papi intézet jellegét kapná. A ministeri tervezet és egyetemi emlékirat több rendbeli kritika tárgyává is lett. így a többek között tüzetes bírálattal szólt a kérdéshez MOLNÁR ALADÁR, ki az emlékirat legnagyobb elvi hibájának azt tartotta, hogy az egyetem szervezését nem az egyéni tudományos működés szabadságára, hanem a facultások testületi autonómiájára alapította, holott ő abban látta az egyetem leglényegesebb reformját, hogy az összes oktatás és tudományos működés a kormánytól és mindennemű testülettől függetleníttessék és az egyéni szabadságra legyen alapítva.

A theologiai facultást MOLNÁR ALADÁR fenntartandónak vélte, hisz a külföldön is megvan s már liberalismusból is azt kívánta, hogy a leendő papok ne elzárt seminariumban nevelkedjenek, miként a római jezsuiták sürgették, hanem az egyetemen, hol szabadelvű előadásokat is hallgatnak.

A facultásokra nézve azt ajánlotta MOLNÁR ALADÁR, hogy állíttassék fel egy *aesihetikai facultas* is, mert nálunk úgy sincs *Académie des beaux arts*, pedig szükségünk van a tisztult műzlést terjeszteni s színészeinkre, festőinkre, íróinkra a művészet tudományos vizsgálata által hatni. Ide volna kapcsolható szerinte a képző és zeneművészeti képezde is. MOLNÁR ALADÁR a jogi facultáshoz egy diplomatiái képezdét is kívánt csatolni consul-növendékek s ministeri hivatalnokok képzésére. Ez utóbbira nézve magam is készítettem, valami 15 évvel ezelőtt, javaslatot, azt sürgetvén, hogy a Ferencz József nevelő-intézetet alakítsuk át consuli akadémiává,, a bécsi Pazmaneumot pedig, melynek alapítója is magyar volt, fenntartó alapja máig is magyar javadalmakból áll, telepítsük haza, mert közjogilag is, vagyoniilag is az az intézet bennünket illet.

Mindezekből a tervezetekből nem valósult meg semmi, mert nálunk *hihetetlen lassú tempóban megy a haladás*. így nem lett máig semmi a főiskolai törvényből sem, noha EÖTVÖS után TREFORT is előbbre vitte a kérdést a megoldás felé, mert 1873. június 13-án előterjesztést tett a koronának a törvényhozás elé benyújtandó főiskolai törvényjavaslatról. Megkapván reá a királyi felhatalmazást, elő is terjesztette a törvényhozásnak törvényjavaslatát »a főtanodai oktatásról«, melyet előzetesen szakférfiakból álló bizottsággal vitatott meg. Álljunk meg a kérdés historicumának tárgyalásánál egy pár peregre e figyelmet érdemlő munkálatnál, emlékezzünk meg annak főbb momentumairól. A törvényjavaslat 71 §-ra osztott három fejezetből áll. Az első fejezet az állami főiskolákról szól s ezekhez sorolja *a)* a tudományegyetemeket, *b)* a jogi és államtudományi főiskolákat, *c)* a műegyetemeket. A 2-ik fejezet a nem állami főiskolákról szól s ezeket így osztályozza: *a)* tudomány-egyetemek, *b)* jogi és államtudományi tanintézetek, *c)* bölcsészeti akadémiák és tanárképezdek, *d)* műegyetemek és technikai főiskolák. A 3-ik fejezet két §-ban szól az állami felügyeletről.

TREFORT törvényjavaslata sok jó gondolatot, helyes intézkedést foglal magában, melyek ma csaknem négy évtized múlva is, figyelembe vételt érdemelnek. Hogy a cathedrai előadások mellett már ez a javaslat sürgette a seminariumi oktatást, ez nagy paedagogiai bölcsességre vall. Hogy az

egész tudományos oktatás alapelvéül a tanítási és tanulási szabadságot tette, ez TREFORT-nak közismert és általános becsülésben részesült liberalizmusát hirdette, valamint az az intézkedése is, mely szerint törvénybe kívánta foglalni, hogy a tanárok éltök hosszára neveztetnek ki és saját beleegyezésük nélkül nyugalomba nem helyezhetők, noha ehhez az elvi intézkedéshez hozzáfér a módosítás.

Tekintve az egymást felváltó kormányoknak a tisztviselők szolgálati pragmatikáját makacsul ellenző felfogását, TREFORT-nak igazi szabadelvűségéről tanúskodik, hogy a főiskolai tanárok jogi helyzetének biztosítására fegyelmi hatóságról is gondoskodott törvényjavaslatában. Ez az ügy a sok többi mellett máig is rendezetlen. Nem mellőzhető hallgatással, hogy TREFORT törvényben kívánta kimondani, hogy »a tanár a tantárgyak előadásában azok szellemére, irányára és terjedelmére nézve meggyőződését szabadon követheti«, a mi pedig nem kevesebb, mint a gondolat szabadságának törvényes védelme.

A műegyetemet a törvényjavaslat a jelenlegi szervezetnek megfelelően tervezte s hozzá kívánt kapcsolni egy »általános mű- és iparmuzeumot«, a mi nekünk máig sincs, de a külföldi technikai főiskolákon sokfelé megtalálhatunk.

TREFORT törvényjavaslata fenn akarta tartani a jogakadémiákat, felállíthatóknak tervezte a csonka egyetemeket és műegyetemeket, valamint a nem állami főiskolákat, miként törvényjavaslatának 51. §-a mondja: »a vallásfelekezetek, törvényhatóságok, községek, egyesek és társulatok is állíthatnak fel és tarthatnak fenn bárminemű nyilvános főiskolát (jelesen: tudományegyetemet, műegyetemet, jog és államtudományi tanintézetet, bölcsészeti akadémiát, tanárképezdét). Ezt a túlzó szabadelvűséget, ezeket a messzemenő engedményeket, főiskolai oktatásügyünknek hosszú idők óta és lassan érlelődő közfelfogása már nem engedheti meg. Nekünk a tudomány érdekében csonka egyetemekre, a politikai magyar állam szempontjából felekezeti és társulati főiskolákra nincs szükségünk, se kívánatosaknak, se előnyösöknek az ily egyetemeket nem tarthatjuk.

Az oktatásügyet általában állami föladatnak tartjuk. S ha már a népoktatás terén az állam kénytelen megosztozni a

culturmunkában a vallásfelekezetekkel, a főiskolai oktatást feltétlenül állami intézménynek kell kívánnunk és sürgetnünk. Már a középfokú iskolákban is legalább a képezést kizárólag, az állam hatóságaira kellene bízni, ha a képezésre kapnak is jogot a felekezetek és társulatok. Azt a jogot, hogy a felekezetek állíthatnak fel iskolákat, még főiskolákat, tehát egyetemeket is, senki kétségbe nem vonja, hisz az 1790-91-iki 26-ik t.-cz. felhatalmazza a protestáns egyházakat az iskola-fenntartás és alapítás jogával. Mindnyájan ismerjük a törvényhozásban évről-évre megújult felszólalásokat, melyek a budapesti egyetem katolikus jellegét hangoztatták. Ismeretesek azok a mozgalmak is, melyek egy pécsi katolikus és egy debreczeni protestáns egyetem felállítását sürgetik, melyekre már számottevő alapítványok is vannak. Már e miatt is sürgetnünk kell az egyetemi törvény megalkotását, hisz ezidő szerint semmi intézkedés nincs egy egyetem felállításának feltételeiről s az állam felügyeleti és ellenőrzési jogának gyakorlásáról. Tegyük fel, hogy a nem régen elhunyt KASZELIK a 20 milliós hagyatékát felekezeti egyetem felállítására rendelte volna, az államkormány a legnagyobb zavarba jutott volna. Itt is előállt volna az a helyzet, hogy megvan a pénz az új egyetemre, mégsem lehet a törvényes garantiák hiányában felállítani. *Az a körülmény is erősen sürgeti az egyetemi törvény létrehozását, hogy a katolikus autonómia a megvalósulás felé közeledik.* Az autonómiával kapcsolatban pedig a katolikus püspöki kar a katolikus egyetem felállítását tervezi, mert a szervezendő autonómiának ezt egyik legsürgősebb feladatául tartja. Arra czéloz ugyanis a katolikus püspöki kar, hogy a budapesti egyetem katolikus alapjai kiadassanak az autonómia részére, a mi természetesen a theologiai facultas kiválását is maga után vonná. E különvált theologiai facultáshoz a püspöki kar a temesvári és gyulafehérvári püspökségeknél kezelt egyetemi alapítványok felhasználásával egy bölcsészeti facultást csatolna, hogy a katolikus jellegű középiskolák számára maga képezze a katolikus tanárokat. Ennek a törekvésnek a megvalósítására pedig nálunk most kedvező idők járnak.

Előre látható, hogy a csonka katolikus egyetem felállítása – mert hisz a katolikus püspöki kar csak a papok.

és tanárok képzésére törekszik s nem nagyon érdeklődik a jogi, orvosi és természettudományi képzés iránt – maga után vonná a protestánsok buzgólkodását, a kik a maguk felekezeti papjainak és tanárainak képzésére szintén minden erejüket összeszednék, egy protestáns, természetesen szintén csonka egyetem létesítésére, mert a jogi és orvosi képzést ők sem tekintenék felekezeti feladatuknak.

Azt hiszem nem is kérdéses, hogy előnyös volna-e tudományos életünk emelkedésére, főiskolai oktatásunk fejlődésére, ha ekként felekezeti szempontok irányítanák az egyetemi tanítást. Nem kell-e tehát iparkodnunk az egyetemi törvény megalkotásával elejét vennünk főiskolai oktatásunk ferde irányba terelődésének?

Van felekezeti oktatás más országokban is, vannak felekezeti egyetemek a külföldön többfelé, így Itáliában, Hollandiában, Belgiumban, Svájcban, újabban törekedtek létesíteni Ausztriában, Németországban is, de sem a salzburgi, sem a fuldai kath. egyetemek nem jutottak túl a tervezés keretein. Sem a freiburgi egyetemen egy évtized előtt tapasztalt támadások a tanszabadság ellen, sem az insbrucki egyetemen nemrég nagy zajt támasztott WARMUND-eset, nem voltak kedvezők a felsőoktatás felekezeti jellegének előmozdítására. Sem a tudomány érdeke, sem a mi socialis állapotaink nem teszik kívánatossá nálunk a felekezeti szellemű főiskolai oktatás propagálását, vagy a csonka egyetemek feállítására irányuló törekvések támogatását. Hisz legfőképpen tán az orvosi facultások szaporítása végett szükségesek az új egyetemek, mert közegészségügyi tekintetben országszerte száználmas, szinte szegénylenetes helyzetben vagyunk.

A tudomány érdeke pedig, valamint az intelligens osztályok jövődöbeli diplomális nemzedékének magasabb általános műveltsége egyenesen megkövetelik az új' egyetemek felállítását. Azért én a vidéki magasabb szakiskolákat is az egyetemekbe kívánnám beolvasztani: a jogakadémiákat a tud. egyetemekbe, a gazdasági, erdészeti, bányászati, kohászati oktatást a műegyetemekbe. *Mert az universitás rendeltetése universalis értékű és látáskörű nemzedékeknek nevelése.* A szűkebb körben s korlátoltabb eszközökkel dolgozó szakiskola jó szakembereket nevel ugyan, de a kiknek legtöbbször hiányzik az

Universalis műveltség. Innen van, hogy nem szűkölködünk ugyan képzett szakférfiakban, de kevesen vannak köztünk olyanok a kiket a francia: *gens de lettres*-nek nevez. Közéletünk terén nagyon sokszor találkozhatunk kitűnő képzettségű szakférfiakkal, a kik nem képesek egy pohárköszöntői» elmondani, vagy egy levelet kifogástalanul megírni, pedig a magyar elismert eloquens faj s nagyban és általánosságban az írás-művészetünk miatt sem kell magunkat szégyenlenünk.

Kevesen vannak nálunk a gondolkodni tudó intelligens emberek, mert hézagos nálunk a philosophiai műveltség. Kevesen jutnak el az összefoglaló, általános szempontokig, mert a specialis elemzésben, a detail megfigyelésben merülnek el. S ha okait kutatjuk e jelenségeknek, nem vélek csalódní, ha okait a túlságig menő szakszerű nevelésben keressük. Mert ma már egyetemeink is, úgy gondolom, túlnyomóan szakiskolák, a hol kevesebb figyelmet fordítanak a tudományos-, mint a szakszerű képzésre. Talán az élet reális követelményei, a megélhetés nehézségei, a diploma megszerzésének vágya tereli főiskolai ifjúságunkat az úgynevezett kizárólagos kenyérstudiumok felé. Meglehet, sőt bizonynyára így is van. De azért a magyar ifjúság is megszívlelhetné egyik volt francia kultusministernek a francia főiskolai ifjúsághoz intézett azon szavait, hogy »*a felsőbb oktatásban ne csak kenyérkereseti eszközt lássanak*«. Azt hiszem nemcsak a berlini egyetemre érvényes igazságot mondott annak egykori hírneves tanára VIRCHOW, midőn azt mondta, hogy »*az egyetem célja az általános műveltség egyesítve valamely szakképzettség birtokával*«. Vannak nálunk egyetemi tanárok, a kik kizárólag a középiskola feladatának tekintik az általános műveltség megszerzését. Pedig nincs igazuk ebben.

Valamint abban sincs igazuk, hogy a nyelvi oktatást mellékesnek szinte 'fölöslegesnek tartják a főiskolában, mert az a középiskola dolga. Nem tehetem magamévá azt a fel fogást, hogy a mit a középiskola elmulasztott, azt nem a főiskola van hivatva pótolni. Én a magyar fajt, soknyelvű nemzetnek tartom, sőt hirdetem egy kis büszkességgel, mégis főiskolai tanári tapasztalataim alapján vagyok kénytelen szájalmasnak nevezni azt a nyelvi és irodalmi készültséget, mely főiskolai ifjúságunk igen nagy részénél tapasztalható.

Várhatunk-e teljesen kielégítő műszaki készültséget attól a műegyetemi ifjútól, a ki a magyaron kívül semmiféle más nyelvet nem tud. Megfelel-e az általános műveltség követelményeinek az a jogász ifjú vagy bölcsészethallgató, aki csupán csak magyarul tud? Pedig ilyen főiskolai hallgatóink nagy számmal vannak. S ha majdan sorra kerül az egyetemi törvény s az egyetemek szervezetének codificálása, nem kellene-e a kötelező tárgyak közé felvenni a culturnemzetek nyelvének s irodalmának tanítását is, legalább kettőt közülök mindenestre?

Szinte hallom ellenvetésül a tanszabadság elvének sérelmét. Csakhogy a tanszabadság elve, a mennyiben a tanulás szabadságára vonatkozik, nálunk inkább a *nem lanulcis szabadsaga*. Műegyetemünknek 1857-iki első szervezetében nem volt tanszabadsága. A tantárgyak meg voltak szabva s azok sorrendjét meg kellett tartani. Az egyetemi rendszerre fektetett szervezete, mely az 1872-73-iki tanévben legelőször lépett életbe, behozta a tanszabadságot, mely *minden* hallgatónak saját belátására bízta, mely tárgyakat s mily sorrendben akar hallgatni. Ez a tanszabadság azonban a műegyetemen nem mutatkozott üdvösnek – miként a műegyetemnek a millenáris kiállításra készült monographiája mondja – s az 1874-75-iki tanévben már korlátozta a műegyetem a tanszabadságot, az 1875-76-iki tanévben pedig megszüntette.

Az 1882 -83-ban készült s még ma is érvényben levő szervezete különbséget tesz az olyan rendes hallgatók közt, a kik a műegyetemet csak látogatni s ezáltal ismereteiket bővíteni akarják s az olyanok között, kik oklevelük alapján mint mérnökök kivannak működni. Amazoknak teljes tanulási szabadságot enged, emezeknek szigorúan megszabja a tantervet sőt órarendet állapít meg. Sajnos ez a jól kigondolt szervezet kevés gyümölcsöt terem. Tanszabadságot élvező, ismereteiket bővíteni akaró hallgatóink nincsenek, a kikből a technikai tudományokat művelő tudósokat várhatnánk. A megszabott tantervhez kötött hallgatók pedig csak a diplomához segítő tárgyak előadásaira járnak, tehát mind gyakorlati szakferfiak lesznek. így a műszaki tudósokat, a műszaki irodalmunk művelőit ezek közül sem igen várhatjuk. Hiába hangoztatja műegyetemünk mostani rectora az idei tanévet megnyitó

beszédében, hogy a »műegyetem célja egyfelől a kvalifikálás, másfelől pedig alkalomnyújtás a tudományok elsajátítására.« Mert nálunk senki nem műveli a tudományt önmagáért, hanem gyakorlati értekeért. Túlozók-e tehát, midőn azt mondom, hogy a tudománynak nálunk nincs becsülete?

A berlini egyetem hallgatói jogosítva vannak a műegyetemi előadások látogatására is és viszont. Nálunk nem tudok rá esetet, hogy a műegyetemi hallgatók eljárának a tud. egyetemre pl. philosophiai előadások hallgatására. Ha a tud. egyetem bölcsészeti hallgatói eljárnak is a műegyetemre, ezt csak azért teszik, mert hátha műegyetemi tanár lesz a vizsgálójuk a tanári vizsgálaton. Igaz, hogy Berlinben a két egyetem hatóságai nem nehezítik meg a hallgatóságnak az egyetemek kölcsönös látogatását. Ez a bölcsesség specialis mag3?ar találmány. De meg is termi gyümölcseit tudományos közéletünkben. Idézzük csak emlékezetünkbe a budapesti és kolozsvári egyetemek közt pár év előtt lefolyt kicsinyes vitákat s a belőlük származó kölcsönös nehezteléseket, melyek évről-évre éreztetik magukat a személyes aversiókban. Nem sürgetik-e az egyetemek administratioja s az egymásközi jogviszonyok szabályozása is az egyetemi törvény megalkotását?

Követelőleg sürgeti az egyetemi törvény megalkotását az egyetemek autonómiájának ügye is, mely több mint tíz év előtt már a napi sajtóban is tüzetes discussio tárgya volt. Az bizonyos, hogy az egyetemek belső ügyeik intézésében bizonyos önkormányzati jogokat gyakorolnak, de hogy ez az autonómia min alapszik, honnan veszi eredetét, meddig terjed, senki megmondani nem tudja. Az egyetemi tanszabadságot tételes törvény biztosítja, az 1848: XIX. t.-cz., de az autonómia se törvénybe nincs iktatva, se királyi privilégiumként nincs adományozva. Gyakorolta az autonom jogokat a budapesti tud. egyetem absolut korbéli osztrák ministerek s későbbi alkotmányos magyar ministerek rendeletei alapján s ezen az alapon gyakorolja ma is, miként gyakorolják analógia szerint a később létesült egyetemek is, de törvénybe iktatva az egyetemek autonómiája soha sem volt, ma sincs. Rendeletek érvényességét pedig hatályon kívül helyezhetik újabb rendeletek. így az egyetemek autonómiájának biztosítása szempontjából is szükségünk van az egyetemi törvényre.

Majd ha lesz egyetemi törvényünk, meg fog szünni főiskolai oktatásunk sok hiányossága, «sőt vizsássága, melyeknek nyilvános fejtegetését nem tartom opportunusnak, mivel ez az enquet-ek feladata. Mégis nem hallgathatom el a mai vizsgálati eljárás vizsásságai megszüntetésének sürgősségét.

Majd ha lesz egyetemi törvényünk, az kétségtelenül elejét veszi a ma még fenyegető felekezeties jellegét főiskolai oktatásunknak, melynek veszedelmességét különben BERZEVICZY ALBERT a tőle megszokott praecisítással s igazi culturpolitikai mély belátással már rég kimutatta.

Majd ha lesz egyetemi törvényünk, számíthatunk a régen emlegetett új egyetemek létesülésére is. S ha lesznek új egyetemeink, általuk nagy lépéssel fogunk közelebb lépni a nagy cultur nemzetekhez. Az új egyetemek új culturközpontokat létesítve nemcsak az új egyetemi városok, hanem vidékeik közművelődését is rohamosan emelni fogják. Az új egyetemek decentralizálván az ifjúságot, lehetővé teszik a behatóbb, eredményesebb főiskolai oktatást. Az új egyetemek tanárai ösztönt és ambíciót nyervén tudós munkálkodásra, nagy lendületet fognak adni tudományos irodalmunk fejlődésének. Mert nálunk túlnyomó mértékben a tanárok vállain nyugszik a tudományos munkásság terhe. A mi főpapságunk körében ritkaságok a HORVÁTH MIHÁLY-ok, IPOLYI-k, FRAKNÓI-k. A magyar főnemesség, a mágnásság valamikor tevékeny részt vett az irodalmi munkásságban, de a SZÉCHENYI-k, WESSELÉNYI-k, DESSEWFFY-k, EÖTVÖS-ök, KÉMÉNY-ek, JÓSIKÁ-k nyomdokaiba nem sokan léptek a mai mágnás világ sorából, s szinte irodalmi sensatio számba megy, ha nálunk olyan mű jelen meg, mint: *A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai*, melynek írója gróf ANDRÁSSY GYULA.

Körülbelül úgy vagyunk a tudományos irodalmi működés tekintetében, mint a németek, kiknek ebbeli állapotairól írta PAULSEN, hogy a tudós és az egyetemi tanár fogalma nálunk ugyanaz. Ha tudósról esik szó, rendesen azt kérdik: hol tanárkodik? – és viszont, ha egyetemi tanárról tesznek említést, többnyire hozzáfűzik a kérdést: mit irt? Tudósaink, irodalmunk régebbi és újabb művelői túlnyomóan a tanárvilág köréből kerültek ki. RÉVAI, HORVÁT ISTVÁN és ÁRPÁD,

TOLDY, WENZEL, HAJNIK, PETZWAL, GREGUSS, VÁMBÉRY egyetemi tanárok voltak, mert nem tanár tudósok a HUNFALVY PÁL-ok, gróf KUN GÉZÁ-k, HERMANN Ottó-k, HOITSY PÁL-ok nálunk feltűnő ritkaságok.

Kevesen is vagyunk s. még kevesebbnek jutott a szerencse, hogy gondtalan életnek örvendhetve ráadhassa, szinte azt mondhatnám, rászánhassa magát a tudós munkásságra. De meg a demonstratív tudományok művelése, mely klinikai vizsgálatokkal, kísérleti gyakorlatokkal jár, feltételezi a gyűjtemények, tudományos műszerek, laboratóriumok berendezéseit, tehát majdnem kizárólag az egyetemi tanárok működéséhez fűződik. Ily tudományos gyűjtemények és laboratóriumok pedig nagy anyagi befektetéssel járván, felállításuk és berendezésük első sorban az állam feladatai közé tartozik. Az államnak nemcsak a hadi felszerelésekre szabad a költségeket kierőszakolnia, hanem egyetemek felállítására is kelt fedezetről gondoskodnia, mert most már nemcsak a németeknek a francziákon vett győzelmét tulajdonítják az iskolamestereknek, hanem azt is halljuk hirdetni, hogy a japánok győzelmét is az oroszokon a japán iskolák biztosították.

Nem lehet tovább halogatnunk az új állami egyetemek felállítását, hanem tudományos életünk föllendülése, főiskolai oktatásunk eredményeinek fokozása szempontjából s toldjuk meg azzal, hogy állami életünk biztonsága, fajunk supremációjának biztosítása tekintetéből minden módon, minden eszközzel, még társadalmi agitatio útján is sürgetnünk kell. Ezért tettem a kérdést elmélkedés és fejtegetés tárgyává itt a *Magyar Társadalomtudományi Egyesület* körében, arra számítván, hogy hozzászólásokkal, esetleg kifejlődő behatóbb discussiók útján, előmozdíthatjuk nemcsak a kérdés elvi jelentőségének tisztázását, hanem a részletek megvilágítását is, sőt a controversiák elsimítását.

Ezért bátorkodom concret pontozatokba foglalva előterjeszteni alábbi javaslataimat:

Mondja ki a *Magyar Társadalomtudományi Egyesület*, hogy

- a) úgy a tudomány érdekeinél fogva; mint
- b) a főiskolai oktatás eredményességének fokozása szempontjából; valamint

c) a magasabb műveltség terjesztése tekintetéből föltétlenül szükségesnek ítéli új egyetemek alapítását. A siker érdekében nem késik igénybe venni a társadalmi körök hatóságos támogatását is. Mivel erős az a meggyőződése, hogy az új egyetemek révén

- a) új lendületet adunk a tudományos fejlődésnek. Szaporítjuk tudósaink számát, kik ösztönt és teret kapnak tudós munkálkodásra;
- b) eredményesebbé tesszük főiskolai oktatásunkat az ifjúság megoszlása által s így budapesti tanárainknak is lehetővé tesszük a tudományos működést és behatóbb oktatást. Végre
- c) a társadalom szélesebb köreire terjeszthetjük ki a magasabb közművelődést, melyhez hozzájutni a vidék intelligentiájának is van joga és érdeke.

Foglaljon állást a *Magyar Társadalomtudományi Egyesület* a felállítandó új egyetemek *teljessége* mellett, kimondván, hogy

- a) csonka egyetemek létesítését nem tartja kívánatosnak.
- b) Híve az állami főiskolák szaporításának. És sem a tudomány érdekeinél fogva, sem társadalompolitikai szempontból nem barátja a felekezeti egyetemek felállításának.

Fejezze ki a *Magyar Társadalomtudományi Egyesület* azt a kívánságát, hogy óhajtja az egyetemi törvény létrejöttét még a most folyó országgyűlési ciklusban. E célra

- a) discussio tárgyává teszi e kérdést a maga kebelében,
- b) felhívja figyelmüket e kérdésre azon tagjainak, akik a törvényhozásnak is tagjai. Végre
- c) módot keres nagyszabású társadalmi mozgalom indítására – ha szükségét látja – hogy ez utón is szorgalmazza a rég megvalósításra váró intézkedés megoldását.

Epilógus.

T. Társaság.

Felolvasásom már meg volt írva, a mikor a magy. kir. Természettudományi Társulat-ban BERGET úr a felolvasását oly tudománykörből tartotta meg, a melynek nálunk elhanyagolása miatt panaszkodom. A berlini egyetem ünnepét is megelőzte felolvasásom elkészülése, különben a német császárnak a tudományos kutatás céljaira tett 10 milliós alapítványa talán még fájdalmasabb panaszokat adott volna tollam alá. Mert ez az igazán fejedelmi alapítvány még jobban érezte velem a mi szegénységünket, a mi árvaságunkat. Hogy mit jelent egy nemzet culturéletében a tudomány- és művészetkedvelő nemzeti dinastia, azt láttuk a régi MEDICI-ekben és a nagy pápákban, látjuk ma a HOHENZOLLERN-ekben. Nekünk is volt egykor CORVIN MÁTYÁS-unk s vele renaissance-unk –, mert »oh nagy volt hajdan a magyar – mondja PETŐFI-nk – csakhogyan rég volt, mikor magyar fejekre termett a babér...« ma már önmagunkra vagyunk utalva. S mivel meghalt MÁTYÁS király, tehát . . ., a saját erőnkön és iparkodásunkon fordul meg, hogy lesz-e nálunk új renaissance.

A lelki elfajulásról.

Írta: PALÁGYI MENYHÉRT.

A philosophus embert bizonyos tekintetben lelki orvosnak mondhatjuk: hiszen egész életén át a lelki élet vizsgálatával foglalkozik és így nem kerülheti el, hogy az értelem tévelygéseit és zavarait, a kedély- s akarati élet elfajzásait és elkorcsosodásait behatóan ne tanulmányozza. A mi napjainkban meg épenséggel akarva, nem akarva ráterelődik figyelme a szellemi degenerationak egyre sűrűbben fölbukkanó, lassacskán majdnem köznapivá váló jelenségeire. Különösen a nyomtatott betű az, mely a művelődés csiráival együtt az elfajulás bacillusait is szertehordozza az ezrek és a milliók közé: elannyira, hogy néha ép a nemesebb érzésű gondolkozók hajlandók a Guttenberg találmánya ellen föllázadni és azt már-már az emberi nem legnagyobb csapásának minősíteni. Némelyek a napi sajtót, mások a szépirodalmat, sőt egyenesen a tudományt és philosophiát teszik felelőssé a lelkek romlásáért és akadnak elkeseredettek, kik az egész emberi culturát művészetével, tudományával és philosophiájával egyetemben egyetlen nagy elfajzási tüneménynek tekintik.

És mi ebből a tanulság? Nézetem szerint az, hogy a végletek érintkezésének elvénél fogva a haladás és tökéletesedés tözsomszedságában ott találjuk a visszafejlődés és korcsosodás mozzanatait is és a kétféle ellentétes folyamat jelenségei úgy egybeszövődnek, hogy a gyöngébb látású ember nem képes az egyiknek szálait a másikéitól kellően elválasztani. Valóban néha szinte lehetetlennek látszik eldönteni, hogy hol végződik valamely lelki haladás és hol csap át decadentiába és degeneratioba. Az elméncz világfiak és léha sophisták ebből csinálnak tőkét és különös kedvtelést

lelnek abban, hogy az emelkedett lelket tüntessék fel alacsonynak, az elfajzott lelket pedig a magasabban állónak. Valóságos sporttá, sőt művészzé fejlesztik a fönséges és az aljas határvonalainak elhomályosítását, hogy a zavarosban a tisztát bemocskolhassák, saját szennyes mivoltukat pedig fölmagasztalhassák.

Az olyan elmét, mely gyönyört lel abban, hogy a helyesnek és helytelennek határait elhomályosítsa a végből, hogy helyest nevetségesnek vagy utálatosnak, a helytelent ellenben nemesnek és magasztosnak tüntesse föl: decadens elmének nevezem. Nagyon természetes, hogy az ilyen decadens elme csak akkor kelthet szélesebb körökben figyelmet, ha nagy ügyességet, leleményt, virtuositást fejt ki a helyes és a helytelen határainak elhomályosításában, vagyis ha megnyerő, geniális módon rántja sárba a helyest és dicsőíti a helytelent. Ebből látni, hogy én a decadens elmét nem tartom szükségszerűen tehetségtelennek, sőt ellenkezőleg meg vagyok győződve, hogy az olyan decadens elme kelt föltűnést és nevel utánczókat, a ki érdekes tehetségeket villogtat, ragyogtat a decadentián belül. A bölcsésznek, a tudósnak tárgyilagosnak kell maradnia a decadens elmékkal szemben is, különben nem képes velük sikeresen megküzdeni. Bármennyire is fájjaljuk a veszedelmes rontást, melyet a decadens elmék a társadalomra gyakorolni képesek: velük szemben, sőt talán leginkább velük szemben is igazságosagnak kell maradnunk, máskülönben magunk is hozzájárulunk rontó hatásuk fokozásához és így magunk is önkéntelenül bűnrészeséivé válunk az ő szomorú mesterségüknek. Napjainkban igen sok tudós és moralista író támadt, aki szörnyű elkeseredéssel kel ki korunknak elfajultsága és bizonyos decadens szellemű írók munkái ellen: de én azt hiszem, hogy ezek a dühös tudós és moralista urak csak egyet értek el, hogy t. i. fokozott érdeklődést keltettek a degeneratio jelenségei iránt és nagyban hozzájárultak a decadens szellemű írók népszerűségének fokozásához.

Így pl. egy igen kitűnő stilista és népszerű philosophiai író, hazánkfia: MAX NORDAU »Entartung« czímen két kötetes nagy munkát írt volt, melyben rettenetes és vérengző hadjáratot indított korunk decadentiája és decadens irodalma ellen-

A fényes tollú író munkája nem tudom hány kiadásban forog közkézen; de én azt hiszem, hogy egyetlen lelket sem tántorított el a modernista kedvtelésektől. Sőt ellenkezőleg, úgy vélem, hogy neki magának is nem csekély érdeme – ha szabad ezt érdemnek nevezni – hogy hozzájárult a modernista bajoknak minél szélesebb körökbe való elterjesztéséhez. NORDAU a *decadentia* címén élesen neki ront IBSEN-nek, TOLSTOI-nak, ZOLÁnak, NIETZSCHE-nek, WILDE-nak és egész sereg fin de siècle írónak, úgy hogy könyvének olvasása közben egyre fokozottabb ellenszenvet támaszt önmaga ellen, mert egyre mélyebben érezzük, hogy az ócsárló író talán már feledve lesz, mikor az általa ócsárlott decadensek bizonyos elismerendő fényes tulajdonaik által még mindig érdeklődést fognak kelteni. Hiszen NORDAU maga stílus tekintetében nem kis mértékben utánzója az általa annyira szidalmazott decadens íróknak. És az irodalomtörténet, ha róla meg fog fog emlékezni, őt magát is mint antidecadens írókat a decadensek közé fogja sorozni. Mert úgy szokott az lenni, hogy aki föltűnést keltő módon menydörög korának bizonyos eltévelyedései ellen, az igazságos utókor által maga is az általa ostorozott tévelygők utánzó epigonjai közé soroztatik.

Sokkal komolyabban, mint a népszerűsítő NORDAU, vizsgálta volt a *decadentia* jelenségeit PAUL MÖBIUS, a nemrég elhunyt jeles pszichiáter, mert ő már az elfogulatlan bűvár álláspontjára iparkodott helyezkedni érdekes tárgyával szemben. Ámde ő is bizonyos túlzásokba ragadtatta magát, mint azt különösen a GOETHÉRŐL írt nagy tanulmányában láthatjuk. Az elmeorvosok ama jellemző sajátysága, hogy mindenütt elmebaj, hysteriát, vagy legalább degenerációt szimatolnak, sok tekintetben árnyékot vet a MÖBIUS gondolkozásmódjára is. Szerinte a lelki egészség csak ideál, mely megvalósítva sehol sem található, és melytől jobbra-balra való ingadozások által térünk el mindmegannyian, úgy, hogy voltaképpen mindnyájan decadenseknek, degeneráltaknak tekinthetjük magunkat és a kérdés mindig csak az, hogy milyen fokig jutottunk az általános lelki betegségben. Én ezt a fölfogásmódot nem tartom szerencsésnek, mert azt hiszem, hogy könnyen hozzájárulhat az elmék megtévesztéséhez. Igaz, hogy mindnyájan gyarló emberek vagyunk, akik bizony a tévedés Scyllája és Charibdisé

között hánykolódunk egész életünkön keresztül; mégis kár volna a decadens elmék között pusztán csak fokozati különbséget tenni. A nem decadens, vagy ha úgy tetszik az egészséges elme legfőbb jellemvonása, hogy *hisz a helyesnek és helytelennek abszolút különbségében*. Meg van győződve arról, hogy ami helyes, az nem helytelen és fordítva a helytelen soha sem helyes: noha megeshetik akárhányszor, hogy a gyarló emberész nem tud közöttük különbséget tenni. De ha valakinek tökéletes elméje volna, akkor soha nem támadna benne kétség a helyes és a helytelenek áthidalhatatlan különbsége iránt. És mert elménk gyarló, azért még nincsen jogunk a helyesnek és helytelennek abszolút különbségét tagadni; sőt éppen ellenkezőleg, minél mélyebben át vagyunk hatva emberi elménk gyarló voltától, annál inkább kell meggyőződve lennünk arról, hogy egy tökéletes elmére nézve abszolút biztos és éles határ létezik a helyesnek és helytelenek megkülönböztetésében, és így nekünk embereknek ezt a határt nem szabad elhomályosítanunk, hanem ellenkezőleg minél élesebb világításba kell helyoznünk. Nos hát az olyan elmét, mely a helyesnek és helytelenek határát minél élesebb világításba helyezni iparkodik, úgy a maga, mint a mások számára, egészséges elmének nevezem. A decadens elme azonban éppen fordítva abban leli gyönyörűségét, hogy e határt sötétségbe borítsa és önmagát, valamint embertársát e. határ iránt tévedésbe ejtse. Ha tehát a decadens és az egészséges elmét összehasonlítjuk, akkor legalább *törekvésükre* nézve igenis határozott ellentétet állapíthatunk meg közöttük. És ez az, amiről MÖBIUS megfeledezett. Egyáltalán azt hiszem, hogy a pszichiaterok nem foglalkozván eléggé filozófiával, könnyen abba a bajba esnek, hogy az egészséges elme mibenléte elhomályosodik előttük.

Talán kissé föltűnő, hogy a decadentiáról és degenerációról a fentebbiekben tisztán szellemi értelemben szólok. Félreértések elkerülése végett meg kell tehát jegyeznem, hogy a decadentiát kétféle irányban kell vizsgálatnak alávetni: fizikai és szellemi irányban. Az ember fia örökölhét olyan szervezetet, olyan szervi abnormitásokat, elfajulásokat, melyek lelki életének kifejlődését eleve beteges irányba terelhetik, vagyis igen fogékonyvá tehetik a lelki, degenerációra, így például

valaki már örökölheti a nemi perversitásokra való hajlandóságot. Az orvosnak és életbúvárnak feladata lesz a fizikai szervezetet abból a szempontból megvizsgálni, hogy mi az benne, ami a lelki elfajulásnak útját egyengeti. A philosophais ember azonban a fordított vizsgálódási irányban halad. Ő is lelki életet és annak elfajulásait kutatva, oda jut, hogy a lelki elfajulásnak visszahatását magára a szervezetre is kénytelen figyelembe venni. Ezen a ponton azután összetalálkozik az orvossal és a biológussal. És nagyon fontos, hogy ez. összetalálkozásban egymást megérteni iparkodjanak. Éppen olyan fontos a testi elfajulás hatását a lelki életre, mint fordítva a lelki elfajulását a testi életre vizsgálni. Egyik út sem vezet magában véve célhoz; ezt az orvosoknak és biológusoknak nem volna szabad elfeledniök.

Mindenekelőtt tehát a decadens lélek ismertető jegyét kellett kiemelni: azt ugyanis, hogy a helyesnek és helytelennek határait elhomályosítani iparkodik. De hogy túlságosan elvont ne maradjak, jó lesz a fölállított meghatározást valamely markáns példán szemléltetni. Hosszas körültekintés után arra a meggyőződésre jutottam, hogy a szellemi decadentiának és degenerációnak jellemzetesebb típusát, mint az OSCAR WILDE-ét hiába keresném az egész modern irodalomban. Az újabb irodalmi decadentia ugyan francia eredetű, ámde jellemző, hogy sem BAUDELAIRE, sem VERLAIN vagy MALLARME és egyáltalán semelyike a francia decadenseknek vagy symbolistáknak nem fejezik ki oly élesen és csillogóan, hogy mi a modern elfajulás, mint angol utódjuk OSCAR WILDE, aki Dorian Gray című híres regényében művészi tudatossággal alkotta meg a szellemi elfajultságnak, a fin de siècle romlottságának modern típusát. Kár, hogy WILDE nem volt képes hősével szemben igazi tárgyilagosság álláspontjára helyezkedni, még a tárgyiasság ama fokára sem, melyet az orosz írók tanusltanak akaratbeteg hőseikkel szemben. Kár, hogy WILDE mint den erőlködése mellett is elfogultan szerelmes önmagába, illetve regényhősebe Dorianba, úgy hogy ennek decadens lelkületét bárha ostorozni is látszik, mégis voltaképen csak minél érdekesebbé tenni és fölmagasztalni kívánja. Pedig ha elfogulatlanul tekint vala alakjára, halhatatlan remekművet alkotott volna. Így is azonban érdekes munkát hozott létre

melynek főérdeme, hogy a századvégi lelki elfajulást az utókor is tanulmányozhatja félig a regény hősén, félig e regényhős megalkotóján.

WILDE főleg az által tűnik ki, hogy finom szellemes sophisticationával tudja a helytelent helyesnek föltüntetni. így pl. a következőképen tör lándzsát a bűn érdekében. »Minden vágy, melyet elfojtunk, tovább is ott fészkel lelkünkben és megmérgezi azt. Véghez kell tehát vinni a bűnös cselekményt, hogy az ember megszabaduljon tőle, mert minden cselekedet egy neme a tisztulásnak.« íme egy kis szellemes szójárással a bűnös tett végrehajtását megtisztulási folyamatként, vagyis erkölcsös eljárásként lehet feltüntetni. »A kísértéstől való szabadulásnak egyetlen módja, folytatja WILDE, ha a kísértésnek engedünk. De ha ellentállsz a kísértésnek, akkor lelked megbetegszik . . .« Vagyis, aki elfojtja gonosz szándékát, az lelki beteggé lesz, az bűnbe esik. WILDE tehát nem csak tisztulásnak tünteti föl a bűnbe esést, hanem fordítva bűnnek minősíti azt az erkölcsi energiát, melylyel vágyainkat elnyomjuk. És hogyan jut e perversus gondolatokhoz? Úgy, hogy párhuzamba állítja a bűnös cselekvést a művészi alkotással. A művész mintegy viselősnak érzi magát, midőn az alkotás vágya elfogja: hogy megszabaduljon lelki terhétől, ki kell azt magából vetítenie valamely alkotás formájában. Egészen ilyennek látja WILDE a bűnre csábulást is, és ezért mondja, hogy végre kell hajtani a bűnt, mert csak így tisztulhatni meg tőle. A művész-ember továbbá azt tartja bűnnek és azt nem tudja magának megbocsátani, ha az ihlet pillanatában elhagyja magát téríteni (pl. valamely kötelesség által) az alkotás munkájától. Az ihletnek ezt az elfojtását WILDE párhuzamba hozza a bűnös vágy elfojtásával. Mint ahogy az ihletet nem szabad elnyomni, úgy a bűnös hajlamot sem. Az eftéle elmésségektől csak úgy hemzseg WILDE Dorianja. Jellemző reá nézve, hogy a bűnös hajlam és az alkotó ihlet között valami rokonságot lát. És ebben bizonyos tekintetben igaza is van, mert a decadens íróknak és művészeknek ihlete valóban rokonul a bűnös hajlammal. Hiszen gyönyört lelnek a közönség ítéletének megtévesztésében, és virtust csinálnak abból, hogy a lelki romlást megtisztulási folyamatnak tüntessék föl. WILDE százféle elmés fordulattal

támadja meg a lelkiismeret létjogosultságát. íme pl. egy jellemző aphorismája: »Lelkiismeret és gyávaság voltaképen azonosak. A lelkiismeret csak nyilvános üzlet czéjére az összeszövetkezett két üzlettársnak.«

Szóval WILDE gyönyörűen világítja meg azt a törekvést, mely a helyesnek és helytelennek határait elhomályosítani iparkodik s melyet szellemi decadentiának neveztem. De egy-szersmind feltárni is iparkodik e beteges törekvés kútforrásait is. DORIÁNNAK tulajdonképeni bűne a gyönyörhajsza, a szokatlan új meg új sensatiók vadászata. Élni, csak élni e gyönyörű életet és semmi élvet el nem szalasztani, ez az ő jelszava. Örök fiatalság, határtalan szenvedélyek, raffinait titkos gyönyörök, vad élvezetek és még vadabb bűnök: ez az élet egyedüli tartalma és eszménye. Még elmélkedni sem érdemes másról, mint az élvhajásatról. Századunknak, mondja WILDE, semmire sincs oly égető, keserves szüksége, mint: egy új hedonismusra, vagyis a kéj vadászat új s magasabb bölcséletére. És milyen ártatlan képpel mondja ezt. Mintha nem is látná művelődésünk alapbaját: a hedonismus-ban való fuldoklást. Avagy talán kell-e mondanom, hogy a korunkat jellemző sajtóságos elfajulás nem a hedonismus hiányából, hanem éppen ellenkezőleg a hedonismus mérhetetlen túltengéséből származik. WILDE természetesen a hedonismus, vagy mondjuk inkább magyarán a korlátatlan kéj vadászat álláspontjára helyezkedik és hogy ezt fölmagasztalhasa, a magyszabású szépségcultus színében tünteti föl.

Régi fortély a beteges kéjenczség lovagjainak, hogy a szépségimádatnak papjai gyanánt lépnek föl. De hogy miféle szépségimádat ez, arról a következő aphorismák tesznek ékes tanúbizonyságot: »Mindennel tudok rokonszenvezni, csak a nyomorral nem. .. Nagyon is rút, visszataszító és borzalmas. Valami beteges vonása a mi korunknak, hogy részvétet érez a nyomorral... A tizenkilencedik század eme részvétnek elpazarlása által jutott csődbe« . . . sat. sat. A szépségimádat nevében megtámadta tehát a szegénység és nyomor iránt való részvétünket. Valósággal rossz néven veszi, ha a szegénynek kenyeret, a koldusnak ruhát ad a jótékony lélek. A magasabb szépségimádat ugyanis tiltakozik az ilyen alacsony nyárspolgári ténykedés ellen. »Életünk célja ugyanis

az önfeljesztés... De az emberek megfélelkeznek a legmagasabb kötelességről, az önmaguk iránt való kötelességről. Mindannyian résztvevő lelkek – kenyeret adnak az éhezőknek, ruhát a koldusnak.« Úgy-e, hogy ez rettenetes: Úgy-e, hogy korunk decadentiája a szegénység iránt való részvétebből ered! Így tanítja ezt a WILDE-féle magasabb szépség-cultus, illetve a NIETZSCHE-féle Herrenmoral. Ugyanaz a WILDE azonban, aki szépségcultusával tüntet, a legaljasabb londoni lebuták, kerítőhelyek, ópiumcsárdák hírhedt látogatója volt, aki legfőbb örömét a piszkos csöcselékkel való testi-lelki mulatozásban találta. Szépség cultusa pedig ott éri el tetőpontját, ahol a női szépség iránti érzékét elveszti, és a férfiudomokról kezd olynemű aesthetikai magasztalással beszélni, mintha azok női idomok volnának. A legmagasabb szépségimádat tehát a perversitásban nyilatkozik meg.

Lássuk tisztán, hogy a modern decadens szellem lényegét a korlátlan kéjenczség alkotja, mely azonban perversus hajlamait a magasabb szépség-cultus, a művészetimádat vagy mondjuk röviden az aesthetaság alá rejtí. Aesthetaság alatt tehát értem a költészet és művészetek látszólagos szeretete mögé bújó határtalan gyönyör vadászatot. Az aesthetaság rontja meg a mai szépirodalommal és művészetekkel egyetemben a művelt osztályok physisai egészségét is. Én magam a szépirodalomnak és művészeteknek imádoja vagyok és gyönyört lelek abban, hogy a művészi alkotó ihlet titkait tudományosan föltárjam. Meg vagyok győződve, hogy a szépirodalom és a művészetek az emberi nem haladásának első rangú és nélkülözhetetlen tényezői. Át vagyok hatva attól a tudattól, hogy kedélyéletünk kiművelése nélkül egyáltalán nincsen műveltség, nincsen cultura. És tudom, hogy a kedély kiművelésének nagy iskoláját a szépirodalom és a művészetek képviselik. Mindazonáltal megvallom, hogy ha a modern aesthetákat szemlélem, kikről csak úgy lerí a testi-lelki degeneratio (elannyira, hogy az ember szeretné őket összefogdosztani és sanatoriumokba elhelyeztetni), akkor olyan undor fog el, hogy már-már igazságtalanná leszek minden szépirodalommal és művészettel szemben.

Különösen a mi magyar művelődésünkre nézve roppant veszedelmet rejt magában a fenti értelemben vett aesthetaság.

A mi szellemi életünknek ugyanis egyik legnagyobb baja, hogy nincsen érzékünk a tudomány jelentősége iránt, nem találunk gyönyört a tisztán bűvártehetségek és értelmi erők kifejlésztésében, hanem szerelmesek vagyunk a csillogó phrasisokba, metaphorákba, hasonlatokba, elannyira, hogy a színes, képes beszédért szinte odaadjuk az üdvösségünket. Ez a magyar morbus aestheticus. Más nemzetek, mint például a francia, olasz, német, angol is szenvednek ebben a nagy betegségben, de e nemzetek lelkesednek a tudományokért és lelki erejük nagy hányadát az emberi tudás előbbrevitelére fordítják, holott mi magyarok szellemi erőinket főként szép és hazug phrasisok gyártására használjuk föl. Ez a magyar morbus aestheticus különben szoros kapcsolatban van a magyar morbus politicussal. Politikai helyzetünk okozza, hogy nálunk a közéletet egyrészt olyan alakok lepik el, akiket Ausztria felhasznál a magyar önállósági törekvések megrontására, másrészt pedig olyan alakok, akik önállósági phrasisokkal hitegetik a hiszékeny népet. Nehéz eldönteni, hogy közéleti szereplőink melyik fajtája zúdít ránk nagyobb veszedelmet. Akárhányszor ugyanis ugyanaz a politikus egyesíti magában az önállósági phrasisokkal való hitegetést lefelé és a legszélsőbb servilismust fölfelé. Ezzel a morbus politicussal párhuzamosan fejlődik ki nálunk a specifikus magyar morbus aestheticus is. Kétféle ámitómesterség áll ugyanis az aesthetika terén egymással szemben, épp úgy mint a politikában. Az egyik üres magyarkodó phrasisokkal akarja bizonyítgatni, hogy ő faj magyar; a másik épp oly üres, de idegenszerűbb phrasisokkal hirdeti, hogy ő européer, vagyis decadens szellemű, tehát előkelőbb író. És mialatt a két párt felesel, egy-egy igazán jeles írónk hatástalanul működhetik köztünk, és megértetlenül költözhetik abba a szebb hazába, ahol üres phrasisok többé nem rontják a levegőt.

A morbus politicus és aestheticus, mely nálunk volta-képpen egy nagy betegséget alkot, csak úgy ellensúlyozható némiképpen, ha az újabb nemzedékben föl tudjuk kelteni az üres phrasisok cultusával szemben a tudomány igazi szeretetét. Olyan nemzedékre van szükségünk, mely a fenti értelemben vett aesthetaságot megutálta és a magyarságot bele akarja vinni a nyugoti nemzetekkel való tudományos ver-

senybe. A magyar nemzet újjászületése csak akkor következhetik el, ha a magyar értelmiség arra lesz büszke, hogy a tudomány egyik vagy másik szakmájában fölülmúlta a német, angol és francia nemzetet. Amíg a phrasis uralkodik nálunk, amíg elvetemült aestheták hangadók lehetnek az irodalomban, addig nemzeti megújulásról szó sem lehet.

De midőn a tudományos szellem dicsőségét hirdetem és azt vallom, hogy társadalmunkat a tudomány erejével kell meggyógyítanunk: könnyen azt a félreértést kelthetem, mintha a tudomány fölmagasztalását a művészetek lekicsinylésére akarnám fölhasználni és mintha a modern decadentiát és degeneratiót tisztán a szépirodalom és a művészetek romlásából akarnám kimagyarázni. Ettől azonban én vajmi távol állok; sőt mondhatom, hogy a művelt Nyugotnak szellemi elfajulását első sorban nem is az aesthetika, hanem a tudományos és philosophiai szellem bizonyos megtévedéséből vélem levezethetni.

A mi korunk rajong a természettudományokért, de fájdalom, ebbe a rajongásba bizonyos beteges hajlandóságot visz bele. A művelt közönség, ha természettudományokról van szó, mindjárt a technika úgynevezett csodáira gondol és a technika e csodáiért – úgy látszik – főként azért lelkesedik, mert azt hiszi, hogy újabb kényelmi eszközökre, újabb gyönyörökre, érzéki élvezetekre tehet szert, sőt talán azt képzei, hogy a természettudományok híres haladása végül oda fogja juttatni az emberiséget, hogy fölmenti minden munka alól, eldorádóvá varázsolván át az egész földi életet. Szóval igen sokan a természettudományt és a tudományt általában csak az emberiség-hatalmi eszközének és a korlátatlan élvhaj hárszat tolvaj kulcsának tekintik. Szóval ugyanaz a feneketlen gyönyörvadászat, mely az aesthetaság mögött lappang, fertőzi meg a tudomány jelentőségéről alkotott fölfogásokat is.

Nem lehet tehát eléggé hangsúlyoznunk azt, hogy a természettudomány igazi jelentősége csakis abban rejlik, hogy a természeti erők fölött nyert újabb és újabb hatalmunk, voltképpen az emberi szellemnek újabb és újabb megdicsőülése. Az emberi szellem megdicsőüléséért küzd az emberiség; de mert az emberi szellem fensőbbisége sehol sem tűnik ki oly kézzelfoghatóan, mint a természeti erők leigázásában, hát

könnyen érhető, hogy lelkesedünk a természettudományok haladásáért. Az volna csak az igazi baj, ha nem lelkesednénk érte. Ámde a természeti erők leigázása csak ott éri el tetőpontját, ahol az ember a saját szervezetében rejlő természeti erők, ösztönök és szenvedélyek fölött uralkodni megtanul. Ki minél tökéletesebb művészettel tudja kormányozni a saját szervezetében rejlő természeti erőket és indulatokat, vagyis akiben legjobban megdicsőül az emberi szellem ereje, az érdemi legmagasabb becsülésünket. A technika legnagyobb csodája az, ha az ember elsajátítja azt a csodálatos technikát, mely által fejedelmévé lesz a szervezetében szendergő természeti hatalmoknak. Ha ennek a fejedelmi technikának tökéletesítésére fogunk törekedni, akkor legyőzhetjük korunk decadens szellemi irányzatát.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK

Közgazdaság.

Miből lettek az amerikai nagy vagyonok?

(Guslevus Myers: History of the great american fortunes. I. Vol.)

New-York város közéleti múltjának lelkes felfedője, aki a *Tammany Hall*, a közigazgatási corruptio eme példaképének történetét megírta, e művében folytatja social moral-historiai kutatásait, melyekkel az anyagi erőnek a közéletben való bűnös és corrupt érvényesüléséről a leplet lerántja.

Nagy vagyonok miként való keletkezéséről, az óriási gazdagságokat összehalmozott szerencsefiak cselekedeteiről, arról, hogy miképp alapították meg vagyonukat s mely utakon gyarapították s hogy tulajdonképpen mi volt az oka annak, hogy másoknál annyival nagyobb eredményt értek el, eddig még csak a pletyka szólott, sensatíós újsághírek, melyek leleplezésre utaztak s így már ezért is skepsissel fogadtattak, vagy a gazdag ember zsebére pályázó modern udvarlantosok. Komolyan, tárgyias adatok alapján, általánosabb emberi vagy tudományos szempontból e kérdéssel eddig még senkisé foglalkozott.

Hogy ez bekövetkezzék, ahhoz szükséges volt az, hogy a nagy vagyonok azt az óriási társadalmi és gazdasági jelentőséget ériék el, amivel Amerikában bírnak, s hogy e szerint mintegy új társadalmi intézményként jelentkezzenek, melynek léte a társadalom minden kérdésére befolyással van s így mindenkit fokozottan érdekel.

Ami kis európai vagyónkaink távolról sem bírnak azzal a jelentőséggel, mint az amerikai Astorok, Vanderbiltek, Rockefellerok, Morganok és Carnegiek számos trustban érvényesülő vagyona és, ami e téren talán nálunk is megérné a kutatást, a Rotschildok, Hirschek, Bleichröderek stb. vagyónkái, az európai nemzetközi pénzvilág vezetőinek miként történt

felcseperedése egyrészt sokkal nyárspolgáriasabb eredetű, másrészt sokkal gyávábbak is vagyunk, semhogy közülünk valakinek eszébe jutott volna eddig, hogy pl. oknyomozólag a világ elé állítsa a Rotschild-vagyon igaz eredetét, nem azt, melyet ifjúsági könyvekből ismerünk. Talán még antiszemita-ságot is vetettek volna a merész szemére.

Nem úgy MYERS. A socialis kutató erkölcsi bátorsággal és elvekkal szigorúan kifent kését merészen nekiszegzi az amerikai nagy vagyonok múltjának és sötét levéltárak árnyékából hozza napvilágra azok igazi eredetét. Csúf eredetét. Mert szomorú valóság, MYERS arra a tapasztalatra jut, illetve azt állapítja meg, hogy az általa kutatás tárgyává tett vagyonok mind törvénytelenésekből, megvesztegetésekből és erőszakos hatalmi cselekedetektől erednek és a siker részese e téren az volt, aki a legkisebb lelkiismeretfurdalás nélkül a legmerészebben ragadta meg az alkalmat a törvény, erkölcs és felebaráti szeretet elveinek áthágására. Ehhez is egyéni tehetség kell. De hogy ennek a tehetségnek a munkája megérdemli-e erkölcsileg is azt az »Unternehmergewinn«-t, melyet SCHMOLLER oly erkölcsi felemelkedéssel ítél a vállalkozó, munkaadó, a modern munkát szervező méltó jövedelmi osztályrészének, azt kétlem. Ellenkezőleg, MYERS kutatása alkalmas elhíttetni velünk a tudós D'AVENEL vicomte híres mondásának valóságát, mely szerint »a meztelen történeti adatok kutatása maggyóz bennünket arról, hogy sok elméletileg szépen kigondolt tétellel a nyers valóság homlokegyenes ellentétben áll«. SCHMOLLER a nagy vagyont a rendkívüli szervező tehetségnek tulajdonítja, melylyel némelyek embertársaik munkáját mindenki javára gyümölcsözőbbé tudják tenni és ezek nagyobb nyereségbeli részesedését gyönyörűen megokolja. Ellenben MYERS pusztán tényekből kimutatja, hogy a nagy vagyonok eredete nem más ember munkájának előmozdítására, hanem annak törvényellenes kihasználására és kiszípolozására vezethető vissza – szerinte – kivétel nélkül s hogy a nagy vagyont nem azok szerzik, akk a gyümölcsöző munkaszervezést lángeszükkel megcsinálják.

Az már eddig is nyilvánvaló volt az érdeklődő előtt, hogy a nagy vagyonok szerzői többnyire éppen nem szakemberek, gyárosok, hanem minden szakismeret nélküli olyan üzletemberek, akik mivel sem járultnk hozzá az emberi tudás vagy szervezkedés kiterjesztéséhez, hanem tisztán felhasználták mások munkáját és tudását saját gyarapodásukra. MYERS most azután nemcsak ezt igazolja, hiszen az amerikai krösusok első generatióban mind tanulatlan »self made man«-ek, akik később is szakismeretre nem, csupán üzleti ismeretekre tettek szert, hanem kimutatja, hogy az emberek gyengeségét használva ki könyörtelenül, gazdaságilag és erkölcsileg indo-

kolatlan, sőt a többi emberek érdekeit sértő előnyök felhasználásával jutottak nagy vagyonukhoz.

A mű eddig megjelent első kötete kezdi Amerika betelepülésének legrégebb, még hollandiai területeket is magában foglaló idejével. Az első nagy vagyonok persze a maiakhoz hasonlítva törpék, nagy földterületek lefoglalásából származtak. Egyes gazdag holland kereskedők óriási területet kaptak Új-Hollandiában tisztán azzal a kötelezettséggel, hogy bizonyos számú települőt helyeznek el rajta. Sokan kapva kaptak ez után a privilégium után, olyanok, akik otthon alacsony sorból vagyoniilag felcseperedve, lenézettnek érezték magukat a régi előkelő osztályok által és így az új hazában alapítottak hatalmas birodalmakat, melyek területén korlátlanul parancsoltak élet és halál felett. A »patron« (földesúr) földje minden települőjéből törvényes korlát nélkül kiszította az anyagi és szellemi erőt és a színes és fehér lakosság között a rabság fokozata tekintetében alig volt különbség. Minden új kivándorló kénytelen volt valamelyik ilyen hatalmas úr szolgájává lenni, mert különben nem birt a megélhetésre helyet kapni a mindent lefoglalt patronoktól.

Az angol gyarmatok ugyanilyen monarchikus korlátlan-sága nagybirtokok útján létesültek. Csakhogy itt nem közvetlenül egyesek kapták az óriási területet, hanem privilegizált társaságok, melyek azután egyeseket jutalmaztak, vagy pénzért részesítettek jogokban. Ezen társulatok óriási területeket adományoztak egyes alkalmazottaiknak, kik azután éppen olyan urak lettek, mint a patronok. Utóbb a társulatok helyét királyi kormányzók váltották fel, királyi kegyenczek nyertek nagy területeket s a kormányzók jó borralaló fejében félmagyarországnagyságú földeket engedtek át egyeseknek. Ez utóbbiak között néhánynak jogcímeit megtámadták ugyan, de még a függetlenség kivívása után sem igen lehetett a nagybirtokosok és kreatúráik által betöltött törvényhozótestületektől igazságot nyerni. Sőt a XIX-ik század elején is sikerült még egy szerencsefőnek, aki egy nagy területre szóló régi jogcímet megszerzett, kivinni, hogy arról a már békés polgárok által régen megszállott egész területről elűzték a lakosságot, hacsak el nem ismerte, hogy minden a földesúré és a használatért követelt járulékokat nem volt hajlandó fizetni.

A családi megosztozás azonban lassan lemorzsolta ezeket a régi vagyonokat s az utolsó patron STEPHEN van RENSELLAEK, aki még bírta Newyork állam egynegyedét, 1836-ban halt meg.

A XIX-ik század első tizedei meghozták a hajós-vagyonokat. A francia forradalommal aranykor derült fel az amerikai kereskedelmi tengerészeire. Az európai nemzeteket a folytonos háborúk bénították meg. Az egyedüli pártatlan cul-

turnép az amerikai Egyesült-Államoké volt, mely aránylag könnyen űzte a kereskedelmet minden harczoló fél kikötőiben. Boldogult tehát szépen ez időben minden amerikai hajós és fáradságát szép vagyonon koronázta. De a nagy vagytonokat, melyek egyesek kezében keletkeztek, nem erre a tisztességes polgári haszonra lehet visszavezetni. Az állam és a lakosság kijátszása útján érték el azt tulajdonosaik. Vagy távoli országokban, ismeretlen eszközökkel és utakon ügyes áruhamisításokat követtek el és így csalták meg honfitársaikat, vagy nagyarányú csempészettel, a vámhitel egyoldalú felhasználásával játszották ki az államot. Az előbbi úton szereztek nagy vagyont a bostoni CARNES testvérek, ez utóbbi módon jutott a XIX-ik század első felének legnagyobb amerikai vagyonához STEPHEN GIRARD philadelphiai hajós, utóbb bankár. GIRARD, bordeauxi francia ember, először mint hajóskapitány, tilalom ellenére és gazdája kárára annak háta mögött saját számlájára titkos rakományt vitt magával s ezzel alapította meg vagyonát. A függetlenségi küzdelem alatt hazai hajójával Philadelphia elé kerülve, megtudta, hogy háhorú van. Erre egyszerűen a gazdája hajóját eladta, tudva, hogy üldözőbe nem vehetik és ezen a pénzen egy kis banküzletet és hajós-irodát nyitott. Nem válogatván az üzletekben, a zavaros időben vagyona hamar felszaporodott. Más kereskedők megbuktak, ő vagyonosodott, nagy hazafinak adta ki magát, titkon szállítója volt az angol hadaknak és kalózok áruit értékesítette. Rabszolgákkal is kereskedett. 1790-ben, a sandomingói négerláadás kitörésekor két hajója volt a kikötőben, a lázadás első kitörésekor számos francia ültetvényes a hajóira hozta értéktárgyait, de az elmaradottak kimentésére visszatérve, ezek az emberek elpusztultak. Amint a hajók Philadelphióba visszaérkeztek, GIRARD azonnal hirdetményt tett közzé a tulajdonosok jelentkezése végett; azok nem jelentkezvén, a tárgyakat eladta s 50.000 dollárt tevő eladási összegüket saját bankjába fektette. Ezután nagy mértékben fogott hozzá a kínai és nyugatindiai kereskedelemhez.

1810-ben már egy félmillió Londonban elhelyezett pénzét fekteti az Egyesült-Államok Bankjába. Ez államilag kiváltságos intézet volt, mely szabadalmának lejártakor már annyira GIRARD kezeiben volt, hogy az egész üzletet magához váltotta. Saját bankját megnyitva, átvette a régi alkalmazottakat, kiknek fizetését leszállította, de munkát kétszer annyit szorított ki belőlük. Pizkossága annyira ment, hogy az újévi ajándékokat megnyirbálta és a portástól ruháját vonta meg. Segély iránti kérévénnyel hiába fordult hozzá; szegény ember tőle csak üres marokkal távozott. Évek hosszú során át megbízható pénztárnoka elhalván, családját ridegen a nyomornak engedte

át. Az Egyesült-Államok Bankjának káros privilégiumát az újságok és politikusok nagyarányú megvesztegetésével tartotta fenn. Ez a bank uralkodott akkor Amerika gazdaságán s az árakat emelte és sülyesztette kénye szerint. GIRARD-nak nagy földbirtokai is voltak s élte végén a közlekedési vállalatokban is erősen részesedett. Családja nem volt, gazdagságát nem élvezte, hideg visszavonultságában a francia írókat olvasgatta, kik után hajóit is elnevezte. 81 éves korában halt meg s végrendelete óriási meglepetést okozott, mert minden alkalmazottjáról szépen megemlékezett s közintézményekre hagyományozta vagyona nagy részét. A dicsőhimnuszok egész raja kelt szárnyra. Pedig – MYERS szerint – a közönség csak azt kapta vissza, ami őt jogosan megillette.

A XIX-ik század közepe új fajtáját teremtette meg a nagy vagyonnak. Ez a városi telkeken alapuló vagyon. Különösen amerikai vagyonalap ez, mert csak ott keletkezhetek ezen az úton nagy vagyonok, ahol rövid időn belül a potom árakon szerzett földterületek világvárosi telekértékekre emelkedtek. Sőt, nemcsak óriási vagyonok keletkeztek ez úton, de állandóbb gazdagság is, mert az érték itt ingatlan, automaticusan emelkedő s így a változó viszonyok kevésbé támadták meg, a gyengébb leszármazók nem teheték tönkre. E vagyonok ma is jelentékeny szerepet játszanak Amerika közéletében.

A meggazdagodásnak csodálatosan könnyű és corrupt módjáról rántja le itt MYERS a leplet. Az ilyenfajta vagyonok legnagyobbja az ASTOR család kezében gyűlt egybe és van ma is. Elmondja, hogy JOHN JAKOB ASTOR, a vagyon megalapítója 1763-ban született Németországban, 20 éves korában vándorolt ki Amerikába, ahol péksegéd lett. Utóbb evvel felhagyott és a szörmekereskedésre adta magát. Igen ügyesen tudta a trapereket becsapni s így hamarosan egy kis tőkére tett szert. Evvel azután megkezdte az indiánusokkal a kereskedést. Az állam szigorúan tiltotta, hogy benschülöttnek pálinkát adjanak, ASTOR evvel nem törődött, a szörmekért pálinkával fizetett. Vagyona folyton szaporodott és szörmekereskedésére társaságot alapított, mely nagyban üzte a szörmevásárlást és pálinkacsempészetet. Többször feljelentették; fizetett, de nyeresége sokszorosan meghaladta a büntetéspénzeket és nagyban dolgozván, megvesztegetésekkel többnyire elkerülte a feljelentést is. Hiszen az állami alkalmazottak voltak az ő pálinkaágensei. A részeg indiánokat úgy csapták be, ahogy akarták, 300-400% nyereséggel dolgoztak. Emellett alkalmazottait gyalázatosan fizette. Versenytársait pedig avval győzte le, hogy megvesztegetett politikusok révén különös kedvezményeket adatott magának a congressussal és azokkal szemben, kik hozzá hasonlóan akartak dolgozni, ő adta a denúncianst.

Jövedelmének csak csekély részét fogyasztotta el, a többit új vagyonszerzésre fordította. Ő volt az, ki a nagybirtokosok és az általa megvesztegetett hivatasos politikusok segítségével 1812-ben elismertette 100.000 dollárért vett jogát egy már betelepített nagy földterülethez. Óriási izgatás és csaknem lázadás kellett hozzá, hogy a gazdagok és üzérek kezében lévő törvényhozó testület a dolgot olyképen tegye jóvá, hogy az állam, tehát az adózók pénzéből, 500.000 dollárért váltották meg jogcímét.

Az Astor-vagyonnak igazi alapját azonban New-York városi területek szerzésével vetette meg. Ő és több hasonszőrű társa markukban tartották a város összes tisztviselőit és a várostól, illetve tisztviselőitől potom árakért föld eladási engedéseket eszközöltek ki oly területekre, melyek a hivatalos jelentések szerint értéktelenek voltak, de néhány év múlva már százezreket értek, ma pedig a százmilliókra rúgnak. Egykorú röpiratok állítása szerint volt New-Yorknak egy tisztviselője, aki rövid pár év alatt a várost 15 millióval károsította meg. De volt a tulajdonszerzésnek egy másik, közvetett módja is, melylyel üzelmeket ezek a bankárok ügyesen elleplezhették. Jótékony és vallásos intézményeket játszottak ki ütőkártyákul. Ezeket, tekintettel a nemes célra, könnyebben és szemtelenebbül lehetett kedvezményes árért a közvagyonban részesíteni. Az intézmény tisztviselői persze meg voltak vesztegetve és már előre ki volt csinálva, hogy potom nyereségért átengedik egy magánvállalkozónak a város által nekik ajándékozott területet.

Ilyen spekulánsok kezében volt az egész Manhattan félsziget és a mai Broklyn. A város terjedésével nemcsak bénítólag hatottak uzsoraköveteléseitekkel az építkezésre, hanem a felülépítményi jog járadék ellenében való átengedésével minden fáradság nélkül óriási jövedelemre, később vagyontra tettek szert. Az ASTOR család vagyonát ma 200 millió dollárra, 1.000 millió koronára becsülik, New-York egy 8-ad része az övék és jövedelmeik oly kockázat nélküliek, hogy a mai főtulajdonos William Waldorf ASTOR expatriáltatta magát, angol honos és lakos lett.

A hány nagy városa van Amerikának, annyi ilyen milliomos család van és a cincincatui Longworthok vagyonának eredete ezek közül még a legtisztességesebb, mert ügyvédi kereseten alapul és oda nyúl vissza, midőn a ma 300.000 lakosú városnak még csak 1.500 lakója volt. Alig 80 év ilyen fejlődése érhetővé teszi, hogy szerencsés kezű emberek nagy vagyonokra tehettek szert ezen az utón.

MYERS művének első kötete tehát főleg a városi földjáradék égető kérdését feszegeti, melynek legkirívóbb példáit tény-

leg Amerika teremtette meg, bár egy Berlin, Paris és Budapest is sok példával szolgálhatna.

Eltekintve attól, hogy MYERS hősei erkölcstelen és bűnös tettekkel mozdították-e elő gyarapodásukat, kétségtelen, hogy ez a vagyonszerzés igazán minden egyéni tehetség és fáradtság hijjával a kedvező és ferde társadalmi fejlődés felhasználásával történvén, vagyonukhoz tulajdonosaik nem érdem alapján jutottak és így e vagyonok socialis érzékünket eo ipso sértik.

Hatalmasan rámutat MYERS arra is, hogy Amerikában sem mind arany, ami fénylik. Nemcsak hogy nem igaz, mintha Amerika elejétől fogva a szabadság hazája lett volna, hanem még az önállóság kiküzdése után is el volt ott nyomva a szegény, a dolgozó nép, minden hatalom a földbirtokosok, bankárok s az ő általuk istápol, tehát nekik vakon hódoló értelmiség kezében volt, mely azt mindig készséggel használta fel önző célokra. A törvény szigora csak a szegény emberrel szemben volt hatályos, a gazdag kihúzta magát alóla, szabadon csalta a világot, embertársait és szegte meg a törvényt. Milliós üzelmek megtorlatlanul maradtak, ellenben az éhes tolvajt, ki élelmet lopott, kegyetlenül megbüntették!

Művével nyilvánvaló törekvése, rámutatni arra, hogy a mostani politikai rend nem alkalmas arra, hogy a gazdagnak nyereszkedési vágyból elkövetett inkorrektégeit éppen úgy sújtsa, mint a szegénynek tulajdon elleni kihágásait, s hogy minden sajtószabadság és politikai egyenlőség hangoztatása daczára az egész közéleti apparátus a gazdagok kezében van, kik azt saját céljaikra és arra használják fel, hogy a szándékaikat akadályozókat lesújtsák.

Neubauer Ferencz.

Az erdélyi szászok mezőgazdasága.

(Dorner Béla: Az erdélyi szászok mezőgazdasága. Budapest 1910.)

A magyar irodalom éppen nem gazdag olyan dolgozatokban, amelyek hazánk jellegzetes vidékeinek mezőgazdaságát az ott élő nép társadalmi és általános gazdasági viszonyainak vonatkozásaiban tárgyalják. Ebben az irányban határozott nyereség az a munka, mely a folyó évben enesei DORNER BÉLA tollából megjelent.

A szerző közel 5 évet töltött, mint a földmivelésügyi minister székelyföldi kirendeltségének megbízottja Székelyudvarhelyen,

hogy a székelység gazdasági talpra állítására irányuló kormányzati törekvések megvalósításában közreműködjék. Hivatali állásában DONNER BÉLA látta azt a hátramaradottságot, amely a székelységnek állandó honvédő elfoglaltságában és a mostoha viszonyokban leli magyarázatát. Amikor ennek a gondjaira bízott székelységnek gazdasági megerősítésével foglalkozott, nem elégedett meg szakképzettségén alapuló és korábbi működéséből merített ismereteivel, hanem kutatott olyan példák után, amelyek megmutatják, hogy a Királyhágón túli viszonyok között mit lehet kiscgazdáknak elérni, mire kell tehát a székelység vezetésében törekedni. A keresett példát DORNER a szász nép körében találta fel, amely eredeti hazájában hosszú békés munkálkodás alatt kifejlődött műveltséget hozott magával és azt az új viszonyokhoz alkalmazkodva érvényesítette úgy, hogy a Királyhágón túl élő népek között gazdasági és műveltségi felsőbbiségre tett szert. Ennek a népnek műveltségi állapota, társadalmi szervezetsége és evvel járó fejlett mezőgazdasági viszonyai szolgáltatják DORNER-nek azt a gyakorlati példát, amelyből ő maga is működéséhez irányító eszméket merített, és amelyhez székely kiscgazdákat elvezetve tanításainak a való élet szemléltetésével iparkodott nyomatékot adni. E működése közben tett megfigyeléseit DORNER a szászok irodalmából kiegészítve e nép gazdasági és társadalmi viszonyairól teljes képet nyert Ezt a képet állítja szemünk elő szerzőnek fent idézett cím alatt megjelent munkája, mely a Királyhágón túli szász nép gazdasági múltjának és jelenének hű tükré.

A munka 336 oldalra terjed, a szöveg közé állított 68 kép pedig nemcsak díszé a könyvnek, hanem beszédes magyarázója a szászok életében és mezőgazdálkodásában előforduló jelenségeknek.

A tanulmány 6 fejezetre oszlik, melyekben szerző megismerteti a szászok történetével, azoknak a XII. századra eső bevándorlásától az újabb időkig, a szász faluval, ennek népével és culturalis intézményeivel, ebben a történeti és néprajzi megvilágításban állítja elének a százok ős foglalkozását és állattenyésztését, a birtok és mezőgazdasági viszonyokat, valamint gazda társadalmi szervezeteket.

Mindaz, amit DORNER munkájában a szászok mezőgazdaságáról elmond, egyúttal dicséret a szász népre, de a nép vezetőire is. Azt az eredményt, amelyet a szász nép munkájával elért részben annak az odaadó okos vezetésnek lehet tulajdonítani, amelyben a pap, tanító és még a városi intellectualis elem is össze fog földművelő testvéreinek érdekében.

A munka egyébként nem a szászok dicséretes életének és mezőgazdaságának érdekes ismerete szempontjából érdemli a legszélesebb körök figyelmét, hanem annál a tanulságnál

fogva, amelyet a törekvések és eredmények magukban rejtenek. Eme tanulságoknál fogva a munkát haszonnal forgathatják, lelkészek, tanítók, birtokosok, szövetkezetek, vármegyei és községi hatóságok, de általában minden művelt magyar ember, különösen pedig azok, akik akár hivatásból, akár pedig hajlamoknál fogva nép culturalis fejlődése iránt érdeklődéssel viseltetnek.

Károly Rezső.

Az emberfajok világgazdasági küzdelmének problémája.

Ha az egyes emberfajok küzdelmét a világgazdaságban szemügyre vesszük, úgy látjuk, hogy egyes fajok időnkint felülkerekednek, mások alább hanyatlanak, elvesztik vezetőszerepüket s az általános decadentia jeleit mutatják.

Ha kérjük, hogy az első pillanatra észrevehető, sőt sokszor nagyon érezhetően megállapítható tényeknek, *gazdasági* tényeknek mi az oka, akkor önként az illető faj kiváló képességeire, illetve az illető faj lelki decadentiájára gondolunk. S valóban a legfeltűnőbb példák is azt mutatják, hogy az egyes emberfajok világgazdasági küzdelmében tulajdonképp a fajok lelki képességei állnak küzdelemben, hogy e *gazdasági küzdelem* tulajdonképp a *fajok harcza*, életharcza, *struggle for life-ja*, amelyben a kiválóbb lelki képességek diadalmaskodnak.

Íme az úgynevezett sárga veszedelem. A *sárga faj* kiváló lelki képességeitől való félelem. E faj sokban megelőzte Európát a culturalis fejlődésben, például nyomtatás stb. s újabban tudatára ébredvén kiválóságainak, rohamosan fejlődik minden téren.

Ott az amerikai *yankee-faj*. Hogy Európát az európai piacon leverni gazdasági téren, hogy a nagy hajószállításdíjat nem is számítva képes olcsóbban adni gabonáját, marhahúskészítményeit, szalonnáját, hogy ROCKEFELLER a milliomos petroléumkirály leverni a német petroléumpiacot, bár hazánk piacát még nem tudta hatalmába keríteni, az mind nem véletlen, hanem az amerikai *yankee-faj* lelki kiválósága, mohó munkavágya, ritka kitartása, energiája. Ez újonnan alakult emberfaj, melyben keveredett az angol, hollandus és spanyol, pompásan alkalmazkodott az amerikai élet természeti viszonyaihoz. A természeti környezettel küzdő faj kitűnő *alkalmazkodó képességét* kell látnunk a *yankee-faj* jellemvonásaiban.

Londonban az odaérkező vonatokon az angol addig meg

nem mozdul, míg a vonat meg nem áll. Az amerikaik a tengeren túl előre a lépcsőkre szaladnak s még a vonat meg sem állt, már is leugrálnak és mohón sietnek munkájuk után. Vajjon mi fejlesztette ki ezt a nagy, mohó munka vágyat? Az amerikai őserdők, őstermészet kincsei, amelyek csábították, élesztették, szították folyton a munkavágyat. De viszont a folytonos veszély a vad, indián környezettől számítóvá, óvatossá energikussá formálták a yankee-fajt. így alakult ki e faj jelleme csupa természetes alkalmazkodási jelenségekből.

Igaz, hogy meg van az érem hátsó oldala is. Maguk az amerikaiak panaszkodnak, hogy e mohó munkavágy s energia kifejtés következménye az utódok gyengülése, teljes elmaradása a felsőbb kiválóbb osztályokban. De tagadhatatlan, hogy csak ezzel a mohó munkavágygyal számító energiájával verte le sok téren Amerika az európai piacot, sőt ma culturalis téren is sok tekintetben vezet s példát ad Európának.

Vannak tehát kiválóbb fajok s alantosabb fajok? S az emberfajok világgazdasági küzdelmében a kiválóbb fajok boldogulnak szükségképpen?

Minden bizonynyal, sőt mivel a gazdasági boldogulással, kiválósággal együtt jár a culturalis élet fejlődése is, a culturalis fejlődésben is e kiválóbb fajok vezetnek. Mert abban igaza van a történelmi materialismus felfogásának, hogy a gazdasági *élet* a fő, az alapjelenség a fajok történeti fejlődésében, ez alapjelenségen, mint infrastruktúráján épül fel a culturalis élet, a culturalis fejlődés suprastrukturája.

így tehát felette fontos probléma a fajok e világgazdasági küzdelme, mert hiszen ez a fajok valóságos létharcza, s egszersmind ezen alapszik a culturalis haladás, fejlődés is.

Tisztában kell lennünk ezekkel a fontos tényekkel hazánk érdekében is. Az őstermelés, földművelés, állattenyésztés adja itt a gazdasági életet, az alapot a culturalis élethez, s ezek oly erősek, hogy a gyöngé ipart és kereskedelmet is még ellensúlyozzák. De haladnunk kell a korrallal e téren is. A mindinkább erősebbé váló verseny azt követeli, hogy az ipar és kereskedelem terén is előrehaladjunk. Ezért tesz meg az állam is minden tőle telhetőt ez irányban. Sajnos, a még nem is oly rég felvett statisztika e téren a népesség iparral és kereskedelemmel foglalkozóit igen gyöngé százalékban tünteti fel.

Tény tehát, hogy a lelki képességek tekintetében az emberfajok között különbségeket találunk. Hiába hirdették az emberek egyenlőségét, különösen ROUSSEANU hívei. Az emberek már természettől sem egyenlők. Különféle lelki képességekkel jönnek világra. Meg kell tehát nagyon is különböztetnünk az *egyéni* értékeket és épp így a *fajok* értékeit. A hogy az egyének között vannak kiválóbbak, úgy vannak a fajok között is

kiválóbbak. És épp ezért különböző az egyes emberfajok munkabírása a gazdasági küzdelemben és ezzel velejár a munkabírás különbsége a culturalis küzdelemben is, és e különbségek óriásiak. Találón mondja BAGEHOT, aki a népek gazdasági életét oly behatóan ismeri, hogy természeti javak termelésében sokkal többet ér húsz rendes angol, mint ezer ausztráliai néger. Vegyük például az aranyhoz az ércből való ki foncsorozását; bátran mondhatjuk, hogy egy millió ausztráliai néger meg sem tudna mozdulni s bizony húsz angol elvégzi e dolgot.

Ugyancsak e faji képességek között való különbségek az okai, hogy a rabszolga-felszabadítás óta az amerikai néger helyzete oly siralmas. A szabad versenyben messze maradnak az életrevaló yankee-faj mögött. Már FRANKLIN megmondotta, aki pedig különben az emberek egyenlősége elvének híve volt, hogy »a néger állat, amely annyit eszik, amennyit csak lehet s oly keveset dolgozik, amily keveset csak lehet.«

De ugyancsak Amerika más érdekes példát is nyújt e tekintetben. A szabad versenyben felette árt a yankee-fajnak a kínai, a sárga faj munkásainak betolakodása, úgy hogy ez ellen a kínai bevándorlás ellen a yankeek politikai övintézkedéseket is foganatosítottak.

Ez a sárga faj ugyanis épp fordítottja a négernek. Oly keveset eszik, amily keveset csak lehet s annyit dolgozik, amennyit csak lehet. Rendkívüli munkabírásában, gépies munkabírásában van a veszedelem, a *sárga veszedelem* a többi fajokra nézve. S e nagy munkabírás igen kevéssel beéri; kevés táplálék kell neki, mozgásra nincs szüksége és jól emészt, alszik bárhol, bármikor.

ARTHUR H. SMITH e tekintetben jól jellemezte a kínaiakat. Azt írja, hogy idegnélküli nép. Eldolgozik fáradtság nélkül akármeddig. Elalszik akárhol, akármikor. Három talicskán keresztbe fekve, lelógó fejjel, nyitott szájjal, melyben légy kalandozik, jóízűen látni őket aludni a munkástelepeken. Dolgozik mint egy automata. Ily munkás a japáni is.

Az emberfajok különböző képességeire érdekes példa az orosz gyári munkás. Oroszországban igen rossz a gyári munkásanyag. Maguk az oroszok panaszkodnak. Így például 4000 szövőszékre felügyeletül 13 orosz munkás kell, német elég 9, angol pedig éppen 4.

A kiválóbb fajok tehát uralkodni fognak a világpiaczen s leverik az alsóbb rangú fajokat. Így uralkodik s hódít az északamerikai yankee-faj az európai piaczen is, mint fennebb részleteztük.

A kereskedelem története is az egyes emberfajok kiválóságának, képességeinek történetét, küzdelmét adja. Így az ókori

phoenikiaiktól idővel a velencei köztársaság ragadta magához a földközi tenger kereskedelmét. Akkor a Canale grande játszotta Suez szerepét, ámde Velenczétől a hollandusok és az angolok vették át a kereskedelmi vezérszerepet s ma Suez a főcsatorna.

Azt hiszem, sikerült megvilágítanunk, hogy az emberfajok különböző lelki képességekkel vannak felruházva s hogy ez irányadó és döntő az egyes emberfajok világgazdasági küzdelmében. Ez hozza létre a fajok e létküzdelmét, mely alapját képezi a culturalis küzdelemnek.

Pekár Károly.

Politika.

Gróf Andrássy Gyula.

(Monori Wertheimer Ede: Gróf Andrássy Gyula élete és kora. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából kiadatlan források alapján. Első kötet: külügyminiszteri kinevezetéséig. Budapest 1910. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Ara 20 korona.)

A kiváló tudással és szakavatottsággal megírt nagyszabású mű hézagot pótolni van hivatva úgy a magyar nemzet, mint a világtörténelem irodalmában, mert ANDRÁSSY Gyula gróf politikai élettörténelméről mindeddig megbízható tudományos alapon kidolgozott monográfiánk nem volt. Nagy elismerés illeti meg tehát úgy a Magyar Tudományos Akadémiát, mely méltányolta a téma rendkívül nagy fontosságát, annak megoldására hathatós segédkezet nyújtott vala, mint a tudós szerzőt, ki a megtisztelő megbízatásnak minden tekintetben méltóan felelt meg.

Nem itt a helye annak: hogy a téma jelentőségét közelebbről ecseteljem; ez valamint WERTHEIMER művének ebből a szempontból való elbírálása és méltatása a történelemtudomány feladata. E helyen csupán azokra a mozzanatokra óhajtom e folyóirat olvasóinak figyelmét főlhívni, melyek speciális *jogi* vonatkozásban teszik e munkát nem kevésbbé jelentékeny forrásművé.

Szerző ugyanis ANDRÁSSY gróf politikai életének megírásával egyszersmint a kiegyezési munka műhelyébe nyújt nekünk bepillantást. Megbízható, fontos – és igen nagy részük-

ben *egészen új, eddig ismeretlen* – adatai szemünk elé varázsolják azt a valóban titáni munkát, melylyel a kegyezés szerzői sohasem szűnő energiával valósították meg alkotmányunk helyreállítását.

Mindezeknek előadásával azután jelentékenyen gazdagítja azt az anyaggyűjteményt, mely mint a kiegyezési sarkalatos törvények (1867: XII., 1868: XXX. stb.) előmunkálatainak gyűjteménye egyes tételes rendelkezéseknek jogi mérlegelése, sőt akárhányszor értelmezése szempontjából is irányadó fontossággal bírhat. Ama közjogászaink, kik a szóbanforgó törvények némely tételeit az illető intézkedés *keletkezésének történelme* alapján is vizsgálni szokták, (ami főleg közjogi törvényeknél akárhányszor elkerülhetetlen) fölötte becses forrásművet nyerne WERTHEIMKR munkájában. A »kiadatlan források«, melyekre hivatkozás történik, oly becsesek és oly helyekről származnak, melyek csak a legkritikább esetben nyílnak meg a történetkutató előtt. Elég legyen példaképpen egyfelől az ANDRÁSSY-család levéltárára, másfelől a cs. és kir. közös külügyminis-teri, valamint a *porosz* állami levéltárra utalni, a honnan vett adatai oly becsesek és nagyjelentőségűek, hogy magukban véve is nélkülözhetetlen történelmi lorrásművé tennék e kötetet.

A szerző behatóan foglalkozik ANDKÁSSY Gyula gróf szorosabb értelemben vett élettörténetével is, de mindig csak a politikai eseményekkel kapcsolatban, mintegy ezek megértésének elősegítése végett. Már az első fejezetből, mely a gróf gyermekkoráról, ifjúságáról és diplomatai pályája kezdetéről szól (1-26. o.), képet tudunk maguknak alkotni ama főbb vonásokról, mely a nagy államférfíui később jellemzik. Lángelméjű atyjától ANDRÁSSY Károly gróftól örökli gondolatainak magas szárnyalását, valamint azt a törekvést, mely Ausztria és Magyarország közt a békét a *monarchia mindkét részére üdvös összeköttetés helyreállítását* tűzte ki célul; viszont anyjától (Szápáry Etelka grófnőtől) szállott reá annak *realis gondolkozásmódja*, mely mindig a gyakorlatilag elérhetőre irány íta figyelmét, mely tulajdonság – teszi hozzá szerző – később államférfíui tevékenységére döntő befolyással volt. (7. o.) Szülein kívül legnagyobb hatással volt rá SZÉCHÉNYI ISTVÁN GRÓF; ANDRÁSSY, egy későbbi megbízható nyilatkozata értelmében SZÉCHI'NYI győzte őt meg nagy Ausztria és Magyarország összetartozandóságának szükségességéről. (8. o.) Ennek megfelelően – bár az osztrák hatalomvágy elleni küzdelemben együtt is érzett Kossura-tal és az 1847/48-iki országgyűlésen a »legkiválóbb személyiségek legelsői közé küzdötte föl magát« - (13-14. o.) a hazánk és Ausztria közötti viszony felfogása tekintetében közelebb állott DEÁK-IIIOZ. Sőt már 1848-ban felismerte annak fontosságát, hogy Ausztriának épp úgy, mint hazánknak, alkotmánya legyen. A közjó *realis* célját mindig

szem előtt tartó mérséklete már ifjú korában jellemzi: bár »a legliberálisabb eszmék hatották át egész föllépését az 1847/1848-iki országgyűlésen«, mégis szembeszállt ama felfogással, mely már akkor az *általános szavazati* jogot propagálta (ANDRÁSSY, KUBINYI); ezt ő, az akkori viszonyok szem előtt tartásával a »szabad magyar nemzeti állam« szempontjából veszélyesnek tartotta« (15-18. o.), és »e felfogásához egész élete fogytáig hű maradt« (19. o.)

A száműzetést és hazatérést, nemkülönben az októberi diploma és februáriusi nyílt parancs és a többi ismeretes beolvasztási kísérletek ellen kifejtett küzdelmeit tartalmazó II-IX. fejezetek mellett, melyek szintén számos érdekes és a későbbi fejlemények értékelése szempontjából fontos adatot (1. kül. az októberi diplomára nézve 156. s k. o., APPONYI gróf emlékezetes ebédjére 163-165. o., az 1860 decz. 26-iki audienciára nézve 171. s k. o., az 1861 jan. 16-iki császári rendeletre nézve 172. s k. o., a februáriusi pátensre nézve 176. s k. o., v. ö. kül. DEÁK és ANDRÁSSY viszonyára 183. s k. o., a Debatte-ban közölt híres czikkekre nézve 205. s k. o., a Belcredi elleni küzdelemre 262. s k. o.) tartalmazznak, főleg a *jelenlegi tételes jog létrejöttét* tartalmazó X-XII. fejezetekben foglaltak bírnak fontossággal (325-536.).

Igen érdekes és jogi szempontból is figyelemre méltó ama történelmi eseményeknek leírása, melyek annyira érthetővé teszik az 1867: XII. t.-cz. sajtószertű és a mai törvényszerkesztési technikának sehogy sem megfelelő szerkezetét, amit épp a modern osztrák írók (TÜRBA, TEZNER) szeretnek a mi rovásunkra és oly értelmezések javára kihasználni, melyek sehogy sem férnek össze alkotmányunk szellemével. Szerző igen helyesen tette, hogy ezzel a ponttal behatóan foglalkozott és ez által, ha nem is éppen közvetlenül, de a történelmi és politikai viszonyok oknyomozó fejtegetésével közvetve megczáfolja a szóban forgó osztrák érvelést. Így azután megállapítja, hogy »első tekintetre feltűnik, hogy az . . . 1867: XII. t.-cz. egyes paragrafusai sehogy se illenek egy törvény keretébe, nem tartalmazván törvényes rendelkezést, hanem csupán indokolást«, de a törvénycikk keletkezésének leírásával (348. s k. o.) minden tekintetben tarthatatlanná teszi azt az álláspontot, mely a törvény indokolásszerű elnöki jelentéseiben olyan »nem kötelező törvénytartalom«-féle tételeket szeretne szemlélni.

Kiemelendő a trónról való lemondást szabályozó 1867. évi III. t.-cz. keletkezési történetének leírása is, melyből kitűnik, hogy ez a nagyfontosságú törvényünk is ANDRÁSSY alkotása, ki ez által olyan kényes kérdést *tüntetett* el, mely könnyen vezethetett volna zavarokra és a koronázás elhalasztására (352. s k. o.). Figyelemre méltók továbbá a quotára

és az osztrák államadósságok átvállalására (364. s k. o.), valamint a delegatiókra (375. s k. o.) vonatkozóan előadottak.

A kiegyezési törvény és az 1867-iki törvényhozás ezzel kapcsolatos alkotásai keletkezési történetének előadásán kívül fontosak továbbá jogilag az 1868-iki véderőtörvényre, valamint Horvátország és Fiume jogviszonyainak szabályozására vonatkozó történelmi adatok (392. s k. o., 446. s k. o.). Különösen nagy jelentőségűnek kell azonban minősítenünk azokat a fejtegetéseket, melyek a monarchia *czímzésére* vonatkoznak (501. s k. o.). Ez a nagyfontosságú alkotmányjogi kérdés tudvalevően nem nyert »szigorúan alkotmányos utón« való megoldást, hanem az 1868 november 14-iki legfelső kézirat útján szabályoztatott.

Ennek a királyi rendeletnek előzményeit, létrejöttét és egész keletkezési történetét szerző igen nagy alapossággal és részletességgel ismerteti, miáltal a dualismus és paritás elveinek megfelelő jogi felfogás – itt is egyes osztrák írókkal szemben – helyes megvilágításban részesül. Különösen fontos ez főleg TEZNER egyik legújabb művének (*Der Kaiser*, 1909.) tendenciájával szemben, mely már is csak *österreichische Monarchie-ról*, vagy más helyeken *Österreich mit Ungarn-tól* (*Österreich und Ungarn* helyett) akar tudni (83., 84. o.), abból a nyilvánvalóan téves felfogásból indulván ki, hogy az «osztrák monarchia» *1867 után* is ilyenek maradt.

Ennek az álláspontnak czáfolatát ma a jelenlegi közjogi tudományunkban uralkodó elméletben és az annak indoklására eddig felhozott történelmi és jogi érvekben is megtalálhatjuk; azok alapján pedig, amiket szerző az említett legfelsőbb kézirat létrejöttének előadása kapcsán kifejt, a kérdés bizonyára végleg eldöntöttnek tekinthető. Ezt – a mű német kiadása révén – remélhetőleg az osztrák tudomány is kénytelen lesz elismerni.

Messze vezetne és a rendelkezésemre álló teret nagyon is túllépné WERTHEIMER művének érdeme szerint való részletes méltatása. E helyen nem volt más czélom, mint a *jogi szempontból* fontos részletekre egyszerűen rámutatni, az illető kérdések érdemének minden behatóbb érintése nélkül. Szerzőnek az előszóban hangoztatott törekvése: »a hozzáférhető anyag segítségével a kor szellemébe és a vezető személyiségek szándékaiba behatolni«, a jogi intézmények tárgyalásánál sem maradhatott értékesítetlenül és az idevágó események pragmatikus leírásával oly forrásművel gazdagította tudományos irodalmunkat, mely *közjogunk* tudományára nézve is nagy beccsel fog bírni.

Kiss Géza.

Társadalmi politika.

A balesetkártalanítási jog módosítása.

(Dr. Alapy Viktor: Az anyagi balesetkártalanítási jog módosítása.
Budapest 1910.)

Szerény igényű, alig 3 íves füzet, mely a címében foglalt anyagot tárgyalja, mégis megemlékezünk róla, mert ha a terjedelemben csekély is, anyagát annál mélyebben szántja meg. Munkásbiztosítási irodalmunk úgyis a kezdet kezdetén áll: örvendenünk kell, ha bárki részéről is komoly kísérletekkel találkozunk. Szerző az 1907: XIX. t.-cikkkel nálunk újonnan bevezetett baleset esetére való biztosítás jogrendszerének anyagi tartalmát teszi vizsgálat tárgyává. És pedig két szempontból. Egyik szempontja pragmatikus, a másik de lege ferenda vizsgálja témáját. Véleményünk szerint előbbi szempontját több siker kíséri. Mint élelméjű jogász mutatkozik be azokban a fejtegetésekben, melyekkel a mai anyagi kártalanítási jog rendelkezéseinek helyes és való értelmét fejteni igyekszik. Ez pedig nem könnyű feladat, mikor a törvény szövegezésének pongyolasága szinte mást mond, mint a törvénynek nyilvánvaló vagy az indokolásból kitűnő intenciója. A törvényelőkészítés egész anyagának megrostálása vezethet csak helyes és megnyugtató eredményre. Szerző logikai levezetései, az anyag és tények csoportosítása mutatják, hogy témájának egész anyagában járatos.

Míg ebbeli megállapításait a jogalkalmazás terén működőknek egyértelműleg elismeréssel kell fogadniok, de lege ferenda tett javaslatai nem fogadhatók minden bírálattól. Kétségtelen, hogy összes javaslatait, melyek a baleseti igények kiterjesztését célozzák, messzemenő humanizmus hatja át, olyannyira, hogy azok elméletileg és elvileg kilépnek a balesetbiztosítás köréből. Nincs állam, mely a balesetbiztosítás körét ily mértékben kiterjesztette volna. Kétségtelen, hogy azok az esetek is, amelyekről szerző a balesetbiztosítás kiterjesztése útján kívánna gondoskodni, oly természetűek, hogy azok tényleg a megfelelő socialis védelemre igényt tarthatnak és ezt a socialis védelmet biztosítani is fog kelleni. De az más kérdés, hogy ez a socialis védelem a balesetbiztosítás keretében nyújtható-e vagy másképpen?

Ne feledjük, hogy a mi balesetbiztosítási törvényünk költségfedezeti részében arra az elvre van alapítva, hogy az üzemi balesetek természetszerű következményei az ipari termelés mai rendjének és módjának, ezen balesetkből eredő

károk tehát az ipari termelés kockázatát teszik, a termelési költségek terhére esnek. Ez az elv tehát kizárja, hogy az üzem körén kívül történt balesetek által okozott, vagy az üzemben alkalmazottak által eltartott legközelebbi hozzátartozókon kívül igényelt károk terheit kizárólag a termelők, - tehát a socialis támogatásra hivatott egész társadalomnak csak egy része – viseljék. Ezek a kérdések, ismételjük, socialis ellátásba veendő, de oly módon, hogy azok a társadalom egészének essenek terhére.

Nálunk, sajnos, kevés még az állam socialis kötelmei iránt való érzék s így érthető, hogy humánus érzeki emberek az észlelt socialis bajokat, a létező és működő intézmények útján óhajtanák enyhíteni, de ha elvileg bonczoljuk a kérdést, akkor a dolgok mindkét oldalát meg kell vizsgálni.

Ez különben nem von le szerző abbeli érdeméből, melyet a balesetkártalanítási anyagi jog nehéz és vitás kérdéseinek szakavatott megvilágításával szerzett.

Sz. K.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

Egyesületi élet.

Október hó 23-án tartotta egyesületi választmányunk első őszi ülését, amelyen az egyesület munkaprogramja került tárgyalás alá. Mindenekelőtt a birtokpolitikai szakértekezlettel foglalkozott a választmány, melyek részletes programját a közgazdasági szakbizottság már megállapította s most a választmány is elfogadta. E program a következő:

November 17. Elnöki megnyitó, tartja Gaal Jenő főrendiházi tag, egyesületi igazgató. A magyar földbirtokrendszer történeti fejlődése, előadja Gárdonyi Albert főv. könyvtáros, egyesületi titkár. Erdélyi birtokviszonyok, előadja Jancsó Benedek egyesületi igazgató.

November 24. A telekkönyv és kataszter reformkérdései, előadják SEBESS DÉNES táblai tanácselnök és FASHING ANTAL kataszteri főmérnök.

Deczember 1. A telepítés és parcellázás kérdései, előadják VANCÓS GYULA ügyvéd és ÉBER ANTAL bankigazgató.

Deczember 15. A tagosítás és a közlegelők kérdései, előadják IVÁDY BÉLA min. titkár és BÖRCsök ANDOR törvényeséki bíró.

Janár 12. Új földtehermentesítés, előadják BERNÁT ISTVÁN a Magyar Gazdaszövetség igazgatója, GYÖRGY ENDRE volt földművelésügyi miniszter és báró MADARASSY-BECK GYULA orsz. képviselő, bankigazgató.

Január 19. Gazdasági üzemszervek és a birtokpolitika, előadja KÁROLY REZSŐ gazd. akad. igazgató. *Mezőgazdasági munkáskérdés és birtokmegosztás,* előadja BUDA γ BARNA az O. M. G. E. szerkesztő-titkára.

Január 26. Az agrár öröklési jog kérdései, előadja MATTYASOVSKY MIKLÓS min. titkár.

Február 9. A kötött birtokok és hitbizományok kérdései, előadják BAROSS JÁNOS orsz. képviselő és LÉVY BÉLA ügyvéd.

Az összes értekezletek a IV. ker. előjáróság tanácsstermében d. u. 5 órakor lesznek megtartva és az egyesület közgazdasági bizottsága által megállapított tanácskozási rend mellett folynak le.

A birtokpolitika nem csupán közgazdasági, hanem egyzersmind társadalmi probléma is, amely a törvényhozási tényezők, az érdekelt gazdakörök és az ország jövője iránt érdeklődő közönség figyelmére egyaránt számot tarthat. A Magyar Társadalomtudományi Egyesület teljes politikai pártatlansággal és modern tudományos színvonalon óhajt a felmerülő kérdésekkel foglalkozni s reméli, hogy munkájával jó szolgálatot tesz a közügynek.

Emez, az egyesület egész osztatlan erejét igénylő programminél jobban keresztülvihetése végett a választmány kimondotta, hogy a tervezett Széchenyi-ciklust egyelőre elhalasztja, kívánatosnak tartja azonban, hogy egyes előadásokban más tárgyakkal is foglalkozzék az egyesület, nehogy egyoldalúvá váljék a munkássága. A választmány óhajának megfelelően az őszi munkát FERENCZY JÓZSEF »Főiskoláink és társadalmunk« című nagybecsű előadása vezette be *október 25-én*, amely nagy érdeklődést keltett s nyomában értékes vita indult meg. E vitában RADOS GUSZTÁV műegyetemi tanár, GIESSWEIN SÁNDOR és FARKAS PAL országgyűlési képviselők, MÉHELY KÁLMÁN iparfelügyelő, JANCSÓ BENEDEK egyesületi igazgató és TÓTH LÁSZLÓ vettek részt. A vita főleg azon kérdések körül forgott, hogy helyes-e egyszerre több egyetem felállítását követelni és czélszerűek-e a csonka egyetemek? Azzal is behatóan foglalkozott a vita, megengedhető-e a felekezeti egyetemek felállítása? A vita eredményképpen a jelenvoltak álláspontja olyképp alakult ki, hogy mindenekelőtt a harmadik teljes állami egyetemet kell felállítani, de ezzel nem szabad befejezettnek tekinteni a folyamatot, hanem újabb és újabb egyetemeket kell sürgetni, hogy megszapordjanak a tudomány munkásai és emelkedjék a magyarság kulturális színvonala.

Szabad Iskola.

Egyesületünk Szabad Iskolájának második tanfolyamáról az október hó 23-iki választmányi ülésen számoltak be Apáthy István és Jancsó Benedek igazgatók. A második tanfolyam t. i. Budapest és Kolozsvár között oszlott meg. Kolozsvárott nyolcz 3 órás collegiumot tartottak s a hallgatók átlagos száma 1-1 előadáson 165 volt. A tiszta jövedelem 566 korona, amelyet a kolozsvári helyi bizottság a választmány hozzájárulásával munkásgimnázium szervezésére fog fordítani. A budapesti tanfolyamok látogatottsága arra indította az igazgatóságot, hogy a tanfolyamokat folytassa s az 1910/11. programot a következőkben állapította meg:

Bálint Imre: A kereskedelem társadalmi és nemzetközi vonatkozásaiban. November 25.; december 2., 9., 16.; január 13. és 20-án este 6-7 óráig.

Dr. Ferenczy József: A magyar sajtó fejlődése és társadalmi hatása a XIX. században. November 24.; december 1., 15.; január 12., 19. és 26-án este 6-7 óráig.

Dr. Gárdonyi Albert: A magyar földbirtokrendszer történeti fejlődése. November 29.; december 13., 20.; január 10., 24 és 31-én este 6-7 óráig.

Dr. Giesswein Sándor: A keresztény socialismus nemzetgazdasági rendszere. November 23., 30.; december 7., 14.; január 11. és 18-án este 6-7 óráig.

Dr. Jancsó Benedek: A faj, nyelv és nemzet fogalmának sociologiai szempontból való vizsgálata. November 28.; december 12., 19.; január 9., 23. és 30-án este 6 -7 óráig.

Dr. Kármán Elemér: A büntettes lélektana. December 3., 10., 17.; január 14., 21. és 28-án este 6-7 óráig.

Dr. Eöttevényi Nagy Olivér: A bosnyák kérdés társadalmi-gazdasági és politikai vonatkozásaiban. November 21., 22.; december 5., 6.; január 16. és 17-én este 6-7 óráig.

Az előadásokat a m. kir. tudományegyetem középponti épületében tartjuk meg Szerb-utczai bejárat 1. sz. jogi tanterem) s a tandíjak az összes előadásokra 3 korona 50 fillér, az összes hat órás főcollegiumra 2 korona 50 fillér, egy hat órás főcollegiumra 1 korona, egyes előadásokra 20 fillér. A főiskolai összes ifjúsági egyesületek tagjai, munkások, kereskedelmi és ipari alkalmazottak, tanítók, tanítónők a megjelölt tandíjnak felét fizetik.

Kolozsvárott az első félévben nem tart a Szabad Iskola előadásokat, mert azok összeesnének az Erdélyi Múzeum-

egylet hasonló előadásaival, hanem helyette más vidéki központokban szervezi a szabad oktatást.

Tervbe van véve, hogy a Szabad Iskola előadásai könyv alakban is kiadassanak s a vállalat az 1911. év folyamán fog megindulni. Az előadások hivatása jó szolgálatot fog tenni eszméink terjedésének s a vállalat méltán számot tarthat egyesületi tagjaink figyelmére.